

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

ADERTONDE DELEN,

KARL DEN ELFTES HISTORIA.

FJERDE HÄFTET,

OM IN- OCH UTRIKES ÄRENDERNE.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1852

INNEHÅLL.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM INRIKES ÄRENDERNA.

ANDRA AFDELNINGEN.

OM UTRIKES ÄRENDERNA.

RÄTTELSER:

Sid.	16, r. 14	står:	namn	läs:	—
»	— r. 21	»	revolutionen	»	reformationen.
»	61, r. 27	»	en	»	ett.
»	70, r. 35	»	Licojen	»	Livijns.
»	76, r. 3	»	regeringens	»	regeringars.

» 99, vid noten tillägges: att . . . . . Språket i den föreslagna konungabalken är så föga vårdadt, att denna skrift icke gerna kan hafva flutit ur Lindskiölds penna.

» 20, r. 23, tillägges: att i den konungabalk, som 1696 tillämnades, hade man föreslagit, att konungen skulle *äga efter sitt behag gifva och utdela alla ämbeten i gemen både i det verldsliga och kyrkoståndet.*

»	128, r. 27. 30	står:	Fabricius	läs:	Fabritius.
»	183, r. 18	»	den	»	det.
»	188, r. 35	»	dess	»	dennes.
»	205, r. 34	»	600	»	6000.
»	250, r. 14	»	oförmåga	»	förmåga.

KARL DEN ELFTES REGERING.

Fjerde häftet.

BERÄTTELSE

OM

IN- OCH UTRIKES-ÄRENDERNA.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM INRIKES ÄRENDERNA.

FÖRSTA KAPITLET.

OM KARL DEN ELFTE OCH ADELN.

Vi hafva redan omständligen beskrifvit det läge, hvari svenska adeln befann sig år 1672, när Karl den elfte uppsteg på tronen 1). Här må likväl det hufvudsakligaste deraf i korthet upprepas.

Ståndet var vid nämnde tid deladt i trenne partier. Nederst stod den talrika småadeln, för det mesta tillkommen under Kristinas regering och derföre utan anor och ofta utan någon större och sjelfständig förmögenhet. I stället fanns inom densamma mycken afund mot mer högättade och rika slägter. En del af dessa sednare bildade andra partiet, bestående förnämligast af friherrarna och af

1) Se **14.** 116—140 och **16.** 77—96.

de äldsta och mägtigaste adliga husen. Högsta uttrycket för nämnde flock utgjordes af det så kallade råds- eller bielke-partiet. Denna samhällsklass var föremål för den lägre stående småadelns afund; men hyste sjelf alldeles samma känslor mot de än högre upplyftade grefvarna. Sistnämnde herrar utgjorde det tredje partiet, eller rättare sagdt, ett föga utbildadt ämne dertill. Först genom grefve-privilegierna 1651 blefvo de i betydligare mån skilda från den öfriga högadeln. Antalet och styrkan ökades genom den mängd slägter, som Kristina upphöjde till samma värdighet. De voro dock tillhopa alltför svaga för att kunna ega något sjelfständigt och varaktigare lif. De hade emellertid bemägtigat sig förmyndare-styrelsen och Per Brahe och Magnus Gabriel De la Gardie blefvo hvar på sitt vis deras förnämsta män.

Vi hafva likaledes redan omtalat, huru dessa partier steg för steg störtades af hvarandra; De la Gardie och hans vänner 1675 af rådspartiet, småadeln och ofrälse-stånden 1); — sedermera, rådspartiet 1680 af de två sistnämnde samhällsklasserna 2); — och slutligen, småadeln 1682 af ofrälsestånden 3). Karl den elfte och hans förtrogna vänner ledde i hemlighet hela denna rörelse. Det öfverensstämde med hans lynne och regerings-åsigter att nedsätta ridderskapet. Han leddes till denna riktning dels af egennytta, för att mer obehindradt kunna genomdrifva enväldet och reduktionen; dels af rättskänsla, för att afskaffa skilnaden mellan frälse och ofrälse. Derföre gjorde han ock tidigt nog åtskilliga inskränkningar i ridderskapets friheter. Den 1671 påbudna adliga gårdsrätten blef upphäfven 1675. Den ofta missbrukade patronats-magten vid prestlägenheters tillsättande inskränktes. Likaså bortgick rättigheten att näst slägtingarna kunna tillbörda sig de hemman, hvilkas skatteräntor adeln fått eller köpt.

1) Se **16.** 10—29.
2) Se **16.** 145—174.
3) Se **17.** 141—145.

Frälsemännens åbönder och torpare befalldes ock att jemnte skattejordens innehafvare hädanefter deltaga i en hop väg-, bro- och byggnads-skyldigheter, från hvilka de förut åtnjutit frihet. Adeln ålades först half och sedermera hel hammarskatt, från hvilken afgift ståndet likaledes förut varit befriadt. Grefve- och friherreskaper samt frälsegårdar inom fredsmilen förpligtades att lika med rikets andra innebyggare underhålla tropparna vid dessas tågande genom landet. Att vid högadliga begrafningar uppräkna den bortgångnes åtta eller sexton anor började att enligt konungens önskan bortläggas. Rang-ordningen utsträcktes ända ned till kaptens-graden; och en mängd ämbetsmän, ehuru ofrälse, förklarades adliga vederlikar. Härigenom blef bördens, adelskapets, värde nedsatt till och ofta djupt under tjenstens, den kungliga fullmagtens. Ofrälseman, som tubbat adlig jungfru, hade enligt fordna stadgar icke fått taga henne sedermera till äkta; men af Karl den elfte blef det hädanefter tillåtet. I allmänhet sökte han så mycket möjligt var befordra hopsmältningen af de olika samhällsklasserna.

Ett hit hörande uppträde gjorde på sin tid mycket buller. Den bekanta riks-skattmästaren Gustaf Bonde hade en dotter Maria Elisabet, hvilken i sitt första äktenskap var gift med Knut Kurcks stjufson. Blifven enka, ingick hon 1680 en kärleksförbindelse med Nils Gripenhielm, son till Karl den elftes lärare. Hennes slägtingar, af gammal adel, ville dock icke veta af någon förbindelse med uppkomlingen; ehuru ömmande omständigheter sedermera påskyndade äktenskapet. Gripenhielm tillagade derföre hemma i sina rum ett blifvande bröllop och ditbjöd en hop vänner af det yngre adelspartiet. Det var en qväll i Januari 1681. Flere bland gästerna, anförda af Hans Wachtmeister och gardes-öfversten Hastfer, den sednare åtföljd af många sina officerare och soldater, gingo från bröllopsgården upp till Maria Bondes slägtingar och sjuke stjufsvärfader Knut Kurck. Här utforo de i allahanda hotelser, låtande äfven förstå, att konungen gillade

det ifrågavarande frieriet. Derpå sprungo de upp till den hos Kurck boende älskarinnan, hvilken utan motstånd följde dem till Gripenhielms rum, hvarest vigseln genast blef förrättad. På gatan hade emellertid samlats en mängd folk, full af förvåning öfver det ovanliga uppträdet; ty då bortförandet skedde, var klockan mellan tio och elfva på natten. Modren och svärfadern klagade hos konungen öfver den störda husfreden och öfver den olagliga vigseln; men Karl gaf blott snäsande svar och bad dem söka ordentlig domstol; alltsammans på ett sätt, som visade, att han ämnade skydda Gripenhielm och dess vänner. Kurck fann bäst att ej mer röra i saken.

Förut är taladt om den stränga efterräkning, konungen anställde rörande det sätt, hvarpå adeln under fordna tider fullgjort sin rusttjenst 1). För samma tjenstgöring också hädanefter utgaf han nya föreskrifter, som voro mycket tyngre än förut. Den ränta, för hvilken man skulle hålla rustning, blef nämligen nedsatt från 500 till 300 daler. Hästen skulle ock vara så hög och ryttaren så öfvad, att villkoren ofta icke utan svårighet kunde uppfyllas. Både hästens och karlens munderingar måste dessutom vara serdeles goda; och vid mönstringarna hände ofta, att konungen sjelf granskade alltsammans, skärande eller slående sönder hvarje persedel, som befanns underhaltig. Flere herrar hade i sjelfva verket för sin rusttjenst underhållit blott smärre och föga dugliga hästar; men vid mönstringarna läto de sina egna vagnshästar i stället framledas, för att genom dessas vackrare utseende vinna nåd för Karls ögon. Men denne lät genast sätta kronans brännmärke på hästarna, så att de icke skulle sedermera kunna i behofvets stund mot andra och sämre bortbytas.

Det ojemnförligt hårdaste slag, Karl den elfte tillfogade adeln, var reduktionen. Derigenom förlorade ståndet sin fordna öfverlägsenhet i rikedom, och den dermed förenade lättheten att vinna en lika stor öfverlägsenhet både

---

1) Se **17.** 165.

i bildning och samhällsläge. Denna sida af saken är dock redan förut framställd 1).

Fastän konungen var adeln tämligen obenägen, fortfor han dock att till dylik värdighet upphöja en stor mängd personer. Men dervid är åtskilligt att märka. Befordringar till enkel adlig värdighet fortgingo oafbrutet under hela hans regering. Annorlunda var förhållandet med friherrar. Alltifrån Kristinas tid 1654 hade ingen sådan blifvit nämnd, förrän nära tjugu år derefter eller 1673, då denna utmärkelse gafs åt gunstlingen Gripenhielm. Sedermera följde ett antal af 23 dylika utnämningar endast på de sju åren, som förflöto från 1673 till 1680 Derpå följde ett uppehåll af andra sju år, under hvilka inga friherrliga värdigheter utdelades. Men år 1687 blefvo på en gång icke mindre än 12 herrar benådade med detta namn, och nästan alla på sjelfva julaftonen. Sedermera fortgingo dylika belöningar på vanligt sätt.

Förhållandet med grefvarna liknar något när det med friherrarna. Från Kristinas tid hade ingen grefve blifvit utnämnd, förrän Karl den elfte år 1674 dertill upphöjde sin halfbroder Gustaf Carlsson. Samma år har han likaledes lofvat samma värdighet åt Johan Gyllenstierna och dess bror Göran; ehuru brefvet derom icke blef förr än långt efteråt på riddarhuset formligen aflemnadt. Likaså har han 1679 lofvat framtida grefskap åt Sten och Nils Bielke 2). Men båda dessa utnämningar, så väl Gyllenstiernornas som Bielkarnas, blefvo på sätt och vis hållna hemliga; och inga nya hördes af förrän 1687 den 10 December, då icke mindre än 12 personer dermed benådades, hvarefter också dessa upphöjelser fortgingo på vanligt sätt. Karl den elfte har således från 1672 till 1680, samt från 1687 och allt till sin död utdelat dessa högre värdigheter ungefär på samma vis, som andra regenter gjort. Från 1680 till December 1687 har han deremot

1) Se **12.** 369—371, 416.
2) Riks-registrat. d. 17 Maj 1679. Grefskap tyckes hafva redan 1676 blifvit lofvadt åt N. Bielke. Se **15.** 140.

icke tillåtit sig en enda dylik upphöjelse. Det tyckes, som han under denna tid ämnat sträcka indragningarna af grefve- och friherreskap icke blott till den förlänta jorden utan ock till sjelfva värdigheten, till och med för dem, som redan innehade en dylik. Det fanns verkeligen ett rykte, som omtalade någon sådan hans plan. Ofvanstående visar, att åtminstone första delen deraf blef till en tid iakttagen, och konungen tycktes verkligen vara på vägen att helt och hållet afskaffa dessa värdigheter. I slutet af 1687 kommo de likväl åter i gång. Bland dertill bidragande orsaker nämnes, att Nils Bielke upphöjdes af kejsaren till tysk riksgrefve; och att Karl derföre ville genom meddelandet af dylika inhemska hedersnamn minska värdet och frestelsen af de utländska. Men säkerligen har en så ringa tillfällighet icke varit förnämsta orsaken till den vigtiga åtgerden. Det är mer än troligt, att många bland uppkomlingarna känt liflig åtrå efter dessa afundade värdigheter och namn, och att de oförmärkt sökt uppmana konungen till sådanas åter-utdelande. Ett rykte säger ock, att det var Lindskiöld, som i denna punkt öfvertalade konungen. Med nämnde rådsherres glödande utmärkelselystnad och med hans stora magt öfver Karl den elfte, är saken icke otrolig. Man säger ock, att Karls stolthet ville visa, huru han äfven i denna punkt hade lika magt och kunde omgifva sig med lika glans, som företrädarne gjort. En sägen går, att han vid något tillfälle yttrat: *jag skall visa, det jag kan göra grefvar och friherrar likasåväl som kung Orre;* ett öknamn, som reduktionspartiet gaf åt Gustaf Adolf för hans i deras tycke spelande och obetänksamma hushållning och vidt kringflygande planer. Hvilka än orsakerna må hafva varit, följden blef dock, att nämnde värdigheter begynte 1687 återigen utdelas. Konungen skall i början hafva ämnat göra dem blott personliga, icke ärftliga. Slutligen stannade han dock vid det gamla bruket. Deremot fingo de nyutnämnde alldeles inga grefve- eller friherreskap. Åt grefvarna gafs dock någon ersättning. Hvar och en bland dem fick år-

ligen och intill dödsdagen uppbära 2000 riksdaler utöfver sin vanliga lön 1).

På detta sätt fick man slutligen se Flemingar, Gyllenstiernor, Wachtmeistrar, Gyllenborg, Hastfer, Lindskiöld, Wallenstedt m. fl. låta sig af Karl den elfte upphöjas till greflig värdighet; ett stånd hvilket samma herrar hade i början af samma Karls regering med yttersta häftighet angripit.

Ganska betydelsefullt är för öfrigt det stora antalet af de adliga värdigheter, som Karl den elfte utdelade och det af alla slag. Före honom funnos på riddarhuset 21 grefliga, 55 friherrliga och 826 adliga, summa 902 ätter; men vid hans död voro de grefliga 43, de friherrliga 107, de adliga 1,349, och hela summan 1,499. Öfver hufvud kan beräknas, att han på hvarje år af sin regering tillskapade tjugufyra nya riddarhusslägter, och att antalet af grefvar och friherrar fördubblades, och det af adelsmän ökades med mer än hälften. Ståndets tillväxt i antal kan bäst bedömas af nedanstående förteckning öfver dess slägter vid följande tidpunkter.

	1625 då riddarhuset inrättades.	1632	1644	1654	1660	1672	1680	1697.
Grefvar	3	3	3	21	21	21	22	43.
Friherrar	8	8	9	55	55	55	78	107.
Adelsmän	120	183	318	625	677	826	971	1349.
S:a	131	194	330	701	753	902	1071	1499 2).

Denna nu uppkomna och serdeles stora mängd af adelsmän har naturligtvis ganska mycket nedsatt deras

1) Så berättas åtminstone i des Königreichs Schweden kuriöser Geschichts-Kalender sid. 81. Danska ministern omtalar samma rykte; men uppger summan till 1000 d. s. m., d. v. s. 500 riksdaler.

2) Denna beräkning är gjord enligt tiden icke för adlandet utan för introduktionen, enligt Stiernman. De utdöda slägterna äro icke frånräknade.

anseende. Serdeles faller detta i ögonen, om man tänker på de förra tiderna. År 1644 funnos i landet 3 grefliga 1), 9 friherrliga och 318 adliga ätter. Efter 53 år eller år 1697 var Sverge öfversvämmadt af 43 grefliga, 107 friherrliga, 1,349 adliga slägter. Ett så brådväxande antal af värdigheter skulle nödvändigt medföra ett lika brådstörtadt fall af värdet. Om detta också icke var afsigten, så blef det åtminstone följden.

Vår uppmärksamhet påkallas ock af en annan omständighet, nämligen af förhållandet mellan de ätter, som upphöjdes till gref- eller friherrlig värdighet; de främmande å ena, och de egentligt svenska å andra sidan. Förut vägde det någorlunda lika. Vid Karls uppträde på tronen funnos bland grefvarna 9 ätter af svenskt och 12 af främmande 2) ursprung; och bland friherrarna 24 svenska och 31 främmande. Detta förhållande ändrades ganska mycket under Karl den elftes tid. Bland de af honom till greflig värdighet upphöjda slägterna voro blott 7 svenska, men 15 utlänningar; och bland friherrarna 16 svenska mot 36 främlingar; således alltid ett mer än dubbelt större antal af utländsk rot. Förhållandet är så framstående, att det icke gerna kan vara en tillfällighet. Snarare synes det utgå från »djup beräkning». Karl den elftes reduktion och envälde voro nämligen mycket motbjudande för den gamla svensk-adeln med dess stora förläningar och republikanska böjelser. Karl lyssnade derföre gerna till Johan Gyllenstiernas råd att så vidt möjligt nedsätta denna samhällsklass och i stället framhjelpa est- och liffländingar. Dertill bidrog ännu en omständighet. Utan större egna besittningar och utan närmare och häfdvunnet sammanhang med sjelfva folket, voro de främmande slägterna i viss mån beroende af konungen och benägna för

1) En ännu lefvande grefvinna Sture oräknad.

2) Dit räkna vi dock äfven sådana, som härstammade från Estland, Liffland, Pommern, Bremen, Danmark; äfven om inflyttandet skett för längre tid tillbaka, t. ex. slägterna Banér, Gyllenstierna, Horn m. fl.

hans envälde. Den gamla infödda adeln hade deremot upp- och sammanväxt med landets minnen och uråldriga frihet, och varit dennas förnämsta taleman och försvar. Stora egna arfvegods gjorde nämnde herrar också nästan helt och hållet oberoende af konungamagten. Alla dessa skäl gemensamt verkade obenägenhet för både enväldet och reduktionen. Märkvärdigt är ock, att vid den stora statshvälfningens genomförande bestodo hofvets högadliga kämpar för det mesta af ättlingar från främmande slägter, t. ex. Fleming, Gyllenstierna, Hastfer, Lichtone, Mörner, Wachtmeister m. fl.; hvaremot andra sidans ledare oftast hörde till den ursprungliga svensk-adeln, t. ex. Brahe, Kurck, C. G. Oxenstierna, Rålamb, Sparre, Stenbock, m. fl.

Vi vilja här på en punkt sammanföra de åtgerder, som under denna regering bidrogo att minska adelns fordna öfverlägsenhet och förbereda dess sammansmältande med det öfriga folket. De voro: 1:o fullkomliga afskaffandet af hvarje feodal-begrepp; hvarmed också försvann den skilnad, man förut velat uppdraga mellan medelbara och omedelbara undersåtare; — 2:o reduktionen, hvilken beröfvade adeln dess stora öfverlägsenhet i rikedom och på samma gång minskade tillfället att lättare än andra förvärfva större kunskaper och fördelaktigare samhällsställning; — 3:o minskandet eller fullkomliga afskaffandet af en hop friheter och serskilda företräden, genom hvilka adeln varit utmärkt som en egen samhällsklass, skild från och stående öfver andra medborgare; — 4:o det utomordentligt ökade antalet af alla slags dylika värdigheter; hvarigenom anseendet mer och mer nedsattes, och mången adelsman nödgades att stanna på lägre platser bredvid och någon gång under ofrälse medborgare, samt att med sådana ingå slägtskaps-förbindelser. Härtill kommo 5:o: de allmänna läroverken, hvilka fortforo att bland stora skaror ofrälsemän sprida upplysning och kunskaper, ofta uppnående, stundom öfverträffande adelns. Sistnämnde samhällsklass, förarmad af reduktionen, mägtade ej heller att som

förut genom skickliga enskilda lärare och utrikes resor skaffa sina söner en uppfostran, fullständigare än alla andras. Adeln var ändå i allmänhet för stolt att låta sina barn begagna offentliga läroverken. Härigenom förlorade ståndet en del af den öfverlägsenhet i kunskaper, som det förut innehaft. Detta sistnämnde förhållande framstod i synnerhet efter reduktionen; ehuru tecken dertill redan förut börjat visa sig 1).

ANDRA KAPITLET.

KARL DEN ELFTE OCH SVENSKA KYRKAN.

Kristendomens läror blefvo af Karl den elfte omfattade med djup vördnad och lefvande tro. Dessa känslor, förenade med den renaste välmening och det outtröttligaste nit, skulle nödvändigt åstadkomma stora och hälsosamma förändringar. Sådana genomfördes ock, och flere bland dem så vigtiga, att de icke blott framträda i den tidens historia, utan stå ännu med sina följder qvar i verkligheten. Det var först genom Karl den elfte som svensk-lutherska kyrkan mägtade hinna till fullkomlig utveckling och stadga.

Alla Sverges konungar den tiden voro i egna och i mängdens ögon sjelfskrifna vårdare och högsta målsmän för de evangeliskt-lutherska församlingarna. Åliggandet ansågs som ett slags historiskt arf efter Gustaf Wasa och Gustaf Adolf, och Karl den elfte uppfattade med serdeles värma och allvar detta sitt höga uppdrag.

Sträng luthersk renlärighet i den tidens mening var derföre, hvad han framför allt befordrade inom sitt rike, och hvad han oeftergifligt fordrade hos hvarje sin undersåte. Sådant var enligt tidens anda, hvilken uttalade sig i ett då gängse ordspråk, nämligen: *Sverges lycka*

---

1) Se **10.** 84, 85.

är att hafva blott en konung och en trosbekännelse. Karl var, som sagdt är, helt och hållet uppväxt i denna anda, i denna tro på lutherska lärans icke blott företräde, utan ock på dess oumbärlighet för salighetens vinnande. För Nils Bielke yttrade han helt allvarligt och välmenande sina farhågor för den själavåda, som åtföljde tjenstgöring bland de katolska fransmännerna. Presterna först och främst och jemväl den rådande tidsandan styrkte honom i denna åsigt. Den fromma och nitiska biskop Gezelius försäkrade honom, att Cromwell icke hade kunnat drifvas till sitt *oerhörda konungamord, så framt han ej varit ledd af Calvini anda; hvaraf man kunde se,* mente biskopen, *huru skadligt det vore, om denna bekännelse blefve tillåten i riket.* Med samma ögon betraktades katolska läran. Ännu 1695 års psalmbok förklarade påfven som antikrist och försäkrade, att han och hela hans parti *voro uteslängda från Guds rike.*

Hvad Karl ansåg rätt, det bragte han ock till verkställighet, här såsom alltid. Derföre var han mycket sträng mot alla i Sverge varande personer af främmande trosbekännelse. De ålades till och med att på bönedagar från början till slut bevista lutherska gudstjensten, och detta vid strängt vite. Sina egna andaktshögtider fingo de deremot icke hålla offentligt, utan blott i enskilda rum; och den svenska undersåtare, som afhörde en dylik, måste erlägga dryga böter. Strängeligen förböds ock att hålla serskilda sammankomster och andaktsöfningar i någon annan rigtning än allmänna kyrkan föreskref. Den svenske undersåte, som öfvergaf lutherska och antog någon främmande troslära, blef landsförvist.

Karl den elfte sökte på allt sätt främja allmogens kunskap i kristendomens hufvudläror. Det behöfdes; ty förra tiders mörker var djupt. Bibeln fanns väl öfversatt på svenska, likaså en hop uppbyggelseskrifter; men högst få bland bönderna förmådde läsa en rad i dessa eller i andra böcker. De kunde således icke sjelfva taga någon kännedom af det uppenbarade Ordet, utan hela

deras kunskap bestod, uti hvad de hörde presten säga och förestafva. Det var hos dem en tro på andras tro, ofta likaså blind som hos katolikerna; ehuru af annat innehåll. Att öppna dessa ögon för evangelii eget ljus, att väcka dessa sinnen till egen granskning och eftertanka; se der det stora mål, som Karl den elfte föresatte sig! Första och oundgängligaste medlet till dess uppnående var, att allmogen skulle lära sig läsa i bok. Beslutet derom blef också snart nog fattadt. Svedberg säges hafva varit den, som först eller förnämligast ledde konungen till denna åsigt, och som sedermera sjelf jemnte biskoparna Gezelius, Spegel, Carlberg m. fl. ifrigt bidrog till verkställigheten. Dertill fordrades dock många nya och kraftfulla åtgerder. Presterna befalldes strängeligen tillhålla *»barn, drängar »och pigor att lära läsa i bok och se med egna ögon, »hvad Gud i sitt heliga ord bjudit och befallt»*. För handhafvandet häraf skulle presterna föra ordentliga husförhörslängder och hålla en hop hus- och katekes-förhör; med icke ringa böter för dem, som uteblefvo. Tillika ålades presterskapet att vid hvarje nattvardsgång förhöra gästerna, och att icke utdela sakramentet åt någon äldre person, som icke kunde trosartiklarna och instiktelseorden; ej heller åt någon yngre, som icke kunde Luthers eller den så kallade lilla katekesen. Dessa kunskapsfordringar synas nu för tiden ganska ringa. Men i Karl den elftes dagar voro de tämligen svåra att genomdrifva; nämligen bland ett folk, der endast ganska få kunde skilja bokstäfverna åt, och der blott för några slägtleder tillbaka gudstjensten skedde för det mesta på latin och menniskorna ännu lågo försänkta i den gröfsta okunnighet. Allmogen ansåg ock de nya fordringarna vara alltför högt stegrade och ville i början icke underkasta sig desamma. Måhända hade det aldrig lyckats att genomdrifva saken, så framt ej regenten varit icke blott enväldig, utan ock derjemnte en Karl den elfte. Men denne herre skyggade icke tillbaka för någon svårighet. Först och främst föregick han med exemplet af eget hof, befallande gång på

gång, att alla dithörande personer skulle infinna sig vid de påbudna förhören. Landshöfdingarna fingo likaledes stränga tillsägelser att utkräfva böterna af de bönder, som icke bevistade samma läsemöten. När detta icke hjelpte, tillgrep han beslutsamt en hop än kraftigare medel. Den ryttare, knekt eller båtsman, som i fråga om dessa öfningar visade tredska eller olydnad, blef fälld, någon gång till tre par spö 1). När presten uppmanade bönder till kristendomskunskap och husförhör och dessa svarade ovettigt, blefvo de dömda till gatlopp 2). Vi veta icke, om dessa kraftåtgerder någonsin användes. Men blotta hotelsen derom var ganska verksam, i synnerhet då den kom från en Karl den elfte. Det lyckades ock för honom och för hans envåldsmagt att i strid, ofta mot presternas beqvämlighet, än oftare mot allmogens tröghet och ovilja, genomdrifva den vigtiga och för samma allmoge så högst välgörande förändringen. Det var i följe af detta jättesteg och dess följder, som svenska böndernas kunskaper på en gång så framrycktes, att ståndet i nämnde hänseende uppnådde en ganska hög plats bland sina likar inom de öfriga folken. Vår samtid har fått hugna sig åt det andra stora till samma mål syftande steget, nämligen allmänt införande af folkskolor och än högre kunskaper. Följderna skola icke uteblifva. Hvad sålunda regering samt högre och mellanstående samhällsklasser hafva i våra dagar gjort för allmogens upplysning, är ett motstycke, till hvad regering och högadel för omkring 230 år sedan gjorde för medelklassens upplyftande till kunskaper och bildning. Svenska folkets historia framter i detta hänseende en herrlig tafla, rik på drag af högre samhällsklassers broderliga vård om de lägres upplysning och förädling.

Återvändom till Karl den elfte! Hans omsorg för kristendomskunskapens utbredande, sträckte sig vida omkring. Löner anslogos åt prester, som skulle intränga i

1) Linköp. bibl. kungabref och cirkulärer d. 29 Okt. 1695.
2) S. st. Kongl. Maj:ts resolutioner öfver åtskilliga svåra kasus.

nordens aflägsna skogar och undervisa der bortgömda finnar och lappar. Huru han arbetade för est- och liffläningarnas upplysning, skall längre fram omtalas. Tillika sörjdes för vården af svensk-lutherska församlingar i London, Lisabon och flerestädes; slutligen ock i det amerikanska Nya Sverge; ehuru sistnämnde nybygge redan öfvergått i främmande hand, och under många år icke haft ringaste förbindelse med den fordna moderstaten.

Kyrkotukten blef af Karl den elfte upprätthållen på ett sätt, som nutiden knappt skulle kunna tro. Sjelf föregick han också här med exemplet af en serdeles noggrannhet, bevistande nästan alla de offentliga kyrkotiderna hvarenda söndag, och gående till nattvard fyra gånger om året. Samma uppmärksamhet fordrade han af andra; och han sökte så mycket möjligt afskaffa adelns enskilda gudstjenster hemma i deras salar eller småkapell. Gardesregementerna med både öfver- och underbefäl skulle hvarje söndag icke blott bevista gudstjensten utan ock esomoftast undergå kristendoms-förhör. Intet slags arbete, skådespel eller lustbarhet var om söndagen tillåtet. Slutligen förböd han formligen och strängt enhvar att under någon af kyrkotiderna begifva sig ut på gatan åkande, ridande eller gående. Undantag gjordes blott för de prester eller läkare, som voro stadda på sjukbesök. Alla andra, som visade sig, blefvo gripna af dertill utsatta gardesvakter, och genast fällda till dryga böter. Främmande sändebud ville icke underkasta sig denna inskränkning. För att likväl tvinga dem och med våld hindra åkdonen, lät Karl slutligen genom lästa kedjor hålla de förnämsta gatorna spärrade under hela den tid, som folket var eller skulle vara i kyrkan 1). I fråga om punktlighet vid gudstjensten, visade han sig lika sträng. Den, som kom efter begynnelsen eller gick före slutet, blef fälld till böter af

---

1) Stenbockska ark. på Thorsjö. Charlotte till Eva Magdalena Oxenstierna d. 21 Okt. 1696, jmfr. Fryxells handl. 3. 369.

icke mindre än sex mark silfvermynt. Den, som under samma tid började en resa, fick plikta 40; och den, som dertill lånade häst eller båt, 20 mark s. m. Den, som längre tid hållit sig från kyrka eller nattvard, blef förvisad från socknen eller dömd till tukthus. Den, som i berusadt tillstånd svor vid sakramentet, fick någon gång till straff en del af sin tunga bortskuren. Den, som länge och utan att låta bättra sig, förde ett förargligt och ogudaktigt lefverne, blef stundom landsförvist, för att, som det hette, *rensa riket.* Den, som sökte vränga och falskligen uttyda bibelns ord, blef likaledes landsförvist och hans skrift offentligen bränd. En, som fört kätterskt tal mot Gud och föraktligt mot konungen, blef dömd till gatlopp i trenne städer och till lifstidsfängelse 1).

KYRKOLAGEN AF 1686.

Under katolska tiden hade presterskapet i många fall åtnjutit frihet från verldslig rättegångs-ordning. Ståndet lydde förnämligast under domkapitlen, biskoparna och påfven. I sådan riktning var också den då gällande kyrkobalken utarbetad. Den blef alltså i många fall oanvändbar genom införandet af reformationen. Till den tyska protestantismen hörde nämligen, att det förut af påfven beroende presterskapet blef numera afhängigt af landsfursten, och att denne sistnämnde fick högsta domsrätten äfven i andliga och kyrkliga ärender. Gustaf Wasa, med sin stora magtlystnad, önskade göra en sådant åsigt allmänneligen gällande äfven i Sverge. Men med sin lika stora försigtighet undvek han i början alla våldsammare åtgerder. Modet växte dock med framgången och han började snart arbeta på kyrkoståndets ordnande under det verldsliga. Första vigtigare steget togs redan 1527, då Gustaf i rang och hedersplats nedflyttade biskoparna under

1) Linköpings arkiv. Kgl. br. och kgl. resolutionerna öfver åtskilliga svårare kasus.

rådet och presterna under adeln. Ett ofta förnyadt drag af samma tänkesätt visade sig ock, då han gång på gång tog kyrkans, det andliga samhällets egodelar och använde dem till statens, till det verldsliga samhällets tjenst. Än djerfvare tilltag vågades, då konungen delade stiften, tillvällade sig magt att utnämna biskopar; och slutligen afskaffade detta deras gamla namn, kallande dem i stället Ordinarier. Tillika blef den andliga myndigheten helt och hållet laggd under den verldsliga, då Gustaf Wasa år 1539 förordnade utlänningen lekmannen Georg Norrman till öfveruppsyningsman öfver stiftsstyrelserna och alla kyrkoärender. Denna presternas nedsättning fortfor mer eller mindre ända tills, Johan den tredje åt biskoparna återgaf namn, magt och odelade stift.

Oaktadt dessa angrepp mot kyrkans fordna sjelfständighet, hade hvarken Gustaf Wasa eller Erik vågat formligen afskaffa den gamla kyrkobalken. Än mindre ville de bekräfta densamma. På sådant sätt inträdde en slags öfvergångstid, och i visst fall ett tillstånd af laglöshet. Domkapitlen blefvo genom revolutionen i mycket upplösta serdeles efter 1540, och deras likasom biskoparnas magt tillföll för det mesta konungen. Men omkring 1573 återupprättade Johan biskoparnes välde och anseende, hvilket nu blef så mycket oinskränktare, som de ej mera hade hvarken de fordna domkapitlen bredvid, eller den fordna påfvemyndigheten öfver sig. I stället för den sednare hade de ej heller fått någon annan högsta domstol, med undantag af konungens tillfälligtvis ingripande magt. Denna lät väl ofta känna sig på ett ganska eftertryckligt sätt; men var likväl mera personlig än grundad på en ordnad och utöfvad genom en mellanstående öfver alla kyrkoärender rådande myndighet.

År 1571 utgaf gamla Laurentius Petri en slags kyrkoordning, hvilken skulle blifva för hela riket antagen. I allmänhet var den dock medlande, och uttalade derföre icke bestämdt hvarken den ena eller andra grundsatsen. Snart derefter inträdde ock de liturgiska oroligheterna och

sedermera kronostriderna mellan Sigismund och Karl, genom hvilket allt det uppstod så mycken villervalla i riket, att ifrågavarande ämne icke kunde ordnas. Då sakerna sedermera under Karl den nionde började stadga sig, hördes något hvar önska, att fäderneslandet måtte för dessa ärenders behandling få en allmänt gällande lag. Nämnde konung lät ock den gamla kyrkobalken, såsom olämplig, uteslutas ur den landslag, som då genom trycket lemnades åt allmänheten, och 1593 blef ofvannämnde kyrkoordning af 1571 stadfästad. Hennes brister erkändes dock. Någon ny och fullständigare stadga kunde Karl den nionde emellertid icke hinna utarbeta. Så förgick från reformationens införande nära nog ett helt århundrade, utan att svenska församlingen erhöll någon bestämd och utförlig kyrkolag och presterskapet någon gemensam öfverdomstol. Tvärtom fingo biskoparna vid Uppsala möte 1593 rättighet att sjelfva ordna ett och annat rörande kyrkoväsendet; en rättighet, som snart nog utbildades till mycken sjelfrådighet, någon gång till sjelfsvåld. Sina stift behandlade de i flere fall efter godtycke; och hvar och en föreskref för de samma sådana ordningar och kyrkoböcker, som honom bäst syntes.

Gustaf Adolf hade mycket sinne både för god ordning och för stark konungamagt. Han sökte derföre bryta denna hvarje biskops sjelfständighet eller sjelfrådighet, och i stället ordna hela ståndet under ett ämbetsverk, motsvarande de i andra vägar gällande kollegierna eller hofrätterna. Han föreslog derföre till högsta domstol i kyrkoärender ett så kalladt general-konsistorium. Den tyska protestantismens grundsats att ställa kyrkan under verldslig rätt vågade han likväl icke helt och hållet genomföra. Ifrågavarande domstol skulle derföre bestå af icke blott verldsliga utan ock andliga ledamöter. Men äfven i sådan gestalt mötte den häftigt motstånd af presterskapet, serdeles af biskoparna, under anförande af den utmärkte Rudbeckius. De ville högst ogerna medgifva det andliga ståndets ordnande under verldslig ämbetsman och domstol.

Ehuru harmsen öfver denna gensträfvighet, nedlade dock Gustaf Adolf hela saken kanske ock derföre, att hans tid blef mer och mer upptagen af de stora krigen. Kristinas förmyndarestyrelse och i viss mån äfven hon sjelf framdrog förslaget återigen, men med samma utgång; ty presterna ville nödvändigt bibehålla sitt gamla oberoende 1). Och de fingo tills vidare bibehålla det. — Hela tiden bortåt fortforo sålunda biskoparna att öfver sig icke hafva någon bestämd ämbetsmyndighet, och stundom ville de icke ens tillåta vad från domkapitlen till hofrätterna. Deremot uppstod den vanan att som *en slags öfverrätt* i vissa fall betrakta det vid riksdagarna församlade presterskapet. Detta kallade sig *Consistorium regni*, d. v. s. riks-konsistorium, och började afdöma åtskilliga dit hänskjutna kyrkoärender.

Vid flere riksdagar talades emellertid om en ny kyrkolag; men verket afbröts genom villervallorna under Kristinas sista regeringstid. År 1655 företogs saken ånyo och förslag uppsattes af dertill valda ombud. Men målet blef också denna gång afbrutet, nämligen genom Karl den tiondes krig och de arbetande biskoparnas oenighet. År 1664 begärde ständerna återigen en ordentlig kyrkolag. Samma anhållan förnyades sedermera vid nästan hvarenda riksdag, dels af ständerna i allmänhet, dels af serskilda stånd och i synnerhet af de högre. Så fortgingo önskningarna oafbrutet ända till 1680. Nu kom i detta, likasom i mån-

1) Stundom tecknas dessa uppträden såsom en ofrälseståndens strid emot adeln. I någon fast ringare mån har ock en sådan beståndsdel deri förefunnits. Men sjelfva den hufvudsakliga tvistepunkten var presterskapets ovilja mot hvarje öfver detsamma uppsatt verldslig myndighet. Det var i sig sjelft blott ett enskildt uppträde af den strid, som andeliga och verldsliga magten nästan oupphörligt hafva fört, angående hvarderas oberoende af eller välde öfver hvarandra; en strid, som äfven våra dagar fått bevittna. Tvisten från 1623 till 1649 mellan svenska regeringarna å ena samt biskoparna och presterskapet å andra sidan har också, med hänsyn till dess inre rättvisa, blifvit mycket olika bedömd. För regeringens åsigt hafva talat Verelius, Lagerbring, Geijer; för biskoparnas deremot Wallqvist, Franzén, P. E. Thyselius.

ga andra fall, verkställighetens tid. År 1681 förordnade Karl några andliga och verldsliga herrar att genast utarbeta en kyrkolag. Vanligtvis blefvo hans befallningar utan uppskof verkställda. Så skedde också nu. Det färdiga förslaget vardt redan vid riksdagen 1682 framlaggdt till presternas granskning. Dessa herrar förforo dervid något långsamt. Gång på gång påskyndade konungen verket och hotade slutligen i vredesmode att ditskicka några bönder för att hjelpa presterna sätta arbetet i raskare fart. Slutligen blefvo ståndets anmärkningar färdiga och öfverlemnade till rådets och med-ständernas pröfning. Man vardt likväl icke färdig vid den riksdagen. Karl tyckte ej heller serdeles om förslaget, ty det utsträckte presternas domsrättighet längre än han ville. Genom en serskild förordning afskar han derföre hela den tvisten, och lade under verldslig domstol flere mål, som presterna velat lägga under den andliga. Till granskande af deras förslag i öfrigt nedsatte han ock en ny nämnd, bestående af blott lekmän, nämligen: Bergenhielm, Ehrenstéen, Anders Lilliehök, Lovisin, Skyttehielm, Thegner och Örnstedt 1). När genom så många arbetare arbetet gick långsamt, fick Lilliehök befallning att ensam uppsätta förslaget och sedermera framlägga det för de andra 2). I Maj 1685 var deras skrift färdig. Konungen befallde nu dessa herrar att gemensamt med några till Stockholm kallade biskopar omigen öfverse och fullända utkastet och förbjöd dem att skiljas åt, förrän allting blifvit färdigt 3). Och det blef färdigt. Våren 1686 öfverlemnades det till rådets granskning, hvari Karl sjelf deltog med all uppmärksamhet. Så blef slutligen den nya kyrkolagen fulländad och den 3 September 1686 till efterlefnad påbjuden.

---

1) Braheska ark. på Skokloster. Miscellan. T. I. Kongl. br. d. 3 Jan. 1684.

2) S. st. Konungen till A. Lilliehök d. 8 Juli 1684.

3) S. st. Konungen till Ehrenstéen d. 12 Maj 1685 och till Lilliehök d. 5 Juni s. å.

Ständerna hade begärt, att denna förordning icke skulle blifva någon ny lag, utan blott en förbättring af den gamla 1). Detta vardt äfven, för det mesta, iakttaget. En stor ändring skedde dock, dels genom, dels i sammanhang med den ifrågavarande saken. Kyrkan blef bestämdt nedsatt under den verldsliga magten. Rättigheten att från biskopar och domkapitel vädja till hofrätterna stadfästades. Den domsrätt, som riksdags-presterna förut tillvällat sig under namn af *riks-konsistorium*, blef helt och hållet upphäfd. Med sin vanliga ovilja för ordet *riks*, fästadt vid ämbeten och myndigheter 2), förböd Karl den elfte namnet *Consistorium regni* eller *riks*-konsistorium såsom *ett ord, det der kunde föranleda många missbruk* 3). I öfrigt begagnade han också i denna vigtiga punkt den enväldiga lagstiftningsmagt, han 1682 dels fått, dels tagit 4). Den 3 Sept. 1686 blef den nya kyrkolagen af konungen till efterlefnad påbjuden, och det utan ständernas hörande eller bifall. Detta sednare kom först den 9 November s. å. Också i andra hänseenden utvidgade han området för sitt kyrkovälde. År 1693 förklarade han, att de flesta liffländska prestegäll borde af konungen tillsättas. Ett rykte finnes, att han tillämnat något dylikt äfven i Sverge.

Ehvad som ock kan mot tillkomsten af denna lag invändas, så skedde dock genom densamma åt fäderneslandet en stor välgerning. Förordningen ansågs äfven på sin tid vara ganska nyttig och ändamålsenlig. Många förbättringar måste väl snart nog vidtagas; dock utgör densamma resningen till Sverges ännu gällande kyrkoförfattning; och i Liffland lär den hafva bibehållit sig ända till 1832.

KATEKESEN AF ÅR 1690.

Med katekes var ungefär på samma sätt, som med kyrkolag. Redan under reformationens första år blef Lu-

1) S. st. Karls förhållningsbref d. 30 Jan. 1684.
2) Se **16.** 179, 180.
3) Wexiö ark. Spegels bref.
4) Se **16.** 204—208.

thers så kallade lilla katekes på svenska öfversatt och begagnad vid undervisningen. Snart kändes dock behofvet af utförligare läroböcker. En mängd dylika sammanskrefvos ock, än på ett än på annat sätt, och brukades sedermera om hvarandra, allt efter som hvarje biskop föreskref. Katekesernas olika innehåll och framställningssätt förorsakade dock mycken villervalla och var jemväl opassande inom ett folk, som hade gemensam trosbekännelse. Alla önskade ock en gemensam och allmänt antagen lärobok. Men också i denna punkt stannade allting vid blotta önskningar, tills Karl den elfte blef sadelfast på sin tron, hvarefter man också här inom kort öfvergick till verklighet. En nämnd valdes för uppsättandet af dylik lärobok. Spegel förde dervid pennan; och det så uppkomna förslaget bestod egentligen af ett urval från de bästa förra försöken, och det trycktes på konungens bekostnad. Men under sista bearbetandet och tryckningen flyttade Spegel till Skara, hvarigenom verket blef, som man sade, något vanvårdadt 1). Från flere stift och enskilda prester kommo äfven många och, som det tyckes, svåra anmärkningar. Spegel måste undergå den förödmjukelsen att se sitt arbete ogilladt, och af konungen vid slutet af nämnde år indraget och förbjudet.

Behofvet af ett dylikt gjorde sig dock mer och mer gällande, och Karl den elfte beslöt, att bristen skulle ovillkorligen afhjelpas. Den 4 December 1688 befallde han erkebiskop Svebilius att, i stället för den Spegelska, uppsätta en ny katekes, och att denna skulle vara färdig om två månader, så att den kunde föreläggas de snart sammanträdande ständerna. Boken blef också färdig; och derpå ständerna förelaggd, af presterskapet granskad och slutligen af konungen till allmänt bruk påbjuden år 1690. Så fick ändtligen Sverge en allmänt gällande katekes.

Brådskan vid dess författande lemnade visserligen efter sig många spår, hvilka föranledde tadel redan då för tiden.

---

1) Wexiö ark. Spegels bref. Sannfärdig berättelse om den Catechismo, som trycktes i Stockholm 1686.

Likväl har boken bibehållit sig ända till våra dagar; ty först år 1811 blef den efterträdd af ett annat försök i samma väg.

Svebilius ville, att hans katekes skulle oaktadt ofvannämnde brister blifva antagen till symbolisk bok. Detta hindrades dock; förnämligast genom en hop anmärkningar, som Benzelius gjorde. Likväl blef dess antagande påbjudet öfver hela riket, med undantag af några Finnlands aflägsnare trakter, hvarest man på presterskapets begäran fick bibehålla gamla Gezelii lärobok, hvilken af dervarande allmoge var både känd och älskad.

HANDBOKEN AF ÅR 1693.

Förhållandet var här ungefär detsamma som med kyrkolag och katekes. Första handbok för evangeliska församlingen i Sverge blef 1529 af Olaus Petri utgifven. Den innehöll likväl många katolska missbruk och vidskepelser, hvilka man för folkets blindhets skull ännu icke vågade afskaffa. Sedermera utkommo flere förbättrade handböcker; i synnerhet en af 1614, hvilken skulle vara allmänt gällande. Men i detta liksom i många andra fall rådde mycken olikhet, till och med oordning. Sådant kunde Karl den elfte aldrig lida. Vid jubelfesten 1693 befallte han presterna uppsätta förslag till ny handbok. Inom några månader var den skrifven, granskad, gillad och till allmänt bruk påbjuden. Flere böner voro tagna ur äldre handböcker, dels katolska, dels protestantiska. Några bland de nya uppsattes af Svedberg, andra deremot hämtades ur Arndts skrifter 1). Så bekom Sverge den handbok, som sedermera blef intill 1811 bibehållen.

PSALMBOKEN AF ÅR 1695.

Det var egentligen i sin katolska form, som kristna kyrkan blef i vesterlandet först och fullständigt utbildad

1) Nordin. Anecdot. Benzel. enligt Spegels berättelse.

och erhöll sina för offentlig gudstjenst beräknade böner och psalmer. Detta skedde förnämligast i de länder, der latinet var allmännaste modersmålet. Det blef derföre också kyrkans språk. Sådant skedde så mycket lättare och häldre, som latinet redan förut var utbildadt till så stor rikedom och fullständighet, att det bättre än något annat lånade sig till uttryck för andakten. Så uppkom tidigt nog i södra och vestra Europa den praktfulla latinska messan, med sina böner, psalmer och dessa sednares ordnade och välljudande toner. Sedermera började kristendomen framtränga till folk, som voro af annat tungomål, och slutligen också under nionde århundradet till Sverge. Att de hit inkomna lärarne skulle vid menighetens undervisning använda landets språk var naturligt och nödvändigt. Men för sjelfva gudstjensten funnos på det dåvarande svenska tungomålet hvarken psalmer eller böner. Till en början kunde sådana icke med någon framgång ens på detsamma skrifvas; ty det var ännu allt för rått och ofullständigt och saknade ord och uttryck för en mängd af de nya begreppen och känslorna. Det var utbildadt icke till bön utan till trots, icke till fridfulla psalmer utan till djerfva och utmanande krigssånger. I sådana klingade dess röst, öfvad och stark. Psalmens och bönens ljud kunde det blott svagt och ofullkomligt framstamma. Intet under derföre, att de inkomna lärarne ville till sjelfva den högtidliga gudstjensten allra häldst begagna sina förut kända, och derjemnte vackra, välordnade och välljudande latinska sånger och böner. Sådan var här likasom annorstädes en af de naturliga orsakerna, hvarföre latinet blef vid gudstjensten nästan uteslutande begagnadt i stället för modersmålet. Sedermera kom härtill någon gång den beräkningen att på sådant sätt hindra folket från sjelfständig kännedom af läran, och att såmedelst hålla detsamma i blindt beroende af presterskapet.

Slutligen började man inse det onaturliga, det oriktiga häri; och sådant ju mer den enskilda fromheten hunnit uppöfva och utbilda modersmålet till användbarhet

för offentlig gudstjenst. Redan före lutherska lärans införande hade värman af svensk andakt genomträngt det hårda språket och börjat göra det smidigt och böjligt för uttalandet af de nya begreppen och känslorna. På sådant sätt hade redan då några psalmer, böner och andaktsöfningar blifvit på vårt tungomål författade. I och med reformationen tog svenska församlingen i detta hänseende ett jättesteg framåt, nämligen då en fullkomligt svensk gudstjenst infördes. Detta var ett verk af bröderna Petri, af deras starka tro och lågande nit, samt af det förbättrade skick, som de gåfvo åt modersmålet; alltsammans utfördt under skyddet af Gustaf Wasas spira. År 1530 utkom den första svenska psalmbok, skrifven för det mesta af nämnde bröder. Den innefattade blott femton numror; flere strängar hade ännu icke Davidsharpan i norden. Af dessa femton bibehöllos dock tretton i 1695 års psalmbok och i den af år 1819 qvarstå ännu sju deribland 1). De voro dels lånade från äldre kyrkor, dels författade af Luther och Laurentius Petri. Sedermera tillkommo flere nya psalmböcker och psalmer, mest öfversatta från tyskan och från Davids psaltare, hvilken man mer och mer ansåg sig böra använda för detta ändamål. Men här, likasom i det öfriga kyrkoväsendet, rådde af förutnämnde orsaker mycken frihet, till och med sjelfsvåld. Mångenstädes blefvo de latinska psalmerna länge nog sjungna för deras sköna innehåll och väl utarbetade toner. Detta var framför allt händelsen i städerna, hvarest jemnförelsevis flere personer förstodo det främmande språket, och inlärda skolgossar kunde med större fullkomlighet återgifva de herrliga tonerna. Deremot på landet, der latinska sångerna icke uppburos af utförandets behag och åhörarnes lärdom, måste de redan förut lemna rum för svenska psalmer, och för både tankens och andaktens önskan att känna innehållet af sin sång. Som emellertid ingen viss psalmbok var föreskrifven, brukades i olika stift än den ena än den andra, allt efter som hvarje biskop ansåg bäst.

1) Näml. № 17, 21, 26, 49, 50, 60 och 152.

Kristinas förmyndare kände det skadliga af en sådan olikhet och förmanade biskoparna att densamma afhjelpa. Ett försök i den vägen gjordes ock, förnämligast genom erkebiskop Paulinus. År 1643 utkom en psalmbok, hvilken erhöll en slags stadfästelse såsom allmänt gällande. Hon blef det likväl icke; ty nära nog samma sjelfsvåld och godtycklighet rådde äfven sedermera; och det till mycken oreda och mycket obehag, såväl inom församlingarna som presterskapet. En hvar, som älskade svenska kyrkan, önskade äfven att snart få se villervallan afhjelpt medelst erhållandet af en psalmbok, som vore fullständig och gemensam för hela riket.

Den, som lifligast uppfattade denna tanke var Jesper Svedberg, och tidepunkten derföre året 1691. Ett sådant arbete blef ock vid nämnde tid långt möjligare att åstadkomma än någonsin förut. Svenska språket och verskonsten hade på de sista 40 åren erhållit mycken uppodling och förädling. Händelsevis frambragte också fäderneslandet just nu en rad högt begåfvade psalmsångare, Arrhenius, Brask, Lagerlöf, Ollon, Spegel m. fl., hvilka lemnade bidrag, rikare och herrligare, än hvad förut funnits att tillgå. Till skaldskap var Svedberg några bland dem underlägsen, men i afseende på nit och kraft tvärtom. Tanken på en ny psalmbok var ett frö, som visserligen låg inom hvarje bättre dåtidens sinne. Men det var hos honom som det först grodde, och sköt sin brodd i dagen. Han började med att i tysthet för sig sjelf arbeta på ett sådant försök, och sedermera att derom flitigt öfverlägga med Urban Hjärne, prosten Boëthius i Mora och superintendenten Kolmodin i Wisby. Derpå anmälte han företaget hos konungen och fick uppdrag att detsamma fortsätta. Nu vände han sig till Spegel och till några andra skalder och erhöll tillåtelse att använda deras utgifna psalmförsök. Hjelp vid granskningen utbad han sig af Peter Lagerlöf, hvilken var utmärkt genom en sällsynt förening af både snille, lärdom och smak. Omkring 1691 lärer Svedberg hafva börjat detta arbete, och redan tvänne år

derefter kunde den kraftfulle mannen framlägga ett fullständigt förslag af icke mindre än 483 psalmer. Det blef formligen gilladt af teologerna i Uppsala och af riksdagspresterna 1693 och derpå med konungens bifall från trycket utgifvet.

Mot detta, liksom mot alla nya verk, gjordes dock flere ogillande anmärkningar; kommande från tröghet, ovana, inskränkning, stundom måhända från afund, stundom ock från ärlig öfvertygelse. Konungen fick kunskap om tadlet. Innan boken blef påbjuden och kringspridd, befallde han derföre biskopar och domkapitel att öfver densamma inkomma med sina påminnelser. Så skedde. Då aflemnades många hvassa anmärkningar, i synnerhet af biskop Carlsson, professor Jernfelt och superintendenten Lang, han, som började predika om, att undersåtarne skulle vara konungens trälar. Dessa herrar påstodo, att i Svedbergs psalmbok funnos grofva irrläror, hvilka kunde *föranleda oroligheter och tvister, lika svåra, som de i konung Sigismunds tid.* Hvad, som i synnerhet äfven då stötte den stränga renlärighets-ifvern var, att psalmerna ansågos här och der för mycket *lagiska,* d. v. s. att de lade för stor vigt på lagen och gerningarne, och derföre inneburo *»ett hemligt pietisteri»;* såsom man den tiden använde ordet. På detta motstånd följde nya öfverläggningar, nya granskningar; slutligen till och med i rådets och konungens egen öfvervaro. Karl insåg mer och mer, att de flesta anmärkningarna rörde blotta obetydligheter och ordtvister. Han uttalade högt sin öfvertygelse härom, och skall en gång under ett häftigt utbrott hafva fattat professor Jernfelt i bröstet och häftigt stött honom emot väggen, så att denne sjuknade af förskräckelse. Mannen afled verkligen någon tid derefter i Dorpt. Af dessa tillfälligheter hopflickade Karls fiender sedermera den sägen, att professorn skulle några dagar efter konungens misshandling hafva dött af densammas följder. Förtalet är så mycket mera ogrundadt, som Jernfelt afled först 1695 och blef en vecka före sin död benådad med utnämning till pastor vid tyska kyrkan i Dorpt.

Rådsherrarna hade emellertid alldeles samma tanke, som konungen, nämligen, att anmärkningarna voro af föga vigt och värde. Vid närmare betänkande höll dock Karl rådligast att underkasta psalmboken ännu en granskning. Redan af egen öfvertygelse satte han ganska stort värde på renläriheten. Han gjorde det ock för att icke kunna på denna ömtåliga punkt angripas af de många fiender, som reduktionen uppretat. Alla rikets biskopar och superintendenter kallades derföre till Stockholm och befalldes att genast skrida till ordnande af den nya psalmboken. Konungen påskyndade verket och fastställde arbetstimmarna från 8—12 f. m. och 2—5 e. m. Innan kort var också utkastet färdigt. Svedbergs förslag hade innehållit 483 psalmer. Bland dem blefvo nu uteslutna omkring 70 1); men deremot 4 andra tillaggda, så att det nya innehållet utgjorde 413 numror. Tonerna dertill utarbetades och ordnades förnämligast af Uppsala-professorerna Olof Rudbeck och Harald Wallerius.

År 1691 tog arbetet sin början. Efter fyra år var allting färdigt, och år 1695 blef psalmboken stadfästad och till allmänt begagnande påbjuden. Den fortfor att vara gällande intill 1819.

Den förut nämnda Svedbergska psalmboken blef emellertid såsom irrlärig förbjuden. Svedberg skall på tryckning och papper hafva lidit en förlust af omkring 30,000 d. kpm., för hvilken konungen sedermera icke velat godt-

---

1) Bland de uteslutna var ock Lindskiölds eller troligare hans svärmoders aftonpsalm: Jag i tysta skuggors timmar, hvilken dock sedermera under N:o 437 ingick i 1819 års psalmbok. År 1695 blef han utesluten såsom för mycket poetisk. Svedberg klagade mycket deröfver; ty, sade han, denna psalm är ett mönster af den herrligaste skaldegåfva någon undfått. Den är en klar lysande diamant i guld. Och, tillägger han, den hade lika väl kunnat bibehållas, som Prudentii af alla kristna församlingar begagnade och lika bildrika psalm: "Nu tystne de klagande ljuden" (N:o 492).

göra honom. Om ej Svedberg sjelf berättat denna omständighet, skulle vi icke hafva trott densamma; ty den öfverensstämmer icke med den beredvillighet, Karl eljest alltid visade, då det gällde uppoffringar för dylika föremål. Den utropade irrlärigheten i Svedbergs psalmbok var emellertid icke värre, än att en hop af de tryckta exemplaren kort derefter af regeringen skänktes åt nybygget Nya Sverge, till begagnande af der boende trosförvandter.

NY BIBELÖFVERSÄTTNING.

En sådan hade redan då varit i många år både behöflig och efterlängtad. Slutligen kom Karl den elfte, och sökte äfven här bringa önskningarna till verkställighet. Redan 1675 skulle ett arbete i sådan riktning begynnas; men det afbröts först genom kriget, sedermera genom reduktions-bråket. Slutligen och år 1691 blef återigen för sagde ändamål en bibelnämnd nedsatt med Benzelius till ordförande och Svedberg till utmärktaste ledamoten. Redan 1692 var förslaget färdigt och granskningen deraf begyntes. Man ville likväl icke hafva någon ny öfversättning utan blott en förbättring af den gamla. Men många, och bland andra Benzelius, motsatte sig hvarje ändring, som kunde falla i ögonen. Verket torde ock hafva blifvit hindradt, dels genom afund, dels genom det buller och bråk, som på förut omtalade sätt uppstod, rörande Svedbergs psalm-arbete. Ändteligen blef detta trassel slut, och den nya psalmboken stadfästad. Med glädje kastade nu Karl sina blickar tillbaka på frukterna af de sista årens mödor, kyrkolagen 1686, katekesen 1690, handboken 1693, psalmboken 1695. Med glädje kastade han ock blickarna framåt i hopp att genom en förbättrad bibel-öfversättning sätta kronan på dessa sina arbeten. *Nu*, skref han till alla domkapitlen, *nu, sedan ändteligen psalmboken är färdig, skall bibel-öfversättningen med allvar pådrifvas* 1).

1) Linköp. ark. Ecclesiastik-handl. Kongl. brefvet till biskopar och superintendenter d. 9 Dec. 1695.

Efter åtskilliga förberedelser blef också vid slutet af 1696 en ny nämnd till verkets fulländande nedsatt. Om Karl lefvat några år längre, hade det också troligen blifvit fulländadt; om icke såsom något mästerstycke, dock otvifvelaktigt till stor fromma för församlingen.

Emellertid, hvilken kedja af genomförda och verkliga förbättringar har icke närvarande kapitel framställt? förbättringar, som ändtligen bragt till verkställighet mycket af hvad svensk-lutherska kyrkan allt från sin första stiftelse behöft och fordrat, men hittills i 150 års tid fordrat förgäfves. Nu gingo många af de fromma önskningarna i fullbordan; och man kan på dessa Karl den elftes stora verk lämpa den store skaldens ord:

fullbordat har en dag, hvad sekler ämnat.

Ingen svensk konung har för kyrko-ärendernas ordnande uträttat så mycket, som konung Karl den elfte gjorde.

TREDJE KAPITLET.

OM PRESTERSKAPET.

Låtom oss betrakta ämnet under dess olika synpunkter, hvar och en serskild!

PRESTERSKAPETS FÖRHÅLLANDE TILL KONUNG OCH MEDSTÄNDER.

Under katolska tiden satte sig presterskapet vanligtvis emot hvarje försök till konungamagtens utvidgande. Ståndet förfäktade deremot ofta nog sådana åsigter, som mer eller mindre lutade till republiken; detta i Sverge likasom annorstädes. Kyrkans högre värdigheter innehades äfven för det mesta af de stora slägternas medlemmar, hvilka sjelfva hyste benägenhet för dylika samhällsläror. Så knöts mellan andliga och verldsliga aristokra-

tien det förbund, som då för tiden ofta visade sig och utöfvade stort inflytande på fosterlandets öden.

Hela detta förhållande blef sedermera genom reformationen sönderbrutet. Ett bland de förnämsta medel, som Gustaf Wasa för samma sitt ändamål begagnade, var nämligen att skilja adeln från presterskapet. Detta skedde förnämligast derigenom, att han vid riksdagen 1527 gaf åt adeln det företräde i rang, som presterna förut innehaft; och likaså derigenom, att han tillät samma adel deltaga i återindragandet af de gods, som frånkändes kyrkorna. Medlet lyckades förträffligt; och det var i synnerhet genom adelns biträde, som Gustaf Wasa lyckades att i strid mot prester och bönder störta det katolska preståldet. Förhållandet utbildades sedermera i samma riktning. Den tidens adliga slägter voro i följe af Kristian Tyranns blodbad ganska få och i följe af Gustaf Wasas kyrko-reduktioner ganska rika. De brydde sig derföre icke längre om att söka högre prestämbeten, i synnerhet som dessa genom reformationen blifvit betydligen nedsatta både till rang, magt och inkomster. I sammanhang härmed uppstod snart nog den åsigten, att ridderskapet, såsom numera statens högsta samhällsklass, skulle förnedras, om det befattade sig med presterliga sysslor, eller med handel och näringar; ty, mente man, endast krigareyrket och högre verldsliga ämbeten äro en värdig sysselsättning för ädlingar. Detta tänkesätt blef af regenterna med klok beräkning vidare utbildadt. Så uppkom en stor förändring. I stället för katolska tidens Wasar, Oxenstiernor, Trollar och Örnefotar, m. fl., såg man efter reformationen på svenska biskopsstolarna nästan blott ofrälse män, ofta födda i kojan. Derigenom framträdde ett alldeles nytt förhållande, i hvilket presterna blefvo icke blott skiljda från adeln, utan kommo ock till densamma i en nästan fiendtlig ställning. Orsakerna voro flere. Djupast på botten låg presterskapets egennyttiga saknad och längtan efter den magt och det högre anseende, stådet under katolska tiden åtnjutit. Deraf följde naturligtvis ovilja mot adeln, som icke blott

hjelpt till att fråntaga presterna dessa fördelar, utan ock tillegnat sig en dryg part af desamma. Agget växte genom ridderskapets växande öfvermod på dess nyvunna högre samhällsplats, hvilken adels-stolthet lät i dagliga lifvet känna sig hos de bättre, som förnäm nedlåtenhet, hos de sämre, som rått högmod. Dertill kommo flere anspråk från adelns sida. Ett sådant var dess påstådda magt att enligt den så kallade patronatsrätten tillsätta en mängd prestlägenheter och det mot både biskopens och församlingarnas vilja. En annan punkt var, att adeln undvek den offentliga gudstjensten, likasom den tyckt sig för god att deri med det öfriga folket deltaga. Häraf följde den tredje tvistepunkten, nämligen att frälseherrarna för sin enskilda gudstjenst anskaffade huspredikanter, hvilka i torftig och beroende ställning svårligen kunde upprätthålla en lärares anseende och sjelfständighet, och hvilka dock sedermera vid befordran voro i vägen för sådana prester, som tjenstgjort inom de verkliga församlingarna. En fjerde punkt var, att de många nya och ofta olagliga säterier, som adeln tillskapade, betydligen minskade presterskapets inkomster. Om alla dessa och flere dylika punkter fördes emellan adeln och presterna en oupphörlig riksdagsstrid; hvilken tilltog i bitterhet, ju mer man ökade adelns antal och de deraf för presterskapet härflytande olägenheterna.

Dessa voro de serskildt tryckande och retande omständigheterna. Att de utvecklades till en helt och hållet ny samhällsåsigt, dertill bidrogo de nya undervisningsverk, som från och med Gustaf Adolfs tid inom fäderneslandet uppblomstrade. De voro mest beräknade på presterskapets bildning och blefvo ock en plantskola förnämligast för detta stånd. Deras inflytande på detsamma var i hänseende till samhället tvåfaldigt. Ganska många ofrälse och ofta fattiga personer vunno genom nämnde undervisningsverk en höjd af kunskaper, som upphann och stundom öfverträffade, hvad flertalet bland adeln kunde visa. De sålunda framdragna ofrälsemännen, till största delen prester, hade svårt att tåla adelns öfverlägsenhet i samhällsställning;

emedan den ej längre hvilade på öfverlägsenhet i kunskaper och duglighet. — De nya läroverkens andra politiska inflytande var, att föranleda en närmare bekantskap med grekiska och romerska fornåldern och med då förtiden ofta förefallna strider mellan högre och lägre samhällsklasser. Ynglingen fick t. ex. i skolan läsa Sallustii lifliga skildringar af flere dylika förhållanden, samt de lågande tal, som Marius höll mot orättvisan af bördens företräden m. m. Tillämpningen gjorde sig sjelf, då samma yngling, sedermera inträdande i det verkliga lifvet, såg här i sitt eget fädernesland samma skilnad mellan adel och oadel, samma anledningar till öfvermod å ena och afund å andra sidan. Så inlärdes i skolan och utbildades i lifvet de romerska plebejernas sträfvan att tillintetgöra patriciernas öfvervälde; och det var bland presterna, som dessa åsigter först och allmännast gjorde sig gällande och framträdde i dagen. Mer och mer satte sig detta stånd i spetsen för de andra ofrälsemännen, och i strid mot riddarhuset; och det var med afseende på dylika förhållanden, som Gustaf Adolf plägade kalla presterna för sin tids *folktribuner.* Vid riksdagen 1650 utbröt det länge närda agget i en öppet förklarad fejd, hvilken oafbrutet fortgick ända till 1680, då den slutade med adelns fall.

I sista skiftet af denna strid hade presterna och ofrälsemännen i allmänhet förenat sig med konungamagten och till och med påkallat enväldet. Detta föranledde mellan Karl den elfte och presterskapet ett slags förbund, hvilket blef så mycket starkare, som det var knutet icke blott af gemensamma fördelar och ömsesidig tacksamhet, utan ock af inbördes aktning; en känsla, hos presterna, grundad på deras erfarenhet om Karls rena och outtröttliga nit; och hos Karl på hans djupa och allvarliga vördnad för det uppenbarade ordet och dess lärare. Man påstod också tämligen allmänt, att han visade mycken partiskhet för detta stånd. Betraktom förhållandet!

PRESTERSKAPET GYNNAS.

Den egentligaste kampen mellan adeln å ena, samt konungen och ofrälsemännen å andra sidan utbröt i och med detsamma Gransknings-kommissjonen nedsattes, d. v. s. ungefär 1675. Detta år och just vid stridens början bekräftade Karl den elfte presternas förra privilegier; och i Februari 1681, sedan segern var vunnen, utfärdade han en omständlig förordning rörande deras aflöning. Den hvilade till en del på gamla grunder och tillerkände åt presten hvar trettionde snes säd, som stod på åkern, samt en mark-smör af hvarje ko, som stod i ladugården, utom flera andra förmåner. I allmänhet voro dock bönderna nöjda med denna nya förordning; och ville bibehålla den, ofta i strid mot presterna, som önskade vidblifva det förra löningssättet. Förordningen tyckes således hafva efter den tidens sed varit icke blott rättvis utan ock billig. Med landets växande odling skulle emellertid presterskapets lön hafva i enlighet med dessa grunder växt till en orimlig höjd. Dess utkräfvande skulle ock mer och mer föranleda svårigheter. För att få rigtig lön skulle presten varit tvungen att också hädanefter med motbjudande noggrannhet årligen räkna sina åhörares kreatur och sädesskylar. Man klagade nämligen, att eljest skulle en mängd sockenboar, fast de verkligen skördat t. ex. 800 skylar, likväl uppgifva kanske blott 400, eller 200; endast för att sålunda kunna minska sin afgift till kyrkoherden, likasom de på samma svikliga sätt minskade sin tionde till kronan. I sådana förhållanden skulle tvister blifva å ena sidan oundvikliga, och å den andra obehagliga och för religionsvården skadliga. Att förekomma dylika slitningar hade derföre redan Gustaf Adolf sökt införa frivilliga och för alltid gällande öfverenskommelser, om, huru mycket presten vid hvarje lägenhet skulle bekomma i årlig lön. Karl den elfte pådref ytterligare samma sak och enligt vanan med både kraft och framgång. Under hans rege-

ring blefvo också i många stift dylika öfverenskommelser ingångna.

Det lägre presterskapet, de så kallade kaplanerna, hade hittills ofta saknat egna boställen. Deras lön och samhällsläge var så ringa och beroende, att dugligare personer sällan ville nedlåta sig till dylika platser. Både ämbetet och ämbetsmannen kommo i ett förakt, som kunde menligt inverka på sjelfva saken. Karl ville rädda alla tre. Han sökte derföre att åt nämnde tjenstemän förskaffa en någorlunda tillräcklig lön. Dessutom lät han landshöfdingarna uppsöka en hop återindragna och välbelägna hemman, hvilka anslogos till boställen åt kaplanerna. — Ett märkligt drag bör icke förtigas. Kyrkoherdarna gåfvo ofta sina hjelpeprester en alltför obetydlig lön. Skara domkapitel, anfördt af Spegel, föreslog derföre, att en dylik kyrkoherde borde väl ensam få behålla hela bostället; men af lönen och sportlerna gifva en fjerdedel åt medhjelparen. Detta förslag tyckes hafva blifvit af konungen gilladt och stadfästadt 1).

Vi hafva talat om konungens och presternas förbund mot adeln, och huru sistnämnde samhällsklass tvingades till reduktionen 1680. Vi hafva också omtalat 2) den mycket allmännare förlust, som drabbade samma stånd 1682, när ofrälsemännen under presternas anförande genomdrefvo ett förslag, att man till fyllande af kronans behof borde från adeln återtaga äfven de mindre förläningar, som understego 600 dalers ränta. Detta framkom den 31 Oktober 1682. Ridderskapet, i högsta förbittring, beslöt hämnas. Redan den 23 November framkom ett annat af dem uppgjordt motförslag, huru samma kronans behof borde fyllas. Detta angrep borgerskapet och presterna. Det ville nedsätta och jemnka biskopslönerna, indraga prestestommar och vederlag, sammanslå små socknar och taga det ledig-

1) Wexiö ark. Spegels brefvexling sid. 44. Konungens stadfästelse är af den 4 Maj 1691.

2) Se 12. 144.

blifna prestbostället åt kronan o. s. v. Bönderna, som den 31 Oktober hjelpte presterna att plocka adeln, voro nu en månad derefter färdiga att hjelpa adeln vid presternas plockning. Dessa sednare uppsatte å sin sida en temligen vidlyftig försvarsskrift. Den är i sitt slag märkvärdig nog. De, hvilka nyss varit så stränga mot adeln, togo nu ganska illa vid sig, när det gällde dem sjelfva. De omtalade, *huru Guds milda hand gifvit allt, hvad menniskorna ega; — huru det derföre vore en okristlig och otillbörlig handel och en stor vanart och otacksamhet mot Gud, om man sökte nedpruta den af honom påbjudna, heliga tionden; — huru, om tionden minskades, så minskades ock håg och uppmuntran till dygd och lärdom; — huru evangeliska läran sedermera af sina vedersakare skulle af brist på skickliga målsmän lättare nedsättas; — huru brottsligt det vore, att sammanslå socknar och derigenom afskaffa kyrkor, som äro Guds hus och kyrkogårdar, som äro Gudi helgade; — huru allt, hvad kyrkan har, är Kristi arfvedel och Kristi bruds morgongåfva och andliga hemgift, hvilken det är farligt att vidröra, och som ingen bör förvandla till annat bruk; — slutligen, huru alla namnkunniga och lyckosamma furstar, en Constantinus den store, Justinianus, Magnus Ladulås och alla konungar af den högt bepriseliga vasaätten, samt framför alla andra den store Gustaf Adolf, hafva visat presterskapet mycken ynnest; noga besinnande, att all välsignelse och lycksalighet, så andlig som timlig, kommer af gudsfruktans rätta öfning.* Sådant var hufvudinnehållet af presternas skrift. Om det nu var dessa eller andra skäl, som inverkade på konungen, det lemna vi derhän. Men slutet blef, att han afböjde det mot presterskapet rigtade anfallet.

Huru Karl i det längsta skyddade samma stånd från alla svårare följder af reduktionen, är redan berättadt 1); likaså den aktning och det anseende, han beständigt sökte förskaffa åt deras både personer och ämbete.

---

1) Se **17.** 260.

KARLS UPPSIGT ÖFVER PRESTERNA.

Karl skyddade visserligen presterskapet både ofta och kraftigt; men han sökte ock att, så vidt möjligt, göra nämnde ämbetsmannaklass nyttig för svenska folket. Derhän syftade alla hans åtgerder. Vi hafva sett den stränghet, hvarmed han straffade de åhörare, som försummade gudstjensten eller satte sig upp emot lärare-ämbetet. Samma stränghet rigtades ock mot de prester, som försummade eller bröto sina pligter mot åhörarna. Skrapor, tjenstledigheter och afsättningar vankades icke sällan, både för den ene och andre. Derjemnte skärptes kunskapsfordringarna och det tyckes, som en serskild pastoral-examen blifvit nu för första gången allmänneligen föreskrifven. Äfven om konungen till något pastorat utnämnt en oexaminerad kyrkoherde, ålades konsistorium på det allvarligaste att före tillträdet pröfva hans duglighet och kunskaper. Många skadliga ovanor blefvo dels inskränkta, dels afskaffade. Att söka mer än ett extra nådår förböds 1). Missbruket att gifva afväntningsbref på framdeles lediga prestlägenheter hade återigen insmugit sig 2); men blef snart ånyo afskaffadt 3). — Äfven en annan ovana hade uppkommit; mycket skadlig, ehuru grundad på ett slags välmening. Man var nämligen i allmänhet ganska angelägen om att försörja afledna fattiga presters enkor och barn. Det befinnes till och med, att Lunds domkapitel har för sådan afsigt sökt tillförbinda alla befordrade prester att icke till hustrur välja andra än prestenkor eller prestdöttrar. Man hade ock vant sig att vid lägenheternas återbesättande häldst välja sådana personer, som lofvade gifta sig med företrädarens enka eller dotter och derigenom upprätthålla sterbhuset. Åtgerden var skadlig och mycket tadlad. Men missbruket gynnades till en del af allmänna tänkesättet och af församlingarna; af dessa sednare stundom i beräkning

---

1) Linköp. bibl. Kgl. br. d. 19 Mars 1681.
2) Wexiö ark. Spegels brefvexling.
3) Linköp. bibl. Kgl. br. d. 18 Dec. 1691.

att dymedelst slippa underhålla företrädarens ofta fattiga hustru och barn. Karl hade sjelf i början af sin regering ofta följt och till och med uttalat dessa åsigter 1). Men längre fram, och inseende deras skadlighet, gjorde han helt och hållet slut på dylika befordringar. Derföre lästes ock i en af tidens smygskrifter följande loford:

Ej vill konung min,
Att qvinfolk åt en prest jus patronatus säljer,
Och enkan någon man åt Kristi brud utväljer o. s. v.

Karl antog verkligen mer och mer den grundsatsen, att man vid tillsättande skulle endast och allenast afse församlingarnas bästa.

Vår tids lagar afse i allmänhet att gifva hvarje ledig prestsyssla åt en af de tre äldsta sökande presterna. Detta är ett våld på församlingarnas fria valrätt; — det är ett gäckande af den rättskänsla, som för sysslan fordrar en bland de skickligaste, icke en bland de äldsta; — det är att till befordringsgrund taga, icke församlingens rättighet att få den bästa möjliga lärare, utan presternas inbördes anspråk att i någorlunda bestämd ordning få lägenhet. Denna för presterskap, folk och själavård menliga grundsats var då för tiden ännu icke antagen och kunde ej heller gillas af den klara blick, Karl den elfte hade i fråga om föremålet för ämbetsmannens verksamhet. Gång på gång uttalade han den åsigten, att man vid lägenheternas besättande borde främst och uteslutande söka få den, som bäst skötte sysslan, och icke den lärdaste, icke den äldsta. Om dessa konungens befordrings-grundsatser hette det i nyssnämnde smygskrift:

»Vill någon biskop bli, han måste visa mer,
»An rynkor och grått skägg; ty konungen väl ser,
»Att utväxt mossa ej gör stenen mera mjuker;
»Och hjorden mår ej godt, när herden sjelf är sjuker« 2).

---

1) Se Wexiö och Lunds Domkap. arkiv.
2) Wexiö ark. Qvarto 3.

Efter denna grundsats blefvo prester utsedda både af församlingarna och af konungen sjelf. Stundom befallte han biskoparna att samvetsgrannt uppgifva, hvem bland de sökande var för socken nyttigast, hvarpå äfven denne utnämndes. På sådant sätt blefvo lägenheterna i allmänhet försedda med de dugligaste tjenstemannaämnen, som förefunnos, och det ofta i dessas bästa och kraftfullaste ålder. Otvifvelaktigt är, att dylika åtgerder hafva i hög grad främjat den svenska församlingens herrliga blomstring, som inträffade under Karl den elftes styrelse.

Till uppnående af detta höga mål bidrogo på sitt sätt äfven åtskilliga andra omständigheter. Karls tänke- och regeringssätt tillät icke att företaga några fria och vetenskapliga undersökningar rörande statskyrkans lärobyggnad eller serskilda satser. Presterskapet vände fördenskull hela sin håg och verksamhet till kristendomens utöfning och gudstjenstens ordnande. Till denna deras riktning bidrog också i hög grad Karl den elfte sjelf och hans afgjorda böjelse för verklighet, för verkställighet. Biskop Svedberg var en närbeslägtad ande, hvilken, ehuru ännu blott professor, likväl kraftigt och djupt ingrep i tidens anda och ärendernas gång. Konungens ifran för en verklig och lefvande kristendom fick dessutom ökad fart och framgång genom de högt begåfvade och af fromt nit lågande män, hvilka prydde Sverges biskopstolar; en Carlberg, Gezelius, Pontinus, Spegel, Steuchius m. fl., hvilka, outtröttliga i sin verksamhet och i sin nitälskan, besökte församlingarna och bemödade sig om att upprätthålla ordning, gudsfruktan och kyrkotukt. De fingo häruti behöfligt understöd af en mängd kraftfulla och fromma prestmän, hvilka Karl den elfte, som sagdt är, mer och mer började utnämna, icke efter de förtjenster, som ligga i år och i pappersbetyg, utan efter deras förmåga och vilja att bland folken vårda och främja det högre lifvet och dess frukter.

Af dessa anledningar utvecklade sig svensk-lutherska församlingen till en både starkare och innerligare kristendom, än någonsin förut. Nya och förbättrade kyrkoböcker

och stadgar utgåfvos; ordning och tukt blefvo kraftigt upprätthållna af konungens både lagstiftning, lagskipning och egna exempel; samt genom det lika ärliga som kraftfulla nit, hvarmed han både framdref och understödde presterskapet. Så bildades svenska folket till en sann och allvarlig kristendom i tänke- och lefnadssätt. Blott få konungar hafva i detta hänseende uträttat så mycket godt, som konung Karl den elfte.

Stundom måste man betvifla eller ogilla de medel, han begagnade; dessa stränga, ofta småaktiga föreskrifter; denna ofördragsamhet mot andra bekännelser; detta bemödande att tvinga ett helt folk att känna, tänka, bedja och söka saligheten endast på det sätt, som Karl sjelf föreskrifvit; likaså dessa höga böter, dessa hårda straff, spöslitningar, gatulopp, m. m. genom hvilka han sökte vinna sitt mål. Man igenkänner Karls lynne och vana att vilja med sin herrskarekraft genomdrifva allt, hvad han ansåg vara godt och nyttigt. Så ville han också nästan med våld tvinga svenskarne att blifva ett sedligt och gudfruktigt folk. Ett dylikt förfarande plägar dock vanligen misslyckas och gifva blott sken, icke verklighet. Att det här lyckades, det var icke magtens, icke våldets verk. Det var en välsignelserik följd af Karls egna oskrymtade och rena gudsfruktan, och af verksamheten hos de utmärkt fromma och nitiska lärare, som på hans tid vårdade den svenska församlingen.

FJERDE KAPITLET.

OM UNDERVISNINSVERKEN.

HÖGSKOLORNA

1 Uppsala och Åbo förblefvo ungefär i samma tillstånd som förut; dock med en och annan förbättring, ehuru af mindre vigt.

Karl den elftes förmyndare hade inrättat högskolan i Lund. Den började blomstra upp, serdeles genom några tyska dit insatta lärare. Verket erhöll ock betydligt understöd i början af Karl den elftes egen regering och intill danska anfallet år 1676. Men genom detta krig blefvo icke blott professorerna skingrade utan ock staden i det närmaste förstörd. Efter freden 1679 tvekade regeringen, huruvida läroverket borde derstädes fortsättas eller ej. Det var fråga om att förvandla det till ett högre gymnasium, ett så kalladt *Collegium illustre*. Man hade ock i förslag att från det lilla, halft nedbrända Lund flytta lärosätet till Kristianstad eller Landskrona. Detta sednare stod i sammanhang med Johan Gyllenstiernas förut omtalade 1) plan att göra sistnämnde ort till södra Skandinaviens hufvudsstad.

Tanken att förvandla högskolan till gymnasium var en följd af Karls starka benägenhet för soldatväsendet. Lärosätet hade nämligen haft sitt betydligaste underhåll af en mängd stiftelser och gåfvogods, hvilka under katolska tiden hört till domkyrkan och dess prester; men som efter reformationen blifvit begagnade för andra ändamål. De utgjorde tillsammans 925 hemman, af hvilka i början af 1670-talet åtminstone 420 voro anslagna till högskolan 2). Karl ansåg dock vigtigare att bibehålla och indela ett under fälttågen der i landet uppsatt häst-regemente. Emedan för sådant ändamål andra hemman saknades, tog han en stor del af berörde kapitelgods från lärosätet och använde dem till boställen och underhåll åt nämnde tropp. På sådant sätt uppkom först brist på medel för högskolan, och sedermera förslaget om dess nedsättande till ett lägre undervisningsverk. Men Karl återade sig och högskolan blef omigen upprättad. Sina gods fick den likväl icke tillbaka. Till underhåll togos i stället en hop medel, för

---

1) Se **16.** 70.

2) Anteckningar om Lunds högskola, benäget meddelade af professor Brunius.

det mesta från skånska kyrkorna och från andra der i landet varande inrättningar. Detta Karls uppförande har emellertid ådragit honom mycket klander. Man har anmärkt, att, om de ursprungligt anslagna medlen fått stanna vid lärosätet, hade detta kunnat utveckla ett mycket verksammare lif och öfver norden i än rikare mått sprida ljus och vetenskaplig ära.

Denna dess tillämnade verksamhet vardt likväl genom mångahanda omständigheter försvårad. Staden hade under kriget blifvit till stor del förstörd och mer än hälften af dess byggnader lågo i aska. Studenterna måste sammantränga sig, ofta fem till sex i en kammare, någon gång utan eldstad och sängkläder; och till föreläsningsrum funnos i början knappt några andra lägenheter än domkyrkan och dess halfförfallna grafkor och kapeller. Gatorna utan stenläggning voro högst otrefliga, och professorernas löner, som sagdt är, dels borttagna, dels förknappade. Oaktadt dessa svårigheter sträfvade man dock framåt. Sedan Karl en gång beslutat lärosätets återupprättande, anskaffades ock de nödvändigaste medlen. Småningom tillkom den ena fördelen, den ena gåfvan efter den andra, t. ex. Gripenhielms boksamling, Winstrups praktfulla byggnad, den så kallade Lundagården, ytterligare flere tomter till anläggande af en botanisk örtagård, o. s. v. Lindskiöld, Ascheberg och Gyldenstolpe nämnas alla tre, såsom de der med nit och framgång befordrat återupprättandet af detta lärosäte.

Vi minnas högskolan i Dorpt; — huru den blef under Karl den tiondes krig af ryssarne förstörd; — huru den sedermera under förmyndaretiden skulle enligt liff- och estländningarnes begäran flyttas till Pernau; — och huru man redan började derstädes uppföra byggnader för sådant ändamål; men att saken icke hann gå i fullbordan. Länge svigtade sedermera Karl den elfte sjelf i valet mellan Pernau och Dorpt. Ändteligen i sitt femtonde regeringsår eller omkring 1687 bestämde han sig för den sistnämnde staden. Beslutet blef sedermera ofördröjligen verkställdt och den förnyade högskolan år 1690 af Hast—

fer invigd. Emellertid hade nu Est- och Liffland allt sedan 1656 varit i saknad af ett sådant läroverk.

Högskolan i Greifswald var den inrättning, genom hvilken Sverges vetenskapsmän skulle sättas i förbindelse med yrkesbröderna i utlandet. Men äfven detta lärosäte hade lidit ganska mycket genom kriget. Återupprättandet gick långsamt, och 1696 var fråga om verkets förläggande till Stettin.

En återblick visar, att Karl den elftes regering icke på något utmärktare sätt främjade rikets högsta lärosäten.

DE LÄGRE UNDERVISNINGSVERKEN

hugnades med en mycket kraftigare uppmuntran. Skolor eller gymnasier anlades i Karlstad, Kalmar och på Wisingsö; och stundom skänkte konungen ur egen handkassa rikliga understöd åt sådana inrättningar. En förbättrad skolordning utgafs, och landshöfdingarna ålades, att hvar i sin ort uppmana adeln att hålla sina barn i de offentliga läroverken.

Redan i förra delar hafva vi flere gånger talat om de hälsosamma följderna af dessa inrättningar 1). I allmänhet funnos inom fäderneslandet blott få personer, som hade nog tillgångar att låta sina barn besöka utrikes läroverk. De inrikes voro ännu före 1620 ganska ofullständiga. För största delen af småadel och ofrälsemän var det derföre då för tiden en fullkomlig omöjlighet att skaffa sina söner något större mått af kunskaper. Denna brist afhjelptes genom de många nya läroverk, för hvilka Sverige har att tacka konung Gustaf Adolf, drottning Kristina, samt sextonhundratalets båda högadliga förmyndarestyrelser. Härigenom öppnades en helt och hållet ny bana för samhällets utbildning. Förut hade man lidit stor brist på dugliga ämnen till både lärare och statsmän, och derföre ofta nödgats inkalla utlänningar. Hädanefter icke så. De många och stora anlag, som funnos inom småadeln och ofrälse medelklassen, och som hittills

1) **6.** 167—169; **10.** 84, 85.

för det mesta legat gömda i mörker och okunnighet; dessa fingo nu tillfälle att utveckla sig och framträda till nyttig och ärofull verksamhet för sig sjelfva och för fäderneslandet. Derföre såg man ock vid denna tid bland utmärkta vetenskapsidkare och statsmän ett vida större antal inhemska herrar än någonsin förut. Vi hafva redan berättat, huru Westerås nya läroverk, under den store biskop Rudbeckii ledning, framdrog många sedermera ryktbara män. Något dylikt var ock följden af den utmärkte biskop Paulini nitiska arbete vid Strengnäs nystiftade gymnasium. Tilläggas må ett tredje och serdeles talande exempel. Det aflägsna Wermland hörde länge under biskopen i Skara eller superintendenten i Mariestad och hade inom sina egna gränsor blott ett enda läroverk, och detta ganska ofullständigt. De anlag, som funnos bland landets barn, blefvo derföre vanligtvis outvecklade, och förra tiders historia visar ytterst sällan någon vermlänning, som utmärkt sig genom antingen stats- eller vetenskapliga förtjenster. Men mot medlet af sextonhundratalet framträdde Wermlands protestantiska apostel, den vördnadsvärde Sven Elfdalius, sedermera kallad Camenius. Han var son af en komminister i Elfdalen; men blef sjelf sedermera skolerektor och slutligen superintendent i Karlstad. I båda dessa befattningar arbetade han med utmärkt både nit och framgång på förbättrandet af dervarande läroverk, så att detta blef nära nog ett fullständigt gymnasium. Följderna visade sig snart. Den förut i vitterhetens, vetenskapernas och politikens verld nästan obekanta landsorten frambragte inom kort en mängd personer, som intogo ett högt rum i kyrka, stat, konst och vetenskap, t. ex. Arnell, Broman, Carlberg, Hermelin, Jernfelt, Karlsten, Kilander, Lagerlöfvarna och Rudén; måhända kunna äfven Dahlstierna och Sparfvenfeldt hit räknas. Så kraftigt och välgörande verkar ljuset på det folk, öfver hvilket det får sprida sina värmande strålar.

Och att det skulle sprida dem icke blott genom gymnasier och lärda skolor öfver medelklassen utan genom en

allmännare undervisning också öfver sjelfva bondeståndet; detta var Karl den elftes afsigt och odödliga förtjenst. Vi hafva redan omtalat, huru han sökte bland svenska allmogen införa kristendomskunskap och innanläsning. Det var första steget på bildningens trappa, första strålen in i okunnighetens förut tjocka mörker. Ett och ett halft århundrade stannade Sverges bondestånd på detta trappsteg, i detta halfdunkel. Det har i våra dagar fått taga ett för dem betydande steg uppåt och in i vetandets högre och ljusare rymder, derigenom att vexelundervisning och förbättrade folkskolor blifvit allmänt införda. Likasom förra tiders lärda skolor och gymnasier upptäckte och framdrogo de många stora anlag och personligheter, som funnos inom medelklassen; likaså skola nutidens folkskolor till ljus och verksamhet framdraga de många utmärkta anlag och personligheter, som finnas inom bondeståndet och den arbetande klassen, och hvilka eljest skulle mer eller mindre blifvit förlorade för sig sjelfva och för fäderneslandet. Man har klagat öfver svårigheten att åstadkomma en socknarnas sjelfstyrelse; ty man har saknat tillräckligt antal af dertill användbara personer; allmogen har varit för okunnig. Såsom man fordom ofta nödgades taga utlänningar till statens ämbetsmän, likaså har man hittills endast kunnat taga ståndspersoner till sockenstyrelsernas ledning. Men likasom 1600-talets lärda skolor hafva till statens tjenst uppammat svenska ämbetsmän; likaså skola 1800-talets folkskolor till vårdande af allmänna angelägenheter hvar inom sin krets uppamma ett tillräckligt antal af användbara personer ur bondeståndet. Ljuset skall äfven här medföra sitt välgörande inflytande, nämligen att till lif och verksamhet framkalla alla de bättre och ädlare beståndsdelarna inom den talrikaste samhällsklassen af Svea rikes innevånare. Så skola vi också hädanefter bibehålla och försvara vår ärorika plats såsom ett bland jordens mest kunniga och bildade folk.

För vinnandet af detta herrliga mål har före våra dagar ingen svensk konung uträttat så mycket, som konung Karl den elfte gjorde.

FEMTE KAPITLET.

VETENSKAPERNAS TILLSTÅND.

Hvarken anlag, böjelse eller uppfostran hade ingifvit Karl den elfte något lifligare deltagande för högre vetenskapliga forskningar. Man anmärkte, att vid hans hof blefvo dylika ämnen sällan omtalade och deras idkare sällan sedda. Högskolorna fingo ej heller af honom åtnjuta några ovanligare nådebevisningar. Detta måste i någon mån inverka på deras föremål, på vetenskaperna sjelfva. Vi skola med en hastig blick öfverskåda deras tillstånd och öden.

TEOLOGIEN

fick såsom vetenskap under denna tid icke någon ytterligare utbildning. Den utgjorde visserligen det ämne, som tidsandan mest gynnade; men till samma anda och än mer till Karl den elftes åsigter och regeringssätt hörde att icke tillåta några förändringar, icke ens några allvarsammare undersökningar om statskyrkans en gång antagna och stadgade lärosatser. Öfver detta förbud vakades med yttersta noggrannhet, och flere skrifter blefvo af sådan orsak ogillade och undertryckta. I denna stundom långt gångna ofördragsamhet fingo presterna vanligtvis en kraftig handräckning både af allmänna tänkesättet och af konungamagten.

Ett undantag inträffade likväl; men detta ganska stort och märkvärdigt. Det står dock i sammanhang med en annan vetenskap; nämligen, med

FILOSOFIEN.

Efter Johan Skyttes och erkebiskop Paulini frånfällen blef den förut i Uppsala herrskande ramistiska filosofien öfvergifven, och man återtog Aristotelis lära. Emellertid hade den ryktbare Cartesius uppkommit med helt andra

åsigter. Omkring 1660 började dessa intränga vid nyssnämnde högskola, och i synnerhet bland dem, som vinnlade sig om läkarekonsten. Sådant var icke kärkommet för teologerna, hvilka ansågo sin vetenskap stå i ett nästan oupplösligt samband med den så kallade aristoteliska filosofien. Det blef under samma års riksdag fråga om, att vid gymnasierna alltid begagna en läkare för undervisning i fysiken. Presterna satte sig deremot, emedan, såsom det hette, herrar läkare vanligtvis antogo den nya *cartesianska filosofien;* hvarföre det vore till befarande, *att de aristoteliska grundsatser, hvilka i så långan tid och af så lärda män varit gillade, kunde genom dylika nyheter förvirras; ja hela Aristotelis tankelära afskaffas; så att man sedermera icke kunde få några skickliga ämnessvenner till preständbetet.* Man dref saken slutligen ända derhän, att förmyndarestyrelsen förbjöd *att till skada för vår vedertagna och länge med nytta öfvade filosofi framställa eller försvara Cartesii nya satser;* dock tillätos läkare att vid sina försök desamma begagna. Så långt på 1660-talet. Emellertid och småningom utbredde sig den förbjudna läran mer och mer, och blef i Uppsala antagen af den ena efter den andra; slutligen af största delen inom filosofiska lärdomsyrket. Gång efter annan syntes ock skrifter i denna nya anda. Det var i synnerhet en professor Bilberg, som utmärkte sig genom att oförskräckt upptaga och begagna Cartesii satser och benämningar. Harm och oro spridde sig bland aristoteliska lärans anhängare, och i synnerhet bland presterna. Vid riksdagen 1686 anhöll nämnde stånd formligen, att konungen måtte helt och hållet förbjuda cartesianska filosofien. Deras inlaga är ett tämligen fullständigt och allvarsamt försök att fastbinda forskningen och menniskotanken vid den ståndpunkt, som intill den tiden hade blifvit upphunnen. Alla nyheter skulle förbjudas; — inga läroböcker begagnas, som stridde mot de antagna satserna; — ingen professor tillsättas, som icke blifvit gillad af teologerna; — professorn i fysiken borde dessutom flyttas från läkrarne till filosoferna samt åläggas

att hålla sig till Aristotelis åsigter; — vid alla förhör skulle fordras försvarlig kännedom af sistnämnde lärobyggnad; — slutligen borde en ordentlig bokgranskare förordnas o. s. v. Karl infordrade filosofernas utlåtande. Dessa talade för forskningens frihet och för de cartesianska lärorna; och Bilberg sjelf uppsatte i sådan rigtning ett skarpt och välskrifvet betänkande. Till sakens utredning förordnade Karl en nämnd, som bestod af blott lekmän, anförda af Lindskiöld och Gyldenstolpe; likväl skulle man tillkalla och höra några biskopar och lärare af båda åsigterna. Emellertid hade många prester och biskopar, dels förut, dels nu öfvergått till cartesianska sidan. Nämndens betänkande blef också till fördel för den fria forskningen; dock att den icke skulle få sträckas till de af kyrkan antagna lärosatserna. Konungen fällde sitt utslag i öfverensstämmelse härmed, och tanke- och lärofriheten blef i så måtto bekräftad, hvarefter den cartesianska filosofien snart nog alldeles utträngde den förra. Teologien hade dock bestånd, likasåväl efteråt som förut. Till och med, att cartesianismens anförare, Bilberg, blef sedermera af ett helt stifts presterskap enhälligt kallad och af konungen utnämnd till biskop.

I RÄTTS- OCH STATSLÄRAN

fick allmänheten under Karls första regeringsår mottaga Pufendorfs stora och ryktbara verk; men detta tillhörde i sin uppkomst egentligen utlandet och den nyssförflutna tiden. Sedermera syntes i dylika ämnen inga större och vigtigare arbeten. Forskningens frihet var alltför mycket bunden genom Karl den elftes envälde och genom hans ömtålighet för alla undersökningar i denna punkt. Hvad, som gjordes för den egentliga lagstiftningens förbättring, skall framdeles omtalas.

LÄKAREKONSTEN.

I sjelfva vetenskapen skedde inga större och märkvärdigare upptäckter. Men när det gällde att i verklig-

heten göra en sak nyttig för folk och rike, då blef Karl den elfte aldrig efter, och således ej heller på detta fält. I Stockholm inrättades anatomisal 1680, laboratorium chemicum 1683 samt collegium medicum 1688. I samma stad dogo förut årligen vid pass hundra barn af brist på kunniga jordegummor. Sådana blefvo nu anskaffade och ordentligt barnbördshus inrättadt, i synnerhet genom Urban Hiärne och Johan van der Hoorn. I Lund blef läkarekonsten vid det förnyade lärosätet så kraftigt framdrifven, att 1689 firades derstädes den första medicine-doktors-promotion.

Äfven i dessa hänseenden hade Sverge förut varit beroende af utlandet och från detsamma hämtat sina flesta och förnämsta läkare. Men också här utvecklade svenska folket sin förmåga att vara sig sjelft nog; och Karl understödde kraftigt ett så ädelt bemödande. Han befallde, att alla inom fäderneslandet tjenstgörande läkare och fältskärer skulle hädanefter vara af svensk ämbetsmannamyndighet förhörda och gillade. Möjligheten af dessa åtgerder var också en följd af den undervisningsverkens pånyttfödelse, som började under Gustaf Adolfs regering.

NATURKUNSKAPERNA

fortforo att i alla vägar utbreda sig, dock småningom och utan någon ovanligare företeelse. Stjernkunskapen uppoddlades genom Bilberg och Spole m. fl. Ännu var dock landet i detta hänseende fullt af vidskepelse. Trolldomshistorierna äro bekanta och redan omtalade 1). En spådom utspriddes, att Stockholm skulle sjunka eller brinna den 5 Augusti 1665; hvarföre bönestunderna förökades och en mängd borgare flyttade med sin egendom ur staden. Vid kometer fästades mycken vigt. År 1665 förklarade lifländska landtdagen, att en sådan då synlig släpstjerna var ett ris af Guds hotande vrede öfver folkets prakt,

1) Se **14.** 143.

yppighet och slöseri; hvarföre också ridderskapet beslöt en sträng öfverflöds-förordning för att derigenom afvända det hotande straffet. Sjelfva Erik Dahlberg var fången i dylika föreställningar. En gång störtade han af hästen och skadade sig illa. Han upptecknade händelsen i sin dagbok och ansåg den hafva varit ett otvifvelaktigt förebud till hans hustrus död, hvilken inträffade kort derefter.

ÖRTKUNSKAPEN

blef mycket uppdrifven mot förut; hvarom mera framdeles, då vi komma till teckningen af Olof Rudbeck.

JORDKUNSKAPEN

blef i vetenskapligt hänseende föga bearbetad; dock anställdes några gradmätningar uppe i Lappland. För det omedelbara användandet gjordes deremot ganska mycket. Landtmäteriverket, hvilket efter Buræi tid varit försummadt, bragtes återigen på fötter, sedan Karl Gripenhielm 1683 blifvit dess föreståndare. Ganska många landskapskartor utarbetades, långt mera fullständiga och noggranna än någonsin förut. Likaså blefvo sjökort öfver Kattegat och Östersjön ritade af en vid namn Gädda. Men äfven Karl den elfte bibehöll den gamla fördomen, att dylika verk borde hållas hemliga, på det de icke måtte visa fienden väg in i landet. Detta minskade allmänhetens deltagande för det okända arbetet. Försigtighetsmåttet blef ändå otillräckligt. En vacker dag voro nämligen en hop kartor alldeles försvunna. Snart befunnos de åter på sina ställen igen; utan att man kunde förklara, hvarken huru de kommit bort eller kommit tillbaka. Under tiden hade de troligen varit i främlingars hand; ty kort derefter utkom i Paris en karta öfver Sverge, grundad förnämligast på dem, som Gripenhielm föranstaltat, och som man i Stockholm sökt hålla hemliga.

hade ett i många hänseenden lysande och märkvärdigt tidskifte. Våra häfdatecknares verksamhet delade sig under det samma i trenne olika rigtningar.

Den första valde till föremål samtidens historia. Högt öfver alla andra står på detta fält häfdatecknaren Pufendorf, utmärkt genom sina förträffliga arbeten om Kristina och Karl den tionde. Han förtjenar, och skall längre fram erhålla vår serskilda uppmärksamhet. — Men äfven i ett annat hänseende har Karl den elftes tidehvarf betydligen inverkat på sin samtids historia. Den stora då timade statshvälfningen hade liksom alla sådana framkallat tvänne olika partier med sina olika omdömen. Båda ville rättfärdiga sina åsigter, sina åtgerder. Båda uppsatte för sådant ändamål flere skrifter. För Karl den elfte och hans män talade Gyllenborgs 1) och kollegiernas ämbetsberättelser, afgifna 1697 2); likaså konungens egna berättelser och propositioner vid riksdagarna, samt några hans kungörelser, rörande kopparkompanierna, m. fl. Dessa alla voro uppsatta för det mesta på Karls befallning och i afsigt att försvara hans åtgerder. På det de lyckliga frukterna af konungens egen regering måtte framstå i så mycket ärorikare dager, hafva de herrar, som erhållit författareuppdraget, sökt utmåla rikets förra tillstånd så olyckligt som möjligt. I synnerhet fästade man sig vid kronogodsens afyttrande, hvilket af dåtidens allmänna tänkesätt mycket ogillades. Åtgerden, d. v. s. afyttrandet, hade visserligen börjat vidtagas redan af Gustaf Wasas söner och blifvit sedermera i stort fortsatt af Gustaf Adolf och i synnerhet af Kristina. Sådant ville dock konungskheten på Karl den elftes tid icke veta af. Man kastade derföre allt klandret i denna väg på förmyndarestyrelserna; och förteg eller förbigick så lätt som möjligt, att regenterna

1) Tryckt i Loenboms handl. 9:de, 10:de och 11:te Del. Jfr. dessa berättelser **16.** 347.

2) Tryckta i Loenboms handl. Den af kammarkolleg. serskildt.

sjelfva hade i långt högre grad gjort sig skyldiga till samma fel. Man talade ock ganska mycket om den nöd och förlägenhet, hvari riket var försänkt, då Karl tillträdde regeringen. Den nöd, som då verkligen fanns, var dock i sjelfva verket en följd, icke blott af sista förmyndarestyrelsens slapphet och egennytta; utan lika mycket och än mer af Kristinas slöserier och af Karl Gustafs krig och olyckliga hushållning. Dessa två sednare, för konungahuset föga hedrande men dock sanna förhållanden blefvo likväl aldrig framdragna, icke ens antydda, i ofvannämnda af Karl den elftes ämbetsmän författade berättelser. Tystnaden är lätt förklarlig. Om ock konungen insett rätta förhållandet, hvilket torde vara tvifvelaktigt; så har han dock icke utan nödtvång kunnat sjelf, eller genom andra uttala den sanningen, att det var hans far, Karl Gustaf, och hans slägtinge Kristina, som hade mer än andra förorsakat den brist, hvaröfver man klagade. En sådan hans ömtålighet kunde enhvar lätteligen gissa. Den andel, som nämnde regenter hade i nöden och olyckorna, blef derföre i ämbets-berättelserna med fullkomlig tystnad förbigången. Deremot sökte man, så mycket möjligt var, kasta alla felen, alla skuggorna på båda förmyndarestyrelserna. Man gjorde detta med så mycket större både ifver och framgång, som riksförmyndarne hörde till den samhällsklass, hvilken då rådande tidsanda sökte med allo magt nedsätta. I denna riktning voro dessutom författarne af nämnde ämbets-uppsatser så mycket ifrigare, som den tillika innebar ett rättfärdigande af deras egna åtgerder. De hade nämligen sjelfva uppstigit till ära och magt just genom att förfölja och störta det parti, till hvilket förmyndarestyrelserna hörde. — Å andra sidan hade ock dessa herrar förmyndare och deras vänner till sitt försvar uppsatt flere innehållsrika arbeten; t. ex. Klas Rålambs deduktion, adelsskriften 1673, försvarsskriften af Gustaf Adolf De la Gardie 1678 och åtminstone tre dylika uppsatser af hans far, gamla Magnus Gabriel 1). Men alla dessa blef-

1) Smyg- och nidskrifterna oräknade.

vo förhemligade eller genom stränga förbud från allmänhetens kännedom undanhållna af det rådande partiet och genom det envälde och tycktvång, som utöfvades. Denna ensidighet till fördel för Karl den elfte och hans män fortfor naturligtvis under hans son, Karl den tolfte och under hans sedermera på tronen sittande dotter Ulrika Eleonora och under Gyllenborgska ättens då för tiden stigande magt och inflytande. Allmänheten fick under hela detta tidehvarf, och äfven långt efteråt förnämligast läsa blott ena sidans skrifter; hvaremot den andras blefvo i arkiven liggande till största delen gömda och glömda. Af dessa orsaker har Karl den elftes, hans företrädares, och i synnerhet de båda förmyndarestyrelsernas historia blifvit i flere hänseenden betraktad och behandlad med en orättvisa och ensidighet, som fortgått ända till våra dagar.

Den andra historiska riktningen under nämnde konungs tid sysselsatte sig med granskningen af fornålderns häfder. Denna verksamhet hade fått förnyadt lif genom en mängd från Island hemförda handskrifter, hvilka redan nu spridde öfver fäderneslandets fordna öden ett nytt och oväntadt ljus, och framdeles genom Wilde och Dalin helt och hållet omskapade vår häfdateckning. Under Karl den elftes tid började man utgifva dessa och en hop andra handlingar, rörande vår äldre historia. I spetsen för sådana arbeten stod Magnus Gabriel De la Gardie genom det af honom inrättade antiqvitets-kollegium; och den verksammaste på banan var Hadorph. Genom dessa och andras bemödanden utkommo flere skrifter af mycket värde, och hvilka hvarje häfdaforskare måste än i dag anlita. Denna allvarliga och verkligt vetenskapliga riktning hörde dock egentligen till förmyndaretiden; ehuru den också fortgick under de första femåratalen af Karl den elftes egen styrelse. Den blef dock snart undanträngd genom en ny åsigt.

Det var nämligen den tredje historiska riktningen, eller den Rudbeckska. Den innebar en fullkomlig omstörtning af fäderneslandets dittills gällande äldre historia;

och inträffade samtidigt med den stora statshvälfning, som 1680 omstörtade fäderneslandets dittills gällande samhällsskick. Ty år 1679 utkom första delen af Rudbecks Atlantica, genom hvilket verk han sökte bevisa, att Sverge var det land, som Plato omtalte under namn af ön Atlantis; och att svenska staten var den äldsta, förnämsta, och den från hvilken ljus, kunskaper och samhällsskick blifvit utspridda öfver hela verlden, m. m. Denna besynnerliga lärobyggnad skall utförligare beskrifvas vid teckningen af dess upphofsman. Den lyckades vinna samtidens bifall i så hög grad, att för en längre tid blef Sverges historia skrifven nästan uteslutande enligt dess åsigter.

SPRÅK-KUNSKAPEN

i latin och grekiska uppnådde vid denna tid sin måhända högsta blomstring här i Sverge, åtminstone med hänsyn till förmågan att i tal och skrift använda dessa tungomål. Allmänt skref man latinska vers, och ej sällan grekiska. Det utsäde, som skedde i de från Gustaf Adolfs tid förbättrade undervisningsverken hade nu hunnit bära sina mognande frukter, i synnerhet inom de gamla språkens områden. Upmark och Lagerlöf äro de största latinska sångare, som funnits vid Uppsala högskola och måhända i hela Sverge. Jemnte dem visade sig på samma skaldebana en hop statsmän och lärda, om hvarandra; t. ex. Bergenhielm, Columbus, Gripenhielm, Hermelin, And. Lilliehök, Lindskiöld, Olivecrantz, Stobæus m. fl. och man kunde från denna tid utgifva en vacker samling latinska af svenskar författade skaldestycken, ofta spritande af lif, qvickhet och behag 1). Så fick det gamla romarespråket här i norden en eftersommar, icke utan fägring och frukt. Glanspunkten inföll under Karl den elftes regering. Sedermera

---

1) Rika bidrag till en sådan svensk-latinsk parnass finnas i Linköpings arkiv under namn af Carmina succor. poëtarum.

började dess alster småningom undanträngas af den nyeuropeiska odlingen och dennas mer och mer framträdande mästerstycken. Förebuden visade sig redan nu. Som förut anmärkt är, hade Italiens nya vitterhet begynt att bredvid det gamla Roms mästerstycken täfla om den bildade allmänhetens ynnest; och Frankrikes skaldskap höll på att mogna för att snart och än mägtigare inträda på samma vädjebana.

MODERSMÅLET

var uppblandadt med en mängd främmande ord, latinska, tyska, fransyska. Detta missbruk gick så långt, att man knappt kunde känna igen fädernas tungomål. En något sednare författare låter svenska språket anföra öfver denna sin förnedring följande klagan:

"Sin början thetta tog först i the stora städer;
"Ther miste jag min skrud och snygga hederskläder.
"På landet sedan ock; mest hos the höga herrar:
"Ther mina elskare så achtades som narrar,
"Och oförståndigt folk: then icke kunde prata
"Fransöskt hvart tredje ord, then monde hofvet rata.
"Thet gick så vidt dermed, att bonden ock på sidsta
"Så platt förvillad blef, att han ej sjelfver viste,
"Om han var svensker man, fransk, välsker eller tysker.
"Så helt var han förryckt, att han var nästan rysker.
"Ty när han kom till folck, som höltz i något verde,
"Han också fremmand' ord så smånings af them lärde;
"Them han så ynkeligt förbråkade och skemde;
"Att thet hvar rettsint man, som hördet, svåra grämde.
"Utlendskan, syster min, som fru och stor förstinna
"Blef achtad; jag försmådd, som ringa tjenarinna.
"Jag, som tillförne satt, en drottning bland de fremsta,
"En terna moste bli, och stå ibland de semsta.
"Hon blef emot all rätt afhållen högt och hedrad;
"Men jag, ehvart jag kom, sidvyrdad och förnedrad.
"Min hela kropp, som förr var lyteslös och fager,

"Blef bråkad, illa lytt, lam, vahnföhr, mechta svager.
"Min tecka skrud ock blef i brokot slarf förvandlat.
"Man hade uti allt så illa med mig handlat;
"Att nästan ingen mer var till, hvart jag mig vände,
"Som mig, för thet jag var, rett ansåg och erkende".

Förhållandet var verkeligen sådant. Modersmålet blef förvandladt till ett brokigt lappverk af allahanda främmande språk. Fransyskan fick dock släppa till de flesta bitarna. Tagom t. ex. ett stycke ur Bengt Oxenstiernas bref till Sparfvenfeldt. Der läsas följande rader: *jag vill gifva honom marquer af den estime, jag till honom hafver. Allså har jag ej velat manquera att secundera den intention han hafver att commorera någon tid i Moscau* 1). En sådan svenska kunde ingen svensk förstå utan att tillika känna främmande tungomål. Fortfarandet häraf skulle hafva medfört oberäkneligt stor skada; och bland annat också den, att svenska allmogen svårligen kunnat lära sig förstå ett dylikt språk och derföre sent eller aldrig kommit till åtnjutande af den upplysning, som numera kan erhållas genom lättfattliga böcker, uppsatta på oblandadt modersmål. Ett sådant kunde dock redan under Karl den elftes tid skrifvas, blott man allvarligt ville; det synes af föregående verser samt af åtskilliga andra Bengt Oxenstiernas uppsatser, och i synnerhet af några Erik Lindskiölds tal, hvilka äfven i detta hänseende äro serdeles utmärkta. Också funnos många, som ifrade för språkets renhet; bland andra Jesper Svedberg med sin vanliga på verkligheten gående nitälskan.

Detta sednare bemödande understöddes derigenom, att man nu ändtligen började på vetenskapligt sätt behandla sjelfva språket. Man var förut i detta hänseende ganska svag. Den lärde Olof Rudbeck hade t. ex. 1677 utgifvit en akademisk inbjudning, skrifven på svenska. Men den innehöll till ovännernas förlustelse flere svåra grammati-

1) Linköp. ark. Sparfvenfeldts brefvexl. d. 20 Juli 1684.

kaliska misstag 1). Året derpå eller 1678 och måhända föranledd af nämnde uppträde, sammanskref Erik Aurivillius den första svenska språklära, man känner. Den blef dock aldrig tryckt. Sedermera sågos flere delvis gjorda försök i samma väg. Slutligen år 1696 utkom Tjällmans *svenska språk- och skrifkonst.* Det var den första från trycket utgifna språklära för vårt modersmål. Den följdes sedermera af många försök i samma väg. Det dröjde emellertid ännu omkring 130 år, innan man i våra dagar ändtligen kom till den öfvertygelsen, att svenska språket borde i svenska skolor och af svensk ungdom ordentligen och framför alla andra tungomål inläras.

Genom ofvannämnde bemödanden blefvo emellertid i fråga om modersmålets behandling åtskilliga missbruk utdömda, serdeles med afseende på rättstafningen. För att utmärka sjelfljudets längd hade man antingen skrifvit det dubbelt, t. ex. *taal,* eller med tillagdt h, t. ex. *tahl;* men nu började man i stället skrifva helt enkelt *tal.* Äfven begynte man mer och mer att genom dubbelt medljud utmärka det föregående sjelfljudets korthet och tonvigt, t. ex. *tall;* flere andra förbättringar att förtiga.

SKALDEKONSTEN

började mer och mer idkas inom vårt fädernesland och på vårt fädernespråk. Vanligtvis tillegnar man Stiernhielm den äran att hafva gifvit lif och fart häråt. Så förhöll det sig ock; men till den svenska skaldekonstens utveckling bidrogo dock andra och allmännare förhållanden. Dit räkna vi det långvariga, blott genom några få krigsår afbrutna, fredslugnet från 1660 till 1700; ytterligare modersmålets tilltagande odling och användbarhet; och slutligen och ej minst de nya undervisningsverken, hvilka utbredde en allmännare kännedom och smak för Roms och

1) Linköp. arkiv. Misch masch. I. En granskning af Ol. Rudbecks program 1677.

Greklands mästerstycken, samt derigenom också väckte hågen för all annan slags vitterhet.

Vi nämnde modersmålets tilltagande odling och användbarhet. Dessa egenskaper hade likväl icke hunnit den höjd, som fordras för ett fullkomligare skaldskap. Vi minnas, huru och af hvad orsak den gamla kristna kyrkan hade till psalmer och böner användt latinet. Så finner man ock, att ännu under Karl den elftes regering fosterlandets mest begåfvade snillen hafva till uttryck för sina poetiska ingifvelser häldst begagnat det utbildade och välljudande romarespråket. Flere sådane skalder äro nyligen uppräknade. De utgjorde en egen sångareskola; utan tvifvel den yppersta, den snillrikaste på sin tid.

Men vid deras sida uppväxte ock en skara svenska sångare. Det bör vara vår pligt och vår glädje att fästa uppmärksamheten vid deras tillvaro, och lyssna till deras ljud. Denna tidens mångahanda qväden voro nämligen det nybildade modersmålets första allsidigare bemödande att i diktens olika toner pröfva sin röst. Också höra vi redan nu anslagen till de skilda sångarter, som sedermera i vårt fädernesland utbildat sig till allt skönare och fullkomligare samljud.

Dåtidens skalder kunna nämligen indelas i fyra flockar.

Den första och i allo största utgöres af författrarna till nya psalmboken. De bildade sig förnämligast efter sångarbröderna af samma art i det lutherska Tyskland, och voro Ausius, Brask, Kolmodin, Ollon, Svedberg m. fl., anförda af sina tvänne mästare Arrhenius och Spegel. Hvad desse män välsignelserikt begynte, har i våra dagar blifvit fulländadt af Sverges störste psalmsångare Wallin, och af Franzén och Ödman m. fl. vid hans sida.

Den andra skaldeflocken bestod af Gripenhielm, Lejoncrona, Rosenhane, Rudén m. fl. under anförande af Gunnar Eurelius, adlad Dahlstierna. Nämnde herrar togo till föredöme italienska känslo- och herdedikter och sökte härma dessas bilder, qvickheter och konstiga versformer. Framför andra är likväl ett sådant skaldskap i behof af språkets

rikedom, böjlighet och utbildning. Nämnde sångareförsök, anställda på Karl den elftes tid, måste derföre mer eller mindre misslyckas i anseende till modersmålets dåvarande fattigdom och råhet. Dessa brister och ojemnheter började likväl att just genom ifrågavarande skalders bemödanden afhjelpas och afnötas. Ett sådant förädlingsarbete fortgick sedermera allt framgent. Språket blef mer och mer rikt, böjligt, behagligt, så att slutligen efter mer än ett århundrade dess röst har i våra dagar kunnat värdigt uttala de herrliga ingifvelserna af Sverges största och mest bildrika skald, af Esaias Tegnér.

Tredje flocken valde till efterföljd tyskarnas dåvarande vitterhet och serdeles den, som sysselsatte sig med sedelära och tankebilder. Hit räkna vi under Karl den elftes tidehvarf Columbus och Lagerlöf, m. fl. De stodo vid början af banan. Vid det upphunna målet hafva våra dagar sett Leopold och hans skola.

En fjerde flock höjde sin röst i dryckesvisan. Ryktbarast bland dessa sångare var Lasse Lucidor och kort derefter Runius. Sednare tider hafva lyssnat till samma toner, men med ojemnförligt större lycka och mästerskap anslagna af Bellman, Valerius och Wennerberg.

I nästa del skola vi gifva läsaren en teckning af de förnämsta bland Karl den elftes samtida skalder. Tillhopa utgjorde de den första större och mångsidigare sångareskola, som här i Sverge uppträdt. I deras arbeten röjer man dock öfverallt spåren af en nybörjande skaldekonst, ett ännu ouppodladt språk, en brist på tjenliga rim, ord och ordformer, genom hvilka fel deras vittra skrifter vanligtvis blifva för våra öron mer eller mindre tröga och obehagliga. Blott elden af den tidens brinnande andakt mägtade då och då genomglödga språket ända derhän, att det lånade sig till helgjutna, ännu af en sen efterverld beundrade, skaldestycken. Så äro än i denna dag många Arrhenii, Ollons och Spegels m. fl. psalmer, af svenska folket kända, sjungna och älskade. Allt det öfriga har försvunnit i glömskans haf. Blott några få forskare vilja nume-

ra genomläsa de sånger, som gjorde sin tids förtjusning och då flögo från mun till mun. De hafva likväl icke gagnlöst förklingat. Det var med deras ljud, som man började stämma strängarne på den lyra, den Davidsharpa, från hvilken i våra dagar Tegnér och Wallin framtrollat toner, mer hänförande, än Sverge någonsin förut hört. Sångareskolorna under Karl den elftes tid lade grunden till den svenska vitterhetens sedermera fulländade tempel; och äfven på dem kunna lämpas den store skaldens ord:

hvar stode vi, om de ej varit till?

TONKONSTEN

blef föga bearbetad för sin egen skull. Till sjelfständigt lif kunde den här i Sverge ännu icke på länge upplyfta sig. Den fick tills vidare nöjas med att vara tjenarinna åt andra. Den nya psalmboken behöfde nämligen bättre ordnade toner; men för sådant ändamål fanns inom hela fäderneslandet ingen egentlig tonsättare. Saken anförtroddes derföre åt professorerna Olof Rudbeck och Harald Walerius, hvilka ansågos vara för uppdraget de skickligaste. Deras arbete och den derigenom förbättrade kyrkosången bidrogo att lifva tycket för nämnde konst.

Densamma har ock, enligt sägen, och i någon mån vunnit befordran och spridning genom de musikanter, som vid regementerna hädanefter tämligen ordentligt anställdes. Så har under denna tid svenska tonkonsten blifvit öfvad och uppöfvad förnämligast i kyrkan och fältlägret. Att i det sednare strida för den förra var äfven svenska folkets uppdrag under det ärorika sjuttonde århundradet.

BILDANDE KONSTERNA

hade i Sverge fått förnyad väckelse, genom hvad våra landsmän sett, lärt och äfven förvärfvat i trettioåra kriget, och hvarigenom de bekommit smak för dylika föremål, samt medel till deras anskaffande. Tvänne person-

ligheter gåfvo mycken fart häråt; vi mena Kristina och Magnus Gabriel De la Gardie. Följderna af deras bemödanden mognade under Karl den elftes fredliga regering. Sverge mägtade likväl ännu icke åstadkomma någon utmärktare skola af infödda konstnärer. Tvänne tyskar, Ehrenstrahl och Tessin, blefvo fäder, den ene för målnings-, den andre för byggnadskonsten i vårt fädernesland. Båda tillsammans förherrligade Karl den elftes tidehvarf. De gynnades af begge drottningarna; af Ulrika Eleonora, som sjelf älskade och idkade målningskonsten; och af Hedvig Eleonora, som offrade ganska mycket både på byggnader och skilderier. Konungen sjelf hade i dylika ämnen föga smak och föga omdöme, men måhända öfvertalad af båda drottningarna och troligen också af egen pligt, lemnade han betydliga anslag för sådana företag och i synnerhet för uppförandet af nya byggnader.

Någon skicklig bildhuggare fanns icke inom fäderneslandet, hvarken svensk eller utlänning. En förelöpare till nämnde konst är dock stämpelsnideriet. Detta hade länge blifvit i myntverken öfvadt, för det mesta dock af utländska män. Nu uppstod likväl en infödd mästare, vermläningen Arvid Karlstén, hvars skådepenningar voro utarbetade med så mycken mjukhet och behag, att de väckte stor uppmärksamhet både inom och utom fosterlandet. Han är stamfader för de svenska konstnärerna i detta yrke.

Ehrenstrahls och Tessins personligheter och verksamhet skola längre fram utförligen tecknas. Deras inflytande på svenska konstsinnet blef ganska stort. Det var förut blott sällan, som man inom fäderneslandet haft tillfälle att se någon tafla af större värde. Nu och från Ehrenstrahls hand fick man en mängd sådana, dels i Stockholm, dels på omgifvande lustslott. Deras anblick lockade till deltagande och efterföljd månget konstsinne, som i saknad af denna väckelse skulle hafva slumrat utan medvetande af sina anlag och sin kallelse. Bredvid Ehrenstrahl stod en annan snillrik målare; också med utländskt blod i ådrorna, men dock af svenska hjeltebragder lifvad till konst-

närlig verksamhet. Det var Lemke, hvilken på duken afbildat först de kämpastrider, i hvilka Karl Gustaf besegrade polackarna och eröfrade Skåne, Halland och Bleking; och sedermera de fältslag, i hvilka Karl den elfte tryggade samma eröfringar och kanske räddade Sverges sjelfbestånd.

Båda dessa målares förnämsta arbeten finnas på Drottningholm, förstlingen af Sverges återvaknade byggnadskonst och af Tessinernas snille. Dock hade dessa sednare i fransmannen De la Vallé en företrädare, som uppbyggt riddarhuset och Katrina kyrka, sådan den sistnämnde var före branden. Denne man, ehuru öfverträffande sina närmaste föregångare, blef dock sjelf mycket mer öfverträffad af sina efterträdare, af de nämnde Tessinerna genom dessas odödliga mästerverk öfverståthållarehuset, samt Drottningholms och Stockholms slott; mindre arbeten att förtiga. Byggnadskonsten har i Sverge aldrig haft ett så lysande tidehvarf, aldrig frambragt så herrliga alster.

Tidens konstsinne visade sig storartadt äfven deruti, att det mägtade göra rättvisa åt fordna åldrars mästerstycken, om ock dessa voro alster af en helt olika anda. Som bekant är, hade katolska tiden äfven i vårt fädernesland uppfört flere herrliga byggnadsverk, t. ex. Uppsala och Lunds domkyrkor, utom åtskilliga andra tempel. Några af dem höllo sedermera på att förfalla, och deribland en af de vackraste, nämligen Varnhems kyrka i Westergötland. Men denna herrliga byggnad blef af De la Gardie återställd nära nog till sin ursprungliga form och skönhet; utan några af de störande förändringar, hvarmed sednare tiders smak ofta rubbat och skadat fordna tiders mästerverk. En annan prydlig gammaldags byggnad, vi mena Askersunds landskyrka, skulle utvidgas; men äfven detta skedde i så lycklig öfverensstämmelse med hennes första och egentliga plan, att hon ännu väcker åskådarens bifall och beundran.

I sistnämnde byggnadsföretag egde Erik Dahlberg någon del. Redan före Ehrenstrahl och Tessin och till

och med förr än Kristina började uppmuntra de fria konsterna, hade denne man alldeles sjelfständigt och af egen drift vändt sin håg till dylika föremål. Måhända var han ämnad till svensk stamfader för den svenska bildande konsten. Man frestas till denna tanke, då man ser den varma och outtröttliga kärlek, hvarmed han omfattade alla sådana ämnen, och detta både tidigt i ungdomen och sent i ålderdomen; och oaktadt hans verksamhet beständigt togs i anspråk af trägna ämbetsbefattningar. Allt detta tyckes visa, att, bland hans många och stora anlag, var konstnärssinnet det djupaste, det starkaste. Men hans snille, kraft och duglighet blefvo upptagna till fäderneslandets tjenst i ämbetsmannaväg. På detta sätt fick Sverge i honom en stor krigare och statsman; men förlorade kanske äran af att hafva en inhemsk stamfader för de sköna konsternas utöfning.

BOKSAMLINGAR,

dessa oumbärliga medel för vetenskapernas och upplysningens framsteg tillväxte mer och mer inom fäderneslandet. Dertill bidrogo de ökade tryckerierna, samt det ökade både kunskapsförråd och kunskapsbegär, som århundradets nya undervisningsverk alstrat, och som nu under fredens lugn hastigt utvecklade sig. Rikets offentliga boksamlingar i Stockholm, Uppsala, Åbo och Lund m. fl. fingo under Karls regering en betydlig tillväxt. Han skänkte dem flere bokförråder, som kommit från enskilda personer, dels genom köp, dels genom reduktions-fordringar. Så gick det med samlingar, som tillhört Magnus Gabriel De la Gardie, Sten Bielke, Klas Rålamb, Gripenhielm och Gyllenklou. Derjemnte återinlöste han en stor mängd skådemynt, som Kristina bortfört från Sverge och pantsatt i Holland. Karl ådagalade också härutinnan sin vanliga kraft. Slutligen utnämnde han till och med en serskild styresman öfver rikets offentliga bokförråder.

Här framtvingar sig en jemnförelse. Kristina ville anses såsom den, der i Sverge införde och befordade lär-

dom och konster. Efter tronafsägelsen präglades derföre en skådepenning, som föreställde, huru hon tyglade fyra lejon, d. v. s. Sverges fyra stånd; och inskriften deröfver tillkännagaf, att hon hade utplånat deras förra råhet. Sannt är, att hon visade lifligt deltagande för konster och vetenskaper och lät mot otroligt stora summor införskrifva böcker, skådepenningar, taflor och bildstoder m. m., hvilka, uppställda i de kungliga samlingarna, väckte och lifvade svenskarnas sinnen för sådana föremål. Men vid sin afresa bortförde hon största och bästa delen deraf till främmande land; hvarest den blef, dels pantsatt, dels bort-testamenterad åt en romersk kardinal. Hon använde således dessa samlingar icke hufvudsakligen till Sverges bästa, utan förnämligast till eget nöje och egen fördel. — Karl den elfte hade för sådana ämnen föga fallenhet och föga omdöme, och ville visst icke utgifva sig för någon serdeles kännare och befordrare af lärdom och vetenskap. Men han insåg, att dylika samlingar lände fäderneslandet icke blott till prydnad utan ock till nytta, och att vetenskaperna utan sådana befordringsmedel skulle stanna i sin utveckling. Derföre grep han sig an, såsom vi här ofvan sett, och det icke utan framgång. Vid Kristinas bortresa 1654 bestod det kungliga bokförrådet af blott några obetydliga qvarlefvor. Karl den tiondes segrar ökade det med samlingar, tagna i främmande land. Vid denna konungs död låg dock alltsammans vanvårdadt, nästan utsatt för regn och snö. Under riksförmyndarnes tid blef det bättre ordnadt och något tillökt. Karl den elfte upphjelpte och utvidgade detsamma på anförde sätt, så att det år 1697 räknade 24,672 böcker samt 1,386 handskrifter.

Men ett olyckligt öde hvilade deröfver. Vid den stora branden af Stockholms slott sistnämnde år kunde blott 6,286 böcker och 283 handskrifter räddas. Allt det öfriga blef lågornas rof.

Omkring år 1620 funnos inom Sverge högst få personer, som hade ett bokförråd, stigande öfver ett eller tvåhundra band, och större voro vanligtvis ej heller de

samlingar, som tillhörde gymnasierna eller domkapitlen. Sedermera kommo de nya undervisningsverken och spridde bland medelklassen ljus, och längtan efter än mera ljus; och i förhållande dertill hade antalet af både böcker och boksamlingar betydligen ökat sig redan vid tidepunkten af Karl den elftes död. I våra dagar har man börjat att här och der i socknarna anlägga smärre boksamlingar, beräknade för allmogens läsning. Också de skola framdeles växa, i samma mån, som de nu förbättrade folkskolorna äfven inom bondeståndet sprida ljus, och längtan efter än mera ljus.

TRYCKFRIHET OCH TIDNINGAR.

Den rådande tidsandan kände icke någon serdeles längtan efter tryckfrihet. Den yrkade snarare motsatsen, såsom ett bihang till, ett stöd för den stränga renlärighet, det oinskränkta konungavälde, som dåvarande allmänna tänkesätt fordrade. Detta öfverensstämde också helt och hållet med Karl den elftes åsigter, både som enväldig konung och rättrogen lutheran. Följderna säga sig sjelfva. Tryckfriheten inskränktes mer och mer. Redan förut hafva vi omtalat straffen för afvikande trosläror. Nästan lika strängt behandlades de, som i tal eller skrift förgrepo sig mot konungamagten. Vid riksdagen 1682 förklarade rådet och ständerna, *att eho, som fördristade sig att emot konungen och dess gerningar och anordningar något tala, densamma skulle anses hafva handlat mot sin eds och trohets pligt.* Vi minnas ock, huru häftigt Karl sjelf upptog de tämligen oskyldiga ord, som Anders Lilliehök 1682 yttrade 1); samt de riksgagneliga och sanningsenliga anmärkningar, Klas Rålamb hade 1660 gjort 2); likaså de utlåtanden, fordna rådsherrar fällt rörande statsmagternas inbördes förhållande 3). Redan exemplet af dylika hans

1) Se **16.** 202.
2) Se **16.** 199.
3) Se **16.** 216.

efterräkningar skulle binda tungorna; och detta så mycket mer, som Karl den elfte, i allmänhet sluten och folkskygg, älskade att äfven i detta hänseende undandraga sig blickarna. Under hans resa kring landet 1683 blef det för medföljande hofherrar förbjudet att underrätta sina i Stockholm varande vänner om de orter, konungen besökte, och om de göromål, hvarmed han sysselsatte sig. Stundom, när han vistades i hufvudstaden, skall man hafva förbjudit postverket att utlemna enskilda personers bref förrän tre timmar efter det, konungen mottagit sina; sådant för den händelse, att dessa sednare kunde gifva anledning att bemägtiga sig eller undanhålla några bland de förra. Vigtigare men allmänna statspapper skulle stundom hållas hemliga, t. ex. liffländningarnas klagoskrift 1686 och panteräfst-ordningen samma år; och vid svåra böter fick ingen utan vederbörligt tillstånd trycka några offentliga handlingar, ej heller reduktionens afgifna domar. Ur rådsprotokollerna uteslötos helt och hållet öfverläggningarna om några kinkigare ämnen, t. ex. om Lejonmarck 1689, om Schiller 1690, om tyska ersättnings-penningarna 1691 o. s. v. I stränga hofartiklar föreskrefs, att alla kring konungens person anställda ämbetsmän skulle iakttaga en obrottslig tystnad rörande hans förehafvanden; och det befalldes att från hofvet bortskaffa icke blott alla lättsinnta och snartalande tjenare, utan ock dem, som veta dylika lösmunta personer vara i konungens hof och sådant likväl icke angifva. Hans ömtålighet för granskningar och tadel ha vi redan med många exempel 1) omtalat. De för sådana förseelser bestämda straffen voro rätt allvarsamma. Kätterskt tal mot Gud samt förakt och groft tadel mot konungen och dess regering skulle någon gång beläggas med gatulopp i tre städer och derpå följande lifstids-arbete i fängelserna 2). Vi känna likväl intet bevis, att ett så-

---

1) Jfr **16.** 199, 202 m. fl.

2) Linköp. ark. Kongl. Maj:ts resolutioner öfver åtskilliga svåra casus. — Ett Utslag af 1687.

dant bestraffningsbud gått i verkställighet. Hvad likväl både denna och andra dylika stadgar medförde, var ett strängt hemlighetsmakeri, en förseglad tystlåtenhet rörande allmänna angelägenheter. Främlingar klagade öfver omöjligheten att med svenskarna få tala om annat än hästar och hvalpar. Tystnaden var så djup, att den till och med betydligt försvårar häfdaforskarens arbete. Från förra åren träffar man stundom brefvexlingar, som innehålla förtroliga och ofta vigtiga meddelanden angående allmänna angelägenheter. Från tidehvarfvet efter 1680 hafva vi knappt funnit en enda sådan samling. Man vågade icke ens till sin närmaste vän skrifva några förtroliga bref om den tidens ställningar och förhållanden.

Det säger sig sjelft, att under slika omständigheter skulle tidningarna innehålla blott de nakna, yttre tilldragelserna, och alldeles icke någonting, som liknade en framställning, en granskning af riksstyrelsen och af dess drif-fjedrar. Så var ock händelsen med de få dagblad, som under dessa årtiotal fortgingo.

SJETTE KAPITLET.

OM LANDTFÖRSVARET OCH INDELNINGSVERKET 1).

Sverges äldsta här utgjordes af det landtvärn, som i behofvets stund uppbådades. Häraderna skickade erforderligt manskap och munförråd, och när, såsom ofta hände, krigsfärden skulle anställas till sjös, blefvo fartyg och besättning utrustade af de så kallade skeppslagen. Förmodligen var alltsammans blott en beväring för året eller tillfället; men icke någon slags stående här.

Första tecknet till en dylik utgjordes af lifvakten kring

---

1) För flere i detta kapitel förekommande uppgifter står författaren i en tacksam förbindelse hos herr generalen af Lefrén och herr krigsrådet Forsberg.

konungens person, dessa så kallade hofkämpar, berserkar, konungens män, hvilka ofta i sagorna omtalas. Småningom blefvo dock beväpningen och krigssättet förändrade och så konstiga, att de fordrade en större skicklighet och öfning än förut. Man började då inse behofvet af troppar, som voro för yrket serskildt inöfvade. I synnerhet visade sig detta, när tillgränsande stater begynte använda ett ordentligt och välrustadt rytteri. För sådan tjenstgöring hade det fordna svenska landtvärnet hvarken tillgångar eller vana. Det var derföre, som Magnus Ladulås inrättade rusttjensten; d. v. s. att han beviljade en viss skattefrihet åt den, som till rikets tjenst underhöll rustad ryttare och häst. Den så uppkomna troppen var ett slags begynnelse till en stående här. Jemnte detta rytteri infördes småningom bruket af lego- eller, som vi nu kalla dem, värfvade troppar. Men dessa, vanligtvis främlingar, voro alltid dyrlegda, ofta opålitliga och äfven i eget land oordentliga och våldsamma. Derföre sökte man gifva det gamla landtvärnet en sådan utbildning, att det ungefär svarade emot en inhemsk stående här. Sådant skedde förnämligast af vasa-konungarna, från stamfadern till och med Gustaf Adolf; och medlet dertill var ett slags indelning.

Egentligen taladt, har vårt fädernesland haft efter hvarandra tvänne sinsemellan något olika slag af indelning. Vi vilja i korthet teckna dem båda.

DET ÄLDRE INDELNINGSVERKET.

Redan under hedniska tiden gåfvo konungarna åt många sina krigare serskilda hemman såsom lön eller boställe. Åt mägtigare undersåtare lemnades större jordområden mot villkor att derföre underhålla ett större antal knektar. Äfven den gamla hedniska landtstormen hvilade på den grundsats, att hvarje större område, härad eller skeppslag skulle uppställa ett motsvarande antal stridsmän. I alla dessa inrättningar visar sig ett bemödande att likasom *indela* krigaren på eller efter jorden. Detta fortgick under hela katolska tidehvarfvet.

Ännu ett steg i samma rigtning blef under samma tid taget genom den nämnde rusttjenstens införande, enligt hvilken man kunde betrakta frälsehemmanet eller åtminstone dess frälsefrihet såsom en slags indelning, gifven för underhållet af den rustade ryttaren och af hans häst. Längre fram bestämdes, huru stor hemmanränta skulle svara mot hvarje ryttare, genom hvilken stadga man än mera närmade sig planen för ett indelningsverk.

Emellertid gällde detta endast för frälsemännens rusttjenst. Det egentliga landtvärnets krigare blefvo t. ex. utkallade om våren och återgingo hvar till sitt yrke om hösten, så att nästa år ofta andra trädde i deras ställe. Inga soldater funnos med bestämd lön, bestämda boställen och bestämd tjenstgöring. Man kunde säga, antingen att inga soldater funnos; eller ock, att alla fria män voro soldater. Gustaf Wasa var den, som först började ordna dessa förhållanden. Han hade i sin sold en hop värfvade troppar, mest rytteri. I fredstider underhöllos dessa i så kallade *borgläger;* d. v. s. de inqvarterades på kloster, kungsgårdar, kronohemman, prestgårdar och ofta i byarna hos allmogen. Detta föranledde likväl mycket sjelfsvåld och öfvervåld, mycket knorr och missnöje. Då har hos Gustaf Wasa först upprunnit den klarare aningen om ett slags indelningsverk; en plan, att till ett stående manskaps underhåll och hemvist anslå vissa bestämda jordlägenheter. Han ville derföre i hvarje socken anlägga så kallade *afvels-gårdar,* hvilka med sin hela afkastning i foder och lifsmedel skulle användas till tropparnas och i synnerhet till rytteriets underhåll och hemvist. Till sådana inrättningar skulle tagas en hop tillgängliga hemman, häldst dock öde, och ouppodlade lägenheter. Härvid blef det för konungen en stor lättnad att kunna för nämnde ändamål tillgripa många af de gårdar, som han till kronan indragit från kyrkorna och presterskapet. Man kan säga, att vårt äldre indelningsverk uppkom först med och medelst indragningen af det andliga frälset; likasom vårt sednare indelningsverk sammanhängde med indragningen af det adliga.

Att bringa det stora företaget till någon fulländning hann emellertid icke Gustaf Wasa sjelf; än mindre Erik den fjortonde under sina krig och villor. Johan den tredje anslog väl en hop hemman och hemmansräntor till krigsfolkets inqvartering eller lön; men det var först den kraftfulle och skarpsinnige Karl den nionde, hvilken i detta liksom i många andra hänseenden utbildade, hvad hans store fader påbegynt. Verket fortsattes och bragtes genom Gustaf Adolf till än bättre ordning; i synnerhet, hvad som angick rytteriet. Kristinas förmyndare fortgingo på samma bana, och det var nu, som regementerna blefvo närmare bestämda. Under Kristinas egen styrelse kom verket i någon oreda mest derigenom, att en mängd till härens underhåll anslagna kronohemman såldes eller bortskänktes. Man ville sedermera återinföra den gamla ordningen; men derifrån hindrades Karl Gustaf genom krig, och Karl den elftes förmyndare genom slapphet och tvister.

Det var hufvudsakligast i tvänne afseenden, som detta det äldre indelningsverket skilde sig från det yngre, från Karl den elftes. Första olikheten beträffar bostället, hvilket enligt äldre indelningsverket antingen icke fanns, eller ock för det mesta blott som en inqvartering; — hvaremot det yngre anslog serskilda soldattorp och befälsbostället. Den andra punkten rörde soldaternas anskaffande, hvilket under äldre indelningsverket skedde genom utskrifningar, men under det yngre genom frivilliga öfverenskommelser. Låtom oss i båda hänseenden betrakta det äldre indelningsverket; hvarvid ock skall visa sig nyttan af den förändring, Karl den elfte vidtog.

En del af hären aflönades medelst krono- eller skattehemman. Krigsmannen hade ett sådant större eller mindre sig anvisadt, att antingen som lön uppbära någon del af dess ränta; eller ock genom en slags inqvartering der hafva sitt underhåll, hvilket då afräknades på gårdens krono-räntor. Häraf intrasslades uppbörden och statsräkenskaperna ganska mycket; hvarjemnte mellan soldaten och jordägaren förefölle oupphörliga tvister, ofta så småaktiga

och invecklade, att de omöjligen kunde genom några allmänna stadganden förekommas. En annan del af manskapet och i synnerhet af rytteriet hade kronohemman till underhåll; och icke blott till inqvartering, utan till ordentliga boställen. Ryttaren skulle då afräkna sin lön på gårdens ränta. Denna inrättning, som i synnerhet tillhör Karl den nionde och Gustaf Adolf, utgjorde ett tydligt närmande till det sednare indelningsverket. Så fingo soldat eller ryttare sig anvisade de hemman, af hvilka de skulle njuta lön och underhåll; och man upplade öfver alla dylika lägenheter serskilda krigs-jordeböcker 1). Men dessa inrättningar vunno aldrig stadga. De råkade snart i oordning, serdeles genom de nästan oupphörliga krigen från 1600 till 1660. Ryttaren var för det mesta i fält. Hans hemman blef då bortstädjadt åt någon dess brukare. Denne fick småningom en genom hâfd uppkommen besittningsrätt till jorden, hvarigenom sådane kronohemman på ett olofligt sätt betraktades som ett slags frälse mot villkor, att innehafvaren underböll af desammas räntor en ryttare. Denne sednare, i stället för att sjelf vara boställsinnehafvare, förvandlades så till sventjenare, en slags väpnad legokarl åt den bonde, som lyckats tillegna sig det ursprungligen åt ryttaren eller soldaten anslagna kronohemmanet. Missbruket var tämmeligen allmänt. Vi hafva redan förut anfört exempel deraf 2). Ofta hände ock, att då ryttaren eller knekten fallit, lyckades det för enkan att med hjelp af slägt och grannar bemägtiga sig och behålla det kronohemman, som varit åt krigaren anslaget. Det troddes redan omkring 1638, att man i Finnland hade på slikt sätt frånsnillat kronan 2 till 3000 hemman eller kanske skatteräntor 3). Genom sådana folkets tilltag blef krigarens underhåll försvåradt och staten förlorade en mängd sig tillhöriga hem-

---

1) De kallades Militiæ jordeböcker.

2) Se **14.** 177. Jmfr Licojen kort öfversigt af svenska kavalleriets indelningsverk före Karl XI:s tid, sid. 101—108, i krigsvetenskaps-akademiens handl. 1835.

3) Se **8.** 118.

man. Dessa blefvo likaledes i betydlig mängd förskingrade genom några regeringars alltför stora slöseri; nämligen att bortpanta, bortskänka eller bortsälja kronohemman eller räntor af skattehemman. Det blef visserligen förbjudet att för dylika ändamål tillgripa ifrågavarande krigsmanshemman 1). Men sådant kunde icke af någon regering fullkomligt handhafvas; ty allt för stor var egennyttan, än på ena, än på andra sidan; likaså oredan i det ännu på långt när icke tillräckligt ordnade statsverket. De, som genom köp, förpantning eller gåfva bekommit dylika gårdar, sökte sedermera på hvarjehanda sätt undandraga sig fullgörandet af det knektunderhåll, som med lägenheten varit förknippadt. Detta berättas i synnerhet om åtskilliga bland de af Kristina utnämnde grefvarna och om de krigsmanshemman, som lågo inom deras nya, så kallade grefskap. Flere gånger sökte väl regeringarna att förekomma eller rätta dessa missbruk; och i synnerhet Kristina utfärdade i sådant hänseende åtskillige allvarsamma förordningar, hvarjemnte man tid efter annan upprättade serskilda krigs-jordeböcker. Men fåfängt! Oordningen och villervallan fortforo, och det var derigenom, som man slutligen kom på den tanken att åt hvarje den svenska härens krigare anskaffa en mindre men serskild och oförytterlig bostad, nämligen det så kallade *ryttare-* eller *soldattorpet.* Deruti ligger den ena skilnaden mellan gamla och nya indelningsverket.

Den andra rörer sättet för soldaternas anskaffande. Enligt gamla bruket skedde detta genom utskrifning. När behofvet påkallade, togs till soldat hvar tionde, högst sällan hvar åttonde man på krono- eller skattejord; och hvar tjugonde samt i svåra tider hvar adertonde eller femtonde man på frälsejord 2). Detta medförde många svårigheter

1) Enligt den tidens språk kallades de Militiæ-hemman, och böra ej förblandas med Krigsmanshus-hemman.

2) Stundom skedde denna utskrifning efter antalet, icke af sjelfva de i orten befintliga karlarna, utan efter hushållen, eller ock efter gårdarna.

och mycket missbruk. De nyutskrifna soldaterna saknade alltid öfning och ofta anlag för yrket; och icke sällan hände, att de rymde undan och dolde sig i rikets aflägsnare och föga kända skogstrakter. Genom de många till frälse sålda eller bortgifna krono- och skattegodsen minskades ock antalet af de soldater, som man vid dylika utskrifningar kunde erhålla. År 1620 t. ex. fick man 8,298 man; men år 1671, blott 2,197. Härtill kom äfven en mängd underslef. Adel, prester, städer och åtskilliga ämbetsmän hade mer eller mindre rättighet att, som det hette, *försvara*, d. v. s. frikalla sina underhafvande från utskrifning. De, som på sådant sätt beskyddades, fingo namn af *Försvarskarlar*. Härmed bedrefs mycket underslef, och försvars-karlarna uppstego till ett antal, många gånger större än, hvad det rätteligen borde utgöra. Deraf minskades å andra sidan antalet af soldater vid utskrifningarna och af arbetare för jorden; båda delarna, men i synnerhet den sista till stor skada för fäderneslandet. Det var i synnerhet borgerskapet och adeln, som beskylldes för detta missbruk. En enskild frälseherre hade någongång 60 till 70 försvarskarlar, som voro till större delen olagliga; men hvilka mycket ökade hans arbetsstyrka och vinst 1). Likaså klagades öfver städerna. De skulle uppsätta ett visst antal båtsmän och deremot vara fria från utskrifning. Lockade af denna trygghet, ditflyttade en öfverflödig mängd karlar ifrån landet, hvilka blefvo gerna mottagna och skyddade af borgerskapet, som dymedelst fick tjenstehjon för godt pris, hvaremot jordbruket på landet beröfvades nödiga arbetare. Äfven om menigheterna berättas, att hela socknar falskeligen föregåfvo sig höra till bergslager för att derigenom slippa ifrån knektutskrifningarna; hvarjemnte bönderna voro outtömliga i hvarjehanda påhitt. I synnerhet plägade de rymma undan, eller ock förebära låtsade sjukdomar, döfhet, ledvrickningar, benskador, m. m. för att derigenom slippa krigstjensten. Att

---

1) Se S. 103 och Rådsprot. d. 17 Nov. 1680.

också oärliga ämbetsmän skulle vid dessa förrättningar tillåta sig väld och egennytta, kan lätt anas och blef ofta öfverklagadt. Så hände, t. ex. att de gingo sina slägtingars och vänners drängar förbi och utskrefvo andras, häldst ovännens; och att de stundom valde rika bönder blott för att dymedelst tvinga dessa att genom mutor lösa sig fria igen o. s. v. En fördel af utskrifningarna omtalas väl från dessa tider; nämligen, att redliga och kraftfulla mönsterherrar begagnade tillfället att rensa landet från en hop vanartiga, lata, våldsamma och utsväfvande personer, hvilka alltid först och främst togos och skickades ut bland kulorna 1). Men detta var också det enda goda, som utskrifningarna medförde. I öfrigt voro de mycket skadliga både för hären och jordbruket, samt föranledde en otalig mängd underslef och bedrägerier. Det var derföre, som Karl den elfte önskade att i deras ställe gårdarna skulle genom frivilliga öfverenskommelser lega sina soldater. Detta utgjorde den andra hufvudsakliga skilnaden mellan de begge indelningsverken. Karl den elftes inrättning var i båda dessa hänseenden ganska välgörande för fäderneslandet.

ÄLDRE FÖREDÖMEN TILL KARL DEN ELFTES INDELNINGSVERK.

Vi hafva sett olägenheterna af det äldre indelningsverket. Till deras undvikande hade också redan före Karl den elfte ett och annat försök blifvit anställdt. Dessa gjordes först i Dalarne, Helsingeland och de aflägsnare orterna. Orsaken var, att nämnde landskap hade af de gamla knektutskrifningarna lidit en större förlust än andra trakter. I de sydliga orterna funnos nämligen en stor mängd frälsebönder, hvilka till soldat uppställde blott hvar tjugonde man.

1) Att dertill taga egentliga förbrytare var likväl förbudet; men skedde dock ofta, i synnerhet när bristen på soldater var stor.

I norra landskaperna voro deremot nästan alla gårdarna skatte eller krono och måste således hvarje gång aflemna hvar tionde. I södra orterna funnos flere städer och mycken adel, och derjemnte bergslager här och der. Genom alla dessas friheter och försvarskarlar blef en betydlig mängd arbetare skyddad från utskrifningarna. Sättet var väl ofta olagligt; men följden i ett fall nyttig. I sådana trakter qvarstannade nämligen ett icke ringa antal arbetsföra personer, hvilka sedermera kunde begagnas till landtbruket; och ofta hände, att försvarskarlen gaf åt sin försvarare, adelsmannen, presten eller borgaren m. fl. blott en mindre skyddsafgift, och sedermera arbetade hos bonden. Så var ej förhållandet i Dalarna och Norrland. Der funnos få städer och föga adel. De stränga, stundom årliga, utskrifningarna af hvar tionde man gingo derföre nästan utan undantag öfver hela befolkningen och blefvo långt mer menniskoödande än annorstädes. Gårdar, som före de stora krigen räknade fem bönder, hade stundom efter desamma qvar blott en, stundom ingen; så att jorden lades öde eller till bete. Allmogen blef ytterst obenägen för krigstjensten, och 1614 rymde ej mindre än 600 dalknektar från hären och till sina hemvist, och funno der beskydd. Oftare än annorstädes hade också i Dalarna upplopp förefallit i anledning af de påbudna skrifningarna. Det var derföre i dessa trakter, som man började först söka botemedel mot det onda, och Gustaf Adolf och dalkarlarna visade dervid en väg, som framdeles ledde till det sednare indelningsverket. År 1621 1) blef nämligen en stor del af Dalarna befriad från knektutskrifningar; dock med villkor att till kronans tjenst alltid uppställa 1400 man. År 1649 beviljades åt Westerbotten samma frihet mot ett visst knektehåll af 1056 man. År 1650 begärde Helsingeland en dylik inrättning. Det afslogs då; men togs 1664 åter i betraktande och blef ändtligen 1675

1) Till och med några år förut tyckas dylika öfverenskommelser hafva blifvit träffade.

bifallet. Det tyckes, som Wermland, Nerike, Gestrikland, Medelpad och Wiborgs län sedermera hade mer eller mindre förbundit sig till något dylikt knektehåll, ehuru vi icke känna tiderna och villkoren. Äfven båtsmanshållet före 1682 närmade sig mångenstädes till det sednare indelningsverket; nämligen genom begagnandet af ett slags båtsmanstorp. Alla dessa inrättningar utgjorde öfvergångar mellan båda de olika indelningsverken; mer eller mindre, bibehållande det äldres aflöningssätt, men införande det sednares frivilliga öfverenskommelser.

KARL DEN ELFTE OCH SVENSKA KRIGSHÄREN FÖRE 1682.

När Karl den elfte uppsteg på tronen utgjorde svenska krigsmagten vid pass 54,000 man. En sådan styrka tyckes vara ganska betydlig. Freden var dock sällan i dessa tider att lita på; ty grannarna i öster, söder och vester fikade ständigt efter tillfälle att återtaga, hvad Sverge hade under sin nyss förflutna hjeltetid ryckt ifrån dem. Derföre tordes man aldrig blotta gränsorna; utan nödgades på alla sidor underhålla starka besättningar. Efter dylika afdrag beräknades Sverge kunna lemna blott 16,000 man till ett utom riket gående fälttåg.

Den nämnde hären befanns emellertid år 1672 icke på långt när i så godt skick, som vederborde; ty riksförmyndarnes krigsförvaltning var mycket klanderværd 1); och det gamla indelningsverket hade, såsom nyligen sades, råkat i någon villervalla. Många bland oordningarna fortforo ock under Karls ännu varande ungdomsår; och knektar förgingos äfven då af hunger och vanskötsel. Adeln anmälde 1675 förhållandet och ville i riksdagsbesvären införa klagomål deröfver; men Karl afböjde denna för hans styrelse ofördelaktiga punkt 2).

1) Se 14. 159.

2) Riddarhus-prot. 1675.

Ganska olyckligt var ock, att en stor mängd krigsmanshemman hade under förra regeringens tid blifvit från sin bestämmelse bortryckta. Men knappt hade Karl setat några veckor på tronen, förr än han i detta sednare fall gick saken och oordningen rakt på lifvet. Ifrågavarande hemman hade enligt 1655 års reduktions-stadga varit *förbudna*, och således äfven bort till kronan återtagas; fast man icke skridit till verkställighet deraf. Men nu blef en stor mängd genast indragen och använd till härens förstärkande. Sedermera kom det olyckliga året 1675. Med omkring 20,000 man hade Karl Gustaf Wrangel gått ut till Tyskland. Större delen blef under årets lopp uppräfven genom striderna vid Ratenau, Fehrbellin och flerestädes; men i synnerhet genom de talrika rymningar, som följde olyckorna i spåren. Det misslyckade sjötåget s. å. kostade ytterligare ungefär 8000 soldater lifvet. Sjötåget 1676 och det olyckliga slaget vid Öland medtogo åter flera tusen menniskor. Således hade svenska hären inom vid pass ett års tid förlorat kanske 30,000 man. För att möta den i Skåne infallande fienden ägde Karl utom fästningarnas besättningar blott vid pass 5,500 krigare.

Men det var nu, som Sverges konung och allt Sverges folk genom evigt minnesvärda ansträngningar återuppsatte en ny här, och sedermera under köld och hunger genomförde det svåra skånska hösttåget, och slutligen under den dagslånga striden vid Lund beseglade Sverges räddning och sin egen ära.

Under följande krigsår hjelpte man sig fram så godt, man kunde. Indragningarna af krigsmanshemman fortgingo oafbrutet och mest till gagn för rytteriet, så att denna del af hären var vid fredsslutet nästan i bättre stånd än någonsin förut. Af fotfolket deremot återstod knappt hälften. Den 1680 beslutade reduktionen skulle emellertid förvandla en stor mängd dåvarande frälse till kronohemman, hvarigenom de borde vid utskrifningarna komma att gifva ett dubbelt större antal knektar. Man

hoppades kunna få ända till 7000 i stället för de 2197, som 1671 erhöllos.

Men redan Karl Gustaf hade, såsom man säger, tänkt på en annan ordning; och Karl den elfte önskade för hela riket ett visst knektehåll, ungefär sådant, som det i Dalarna. Vid riksdagen 1680 väcktes fråga derom. Karl ville, att adeln i stället för rusttjenst borde vid hvarje gård gifva bostad åt en kronans ryttare. Men Axel Stålarm talade deremot 1) och ståndet vägrade. Karl föreslog i rådet, att de fordna utskrifningarna borde bland frälsebönderna afskaffas och vissa knektehåll i stället införas. Gustaf Oxenstierna hade uppsatt förslaget derom. Men Johan Gabriel Stenbock svarade: *Jag tror det vara bäst, att vi bibehålla den gamla utskrifningen; ty derigenom har man medel i hand att kunna hålla ordning på folket. Dessutom fordrar konungen 1200 man af hvarje landsort; och för att tillvägabringa så stort antal, lära många af våra sätesgårdar få dansa med i frälseböndernas knektehåll.* Häruti instämde Göran Gyllenstierna, och rådet beslöt afstyrka förändringen; utom i gränsorterna, der den ansågs nyttig, såsom ett medel att förekomma den eljest vanliga rymningen 2). Tvänne ting framsticka i detta svar. Det ena är farhåga för nya uppoffringar; det andra är kärlek till de gamla utskrifningarna och till den lägenhet, de gåfvo att kunna på hvarjehanda sätt hålla efter allmogen; stundom till nytta för landet genom att skaffa bort en hop vanartiga personer, stundom till nytta för adelsmannen, knektutskrifvaren, genom att kunna hjelpa vänner och skada fiender. En tredje bevekelsegrund kan derjemnte lätt anas, nämligen ovilja mot konungen och derföre ock mot hvarje hans förslag. Sådana voro de skäl, på hvilka svenska rådsherrarna afstyrkte den för hela fäderneslandet så utmärkt nyttiga förändringen. Två år derefter hade samma rådsherrar förlorat dels sina ämbeten, dels den förnämsta delen af sin magt.

---

1) Riddarhus-prot. d. 5 Nov. 1650.
2) Rådsprot. d. 18 Okt. 1680.

KARL DEN ELFTES INDELNINGSVERK.

Sedan saken emellertid blifvit i allmänna tänkesättet förberedd, framryckte Karl vid 1682 års riksdag med sitt förslag om ett nytt indelningsverk. Ännu mötte dock saken hinder, både inom rådet och adeln. Soldattorp blefvo der visserligen bifallna, men icke så konungens förslag om frivilliga knekte-legor. Vi hafva nyligen angifvit de orsaker, för hvilkas skull nämnde samhällsklasser önskade utskrifningarnas bibehållande. Häldst ville man, att dessa hädanefter som hittills skulle bero af riksdagens bifall. Men för den händelse, att bestämda knektehåll icke beviljades, hade Karl fordrat rättighet att kunna, ständerna ohörda, anställa utskrifningar när som häldst. Adeln prutade väl något emot denna magtutsträckning 1); men slutade med att häldre densamma bifalla än att afstå från det gamla utskrifningssättet.

Bönderna befarade, att de föreslagna soldattorpen skulle helt och hållet tagas från deras gårdar och införas i krigsjordeboken. De ville derföre i början icke höra talas om det nya indelningsverket, utan yrkade knektutskrifningarnas fortfarande; men att dessa skulle hädanefter gå lika starka öfver frälse- som ofrälse jord. Denna olagliga begäran kunde konungen likväl icke bifalla. Han utvalde derföre trenne herrar, Klas Fleming, Kristofer Gyllenstierna och Axel Julius De la Gardie för att underhandla med bönderna, upplysa dem om rätta förhållandet, och vinna dem för konungens afsigt. Å andra sidan sökte utliggare från riddarhuset afråda, nästan hindra dem från bifall. Det sista verkade snarare motsatsen. Konungens ombud, understödda af presterna, lyckades slutligen att öfvertyga största delen bland bönderna om det nya sättets fördelar. Slutet blef, att flertalet i detta mål underkastade sig konungens vilja och behag; emedan de å andra sidan ingalunda ville *underkasta sig ridderskapets och adelns befallningar och*

1) Se 16. 208.

godtycke. Men bondeståndet söndrade sig. Karls förslag antogs af Uppland, Södermanland, Westmanland, Nerike och Östergötland samt af de landskap, som redan förut erhållit en någorlunda likartad inrättning. Men Westergötland, Småland samt hela Finnland med undantag af Wiborgs län ställde sig på adelns sida och afslogo det vissa knektehållet, samt ville fortfara med de vanliga utskrifningarna. Karl lät hvardera få sin vilja fram. Med de bifallande landskapen blef genast en förberedande öfverenskommelse träffad, och med de andra skulle knektutskrifningar på fordna sättet anställas. Men inom få år ångrade sig såväl adeln som de motspänstiga bönderna, och båda delarna antogo konungens förslag, den ena samhällsklassen, det ena landskapet efter det andra. Detta skedde ej mer på riksdagar utan på smärre landskapsmöten mellan innevånarne och konungens ombud.

Att nu ordna detta både inveckiade och vidtomfattande verk var ytterst svårt och fordrade otroliga ansträngningar. Inom Svea och Göta riken var dock det mesta undangjordt omkring 1689. Under Karls sista lefnadsår fortgick arbetet i Finnland samt med rytteriet. Emellertid skedde än här än der oupphörliga smärre förändringar och förbättringar. En deribland var serdeles vigtig. Karl hade i början ålaggt rusthållarne en alltför tung börda. Under loppet af 1687 hände derföre, att 130 sådana personer uppsade sina rusthåll, detta blott i Åbo län. Dylikt missnöje spordes från flere håll, och vid riksdagen 1689 anmäldes formliga klagomål i ämnet. Karl undersökte uppgiften och fann den grundad. Han ville dock icke minska antalet af sina kära ryttare. Men år 1686 hade han fått lösningsrätt till sålda kronogods. Han började derföre att serdeles ofta begagna denna magt, och de hemman, som på sådant sätt återköptes, blefvo ganska ofta anslagna till rusthållens förstärkande 1). Genom dylika oupphörliga

---

1) Redukt.-kansl. Kungl. bref till redukt.-kommis. 1692. Enligt derstädes för alla landskapen befintliga bref, stiger

jemnkningar hindrades emellertid det fullständiga afslutandet. Ännu vid Karls död 1697 hade knappt något enda regemente fått sitt indelningsverk alldeles och en gång för alla färdigt. Hvad som återstod, utgjordes dock för det mesta af sådana obetydligheter, att den nya inrättningen redan var fullt användbar vid Karl den tolftes snart började krig. Helt och hållet afslutad blef den icke förr än 1733, då den ordnades äfven i Österbotten, det sista af de ännu återstående landskapen.

Det nya verkets grundvillkor voro, att tvänne eller stundom blott 1 ½ hemman (de kallades tillhopa en *rote*), skulle till kronans tjenst hålla en soldat och till dennes lön lemna några bidrag, och till hans boställe utse och bebygga ett på rotens egor befintligt torp m. m. Å sin sida anslog konungen dels kungsgårdar och kronohemman, dels räntor till boställen och löner åt öfver- och underbefäl och derjemte stundom bidrag till sjelfva soldaternas underhåll. Indelningen för rytteriet (den kallades *rustning*) var något olika; men vi hinna icke inlåta oss i närmare beskrifning derom.

De, som till fullbordande af detta stora verk mest och kraftigast arbetade, voro Cronhielm, Eldstierna, Gyllenborg, Gyllenhoff, Lowisin m. fl., och kanske allramest konungen sjelf. I många trakter red han omkring och besåg med egna ögon de förnämsta boställena. En stor skara rusthållare fingo personligt företräde, hvarvid han granskade deras uppgifter och bestämde rustnings-fördelningen. Dessutom höll han täta mönstringar och vapensyner och undersökte sjelf noga och uppmärksamt, huruvida knekt, ryttare, häst och mundering uppfyllde föreskrifterna.

Att han härvid skulle ofta förfara godtyckligt och strängt, det låg i lynnet både af honom sjelf och af tiden.

---

antalet af sådana inlösta köpegods för blotta året 1692 till öfver 100 stycken. Så uppkommo många så kallade Augmentshemman.

Man berättar en mängd sådana drag från hans vapensyner och indelningsresor. En bland de vanligaste sägnerna är af följande innehåll. Inför konungen framträdde till mönstringsbordet en fet och frodig hemmansegare. *Hur många hemman har du?* frågade Karl. — *Fyra*, svarade bonden. — Konungen genmälte: *du ser mig ut att tåla tu ryttare, du.* Bonden, förargad öfver den, som han tyckte, orimligt höga beskattningen, svarade djerft: *hvarföre icke så gerna sju?* — Karl inföll: *det vare sagdt! kamrer, skrif sju ryttare på karlen!* och det blef dervid. I trakten af Kungsör och Strömsholm finnes en mängd berättelser om dylika uppträden, och om det egenmägtiga sätt, hvarpå han skiftade dervarande åkrar och ängar.

Karl var för öfrigt så nöjd med sitt indelningsverk och ansåg detsamma för Sverge så nyttigt, att han befallte, det en hvar, som understod sig att ens föreslå någon ändring deri, skulle böta 1000 d. s. m.

KARLS ÖFRIGA ÅTGERDER ANGÅENDE LANDTFÖRSVARET.

Med lika utmärkt omsorg och nit sökte Karl att ordna och bibehålla den sålunda uppsatta hären. Krigsartiklarna förbättrades, och kompanierna gjordes starkare för att minska befälets antal. Detta tillsattes nu mera af konungen, och man sökte förmå dess medlemmar att sjelfva begagna sina boställen 1). Soldaterna höllos i allvarlig tukt och till ordentlig kristendomsläsning. Strängeligen förbjöds att genom spel, dryckesvaror eller köp aflocka dem kronans tillhörigheter, och hvarje dylik handel förklarades ogilltig och straffbar. Befälet fick ej godtyckligen entlediga soldater; utan borde sådant ske vid offentliga mönstringar. Gamla förtjenta knektar blefvo försörjde på Wadstena krigsmanshus, hvilket betydligen utvidgades och förbättrades. Efter 1690 skulle hvarje rusthåll årligen afsätta

1) Falkenbergska arkivet på Brokind. Kongl. br. till landshöfdingarne d. 3 April 1687.

6 d. s. m., hvilka sammanlades och förräntades för att i nödens stund hafva en betydlig tillgång utan häftigare anlitande af rusthållarens egendom. På sådant sätt voro vid Karls frånfälle samlade 526,919 d. s. m. Förut hade hvarje regemente haft serskild drägt och färg. Efter 1687 skulle hela hären klädas i blått 1). Äfven musikanter infördes och erhöllo indelta boställen.

Dessa författningar om härens ordnande fingo dubbel kraft derigenom, att konungen outtröttligt vakade öfver deras verkställighet både i stort och smått. Karl sökte visserligen att med utmärkt nit uppfylla alla sina regentpligter; men intet ämne blef vårdadt med så mycken förkärlek, som krigsärenderna. Troligtvis har ej heller svenska hären någonsin varit i ett för sin tid så fullständigt skick, som mot slutet af denna regering. Ingen konung har för ordnandet af vårt landtförsvar uträttat så mycket, som Karl den elfte gjorde.

Några sade, att han gjorde för mycket, och andra säga så än i dag. Många den tidens smygskrifvare påstodo, att svenska bonden blef alldeles utarmad, alldeles förstörd genom det dyra indelningsverket och genom soldaternas och befälets öfvermod och prejerier. Ingendera klagomålet var helt och hållet grundlöst; ty Karl dref verkligen allt för långt sin kärlek till soldater och soldatprakt, stora hästar, prydliga drägter o. d. Men att allmogen blifvit genom indelningsverket utarmad, derom hördes många rop; men lemnades inga bevis. Hvad soldaters och befälhafvares prejerier angår, så hafva nog dylika blifvit ofta föröfvade. Men Karl den elfte var icke den konung, som gynnade eller såg genom finger med dylikt. Han utfärdade stränga kungörelser mot alla slika tilltag och fästade vid deras begående hårda, till och med afskräckande straff. Å andra sidan klagades ock, och kanske

1) Månne, att möjligtvis härtill bidragit Rudbecks försäkran, att våra förfäder, innevånarne i det gamla Atlantis, hade vid högtidliga tillfällen burit denna färg?

lika ofta, att rotebonden sökte svikligen undandraga sig de pligter, honom i afseende på soldaten ålågo.

Karl den elfte förehade en egen och serdeles plan till landtförsvarets stärkande. Han ämnade nämligen bemägtiga sig all jorden i Liff-, Est- och Ingermanland och besätta den med soldater, hvilka skulle utgöra en stående sig ständigt föryngrande gränsvakt. Vi hafva redan utförligare framställt denna hans plan 1). Något sådant omtalas ock i afseende på Skåne; men konungens tidigt inträffade död afbröt både tanke och verkställighet.

Karl den elfte utvidgade och förbättrade svenska landtförsvaret till vida större fullkomlighet, än det förut ägt. Troligtvis har också kostnaden för detsamma uppstigit till högre summor. Att närmare bestämma siffertalet af denna tillväxt är likväl ännu omöjligt; emedan de hittills kände beräkningarna från den tiden icke haft nog utförlighet. Den kontanta utgiften för landtförsvaret tyckes, både före och efter indelningsverkets införande, hafva varit tämligen lika, stigande i båda fallen, i medeltal till en million d. s. m., stundom några hundrade tusen daler mer, stundom mindre 2). I detta hänseende tyckes indelningsverket icke hafva medfört någon förändring. Men i nämnde summor är troligen icke inbegripen årliga afkastningen af den jord och af de räntor, som voro till härens underhåll anslagna 3). Om dessa kunde tilläggas, skulle summorna säkerligen blifva mycket större. Men några så fullständiga uppgifter hafva vi icke lyckats finna för tiden före 1682. Vi kunna således icke angifva, huru mycket hären i ett för allt kostade, före indelningsverkets antagande. Också för nästan alla åren efter 1682 herrskar samma mörker 4); dock med ett undantag. En, som det

1) 17 del., s. 345.

2) Se Bilag. 2, uppgifterna om landtförsvaret.

3) Den tabell Bilag. 2, som finnes i slutet på denna del, visar de uppgifter, vi i detta ämne kunnat finna; och tillika, huru högst olika de sins emellan äro.

4) Mera ljus torde kunna erhållas af den, som kan åt handlin-

tyckes, säkert underrättad man, uppgifver, att år 1693 har svenska landtförsvaret kostat 2,432,015 d. s. m. 1). Troligtvis ingår i denna summa årliga afkastningen af de räntor och jordlägenheter, som blifvit genom indelningsverket åt hären anslagna. Vid åsynen af denna stora summa bör man dock erinra sig, att en daler silfvermynt var före 1681 lika med tvåtredjedelar, men efter samma år lika med blott hälften af en riksdaler i silfver, och att kostnaden således, jemnförd med förra årens, synes större, än den i sjelfva verket var. Man frestas någon gång till den förmodan, att svenska landtförsvaret har efter indelningsverket icke kostat stort mer än förut 2).

---

garna i statskontorets arkiv offra mera tid, än författaren haft att använda. Det nyss började ordnandet af det gamla, på Marieberg förvarade, krigsarkivet torde ock lemna vigtiga bidrag.

1) Danska ministerns uppgift. Se Fryxells handlingar **3.** 340. Enligt en i riksarkivet befintlig men ounderskrifven handling, har landtförsvaret i Sverge år 1697 kostat 3,923,781 d. s. m. Uppsatsen har följande utseende.

I Sverge, Finnland, Skåne och Pommern

	Manskap.	Underhåll i sölfvermynt.
Kavalleriet	20,000.	1,026,017.
Infanteriet	54,029.	673,365.
Dragoner	1,182.	17,852.
Garnisonerna	19,916.	1,228,716.
Artilleriet	2,973.	428,085.
Fortifikationen	——	292,377.
Amiralitets-staten	2,000.	357,499.
Båtsmans-indelningen	——	42,672.
Gardies beklädning	——	32,000.
Amunitions-staten	——	171,369.
Summa	100,100	4,323,952.

Vi anse denna källa något osäker; ty den är ounderskrifven, och dess uppgifter om härens såväl styrka som underhållskostnad öfverstiga betydligen de siffror, som från pålitligare håll uppgifvas.

2) Ty se! Åren 1632—1677 har landtförsvaret i kontanta medel, men värdet af natura-prestationerna troligtvis oräk-

I afseende på landthärens styrka märkes, att den anses hafva genom reduktionen blifvit förökad med 5000 man, och kanske med lika mycket genom nya regementen eller värfningar. År 1672 uppgick den till 54,000; men år 1693 till 65,660 man 1).

---

nadt, kostat omkring en million d. s. m.; det vill, efter då varande myntvärden, säga ungefär 700,000 R:dr i silfver. (Se Bilag. 2). År 1693 har landtförsvaret, med deri troligtvis inberäknadt värde af natura-prestationerna, kostat 2,431,885 d. s. m.; det vill, efter dåvarande myntvärde, säga 1,216,007 ½ R:dr i silfver. Skilnaden utgör ungefär 516,000 R:dr i silfver. Till lika hög summa torde, om den vore känd, äfven uppgå årliga afkastningen af de jordlägenheter och räntor, som för det äldre indelningsverket fordrades och hvilka, efter all sannolikhet, icke blifvit inberäknade i den först nämnde kontanta utgiften. Vi förbehålla oss dock läsarens uppmärksamhet vid följande vårt uttryckliga tillkännagifvande; nämligen, att detta ämne är hitintills så outredt, att vi omöjligen kunnat komma till de bestämda, tillförlitliga och upplysande summor, som sakens vigt fordrar.

1) Bestående af följande delar:

	Man.	Kostnaden.
Kavalleri	15,000.	770,797.
Dragoner	1,182.	17,852.
National-Infanteri	33,392.	414,520.
Garnisonerna, Artilleri och värfvad Militie i de tyska provinserna	16,086.	1,228,716.
Summa	65,660.	2,431,885.

Uppgiften är af danska ministern i Stockholm officielt till dess hof afgifven. (Se Fryxells handlingar 3. 340). Vi känna ingen säkrare. Den bittra smygskriften Schwedisches Staats-perspectiv (Säfstaholms arkiv) uppgifver för 1698 års stat 18,900 till häst och 41,400 till fots. Källan i föregående not uppgifver 98,000 man, andra mindre skiftningar att förtiga.

SJUNDE KAPITLET.

OM SJÖFÖRSVARET.

Vi hafva förut talat om den försumlighet, hvarmed svenska flottan blef vårdad under de sednare åren af förmyndarestyrelsen 1). Kort efter Karls anträde till regeringen eller år 1675 räknade den likväl mindst 35 2) örlogsskepp. Men utredning och förråder voro otillräckliga; och folket saknade öfning. En stor del af den besättning, som var användbar, förlorades under det olyckliga sjötåget 1675. Sedermera och under åren 1676 och 1677 sökte Sverge genom otroliga ansträngningar upphjelpa sin flotta, för att kunna medelst densamma skydda kusterna och undsätta Pommern och Liffland. År 1675 utskickades från Stockholm 35 örlogsfartyg 3); 1676 likaledes 42 4) och år 1677 likaledes 36 5) utan att häri någon gång inräkna brännare och värbara handelsskepp. Alla tre tågen slutades olyckligt; och man beräknar att Sverge under detta krig förlorat 40 örlogsfartyg. Vid freden 1679 funnos qvar blott 26, och bland dessa intet af första storleken, och blott 12, som voro i brukbart stånd. Det blef en angelägen omsorg för både konung och ständer att återupprätta den för rikets trygghet nödvändiga sjömagten.

Men då detta verk skulle sålunda nära nog nyskapas, ville man för detsamma välja en annan och beqvämligare ort än den hittills begagnade. Detta föranledde anläggandet af

1) Se 14. 162.
2) Denna summa angifver måhända blott de örlogsfartyg, som deltogo i det olyckliga sjötåget s. å. Det är icke otroligt, att kronan hade några andra skepp, dels i Stockholm, dels i Göteborg.
3) H. Wachtmeister påstår dock, att några häribland voro blott bevärade handelsfartyg.
4) Utom Göteborgs escader.
5) Utom Göteborgs escader, som nu utgjorde 11 st. fartyg; andra säga 18; men inräkna måhända värbara köpmansfartyg.

KARLSKRONA.

Länge, ofta och på ett känbart sätt hade fäderneslandet fått erfara, att Stockholm icke var rätta platsen för rikets örlogsflotta. Hufvudstadens läge medförde nämligen följande svårigheter. Isen i Stockholms skärgård låg om vårarna flere veckor längre qvar än i söder och ute på hafvet, hvilken omständighet fördröjde svenska flottans utlöpande, så att fienden under tiden kunde obehindrad herrska på Östersjön och härja på kusterna; — nämnde skärgård fordrade ock vid utseglingen så många olika vindar, att, sedan isen ändtligen smält, behöfdes ofta flere dagar, någon gång veckor, innan flottan kunde hinna ut på fria hafvet och der komma i full verksamhet; — Pommern och de södra kusterna, för hvilkas undsättning sjömagten ofta behöfdes, voro äfven från Stockholm så aflägsna, att lång tid kräfdes för att hinna dit; hvaremot dansken, vår dåvarande enda fiende i Östersjön, kunde inom några dagar från Köpenhamn göra ett anfall mot Skåne, Småland eller Pommern, och åter vara hemma igen; — den långa vägen från Stockholm och dertill erforderliga långa tiden krafde ock vid hvarje sjötåg 3 à 4 veckors munförråd endast för sjelfva resan till, och lika mycket för resan från stället, oberäknadt, hvad dessutom behöfdes för sjelfva krigsföretaget; — samma långa väg och långvariga segling utsatte också flottan för flere stormar och missöden, än om hon haft sin plats t. ex. i Kalmare-trakten och kunnat derifrån inom några dagar nå sin bestämmelse. — Man påstod ock, att den mängd af sött vatten, som utströmmade i Stockholms hamn, gjorde, att skeppen der ruttnade förr, än om de badat sig i de saltare vågor, som skölja södra kusterna. Dessa vigtiga och välgrundade skäl gjorde sig hos klarseende personer mer och mer gällande; i synnerhet efter de tre sjötågen 1675, 1676 och 1677, hvilkas olyckliga utgång både våldsamt och smärtsamt ryckte allmänna uppmärksamheten till dessa ämnen. Redan under Karl Gustafs tid hade man också börjat tala

om nyttan af att förlägga flottan till södra orterna. Under fälttågen 1678 och 1679 fingo dessa åsigter erfarenhetens bekräftelse. I stället för att hvarje höst återföra skeppen till hufvudstaden, hade Wachtmeister laggt dem under kanonerna af Kalmare fästning. De kunde här, nära till krigets skådeplats, mycket hastigare och lättare än från Stockholm lemna erforderligt biträde; och den öfverlägsna danska sjömagtens rörelser oroades alltid genom tanken på Wachtmeister, hvilken hvarje stund var färdig att från Kalmar segla ut och vid lägligt tillfälle taga sin fiende i ryggen. Man kan nästan säga, att fäderneslandet åren 1678 och 1679 hade på detta sätt af sin lilla och föga kostbara sjöbeväring lika stor och kanske större nytta än af förra årens långt talrikare och utomordentligt dyrare flottor.

Hans Wachtmeister var således den, som första gången i sjelfva verket visade både möjligheten och fördelarna. Under krigets lopp tyckes han hafva mer och mer sysselsatt sig med dessa tankar och öfver skären från Kalmar ned till Sölvitsborg kastat forskande blickar för att uppleta en tjenlig plats åt den nya anläggningen. Enligt sägen bestämdes valet genom följande tillfällighet. Tvänne bönder från Nätraby hade blifvit dömda till döden, emedan de idkat sjöröfveri, ett då förtiden hos Blekingsboarna icke ovanligt näringsfång. De sutto på Lyckeby och väntade sin afrättning. Undertiden kom Hans Wachtmeister till stället. Fribytarne fingo då med honom ett samtal, hvarunder de lofvade att upptäcka en serdeles fördelaktig hamn, om amiralen deremot ville utverka deras benådning. Villkoret antogs, hvarefter de föreslogo viken vid Trossö. Wachtmeister, biträdd af Stuart, undersökte platsen och fann den tjenlig, hvarföre han, som det tyckes, redan 1678 började der uppföra några byggnader. Emellertid framkastades af andra personer andra förslag. Att flottan skulle stanna qvar i Stockholm, var ett envist påstående af den stora mängd, som lockades af dervarande slägt- och vänskapsförbindelser, af hufvudstadens nöjen

och beqvämligheter, af vanans magt och så vidare. Bland dem, som önskade flyttning till södern, talade somliga för Kalmar; men den mägtige Johan Gyllenstierna för det af honom gynnade Landskrona 1). Karl satte dock häri mesta förtroendet till Hans Wachtmeister, hvilken också var den, som framdeles skulle leda verket. Han infordrade dennes betänkande om flyttningen. Det inkom 1679 och föreslog nämnde Trossö till blifvande örlogshamn. I November samma år reste Karl sjelf till stället, åtföljd af Johan Gyllenstierna, Ascheberg, båda Wachtmeistrarna, amiral Sjöblad och öfverste Dahlberg. Tvänne dagar, den 17 och 18 November, användes att undersöka belägenheten. Den gillades och från samma stund var Karls beslut fattadt. *Vi vilja bygga en stad på din ö och sedermera ditlägga vår örlogsflotta;* sade konungen till dåvarande egaren, bonden Wittus Andersson. *Det har jag icke gifvit lof till,* svarade bonden. — *Men jag skall köpa ön utaf dig,* genmälte konungen. — *Jag ämnar icke sälja min ö,* svarade bonden. Dessa och flere dylika ord uppretade konungen. *Ditt sturska och gensträfviga väsende kan kosta ditt hufvud,* sade han. — *Mitt hufvud går icke så lätt heller att taga,* svarade Wittus. Den motsträfvige mannen blef kort derefter insatt på Karlshamns fästning. Enligt sägen var tagna anledningen den, att han skulle genom falska fyreldar hafva lockat seglare till skeppsbrott; eller som dylika näringsidkare uttryckte sig, han skulle hafva *tändt offereldar, på det hans strand måtte välsignas med skeppsvrak;* ett ohyggligt yrke, för hvilket kustbönderna ganska ofta blifvit beskyllda. Medan Wittus sålunda satt på fästningen, höllo hans hustru och dotter marketenteri för de redan till Trossö komna matroserna. Wittus fann detta i längden otrefligt. Han sålde sin Trossö, befriades och dog sedermera i Nätraby 2).

---

1) Nordin. Anecdot. Benzel.
2) I Barfods skånska märkvärdigheter sid. 25 säges, att Ove Thott redan 1674 hade till Karl XI sålt de öar, på hvilka Karlskrona sedermera anlades. Vi hafva icke funnit någon

Sedan alla hinder sålunda blifvit undanröjda, fortgick den nya anläggningen med raska steg. Redan 1678 hade Wachtmeister låtit på Hästön uppföra några byggnader. Efter konungens besök och beslut 1679 fingo Dahlberg och Stuart tillsägelse att utsticka gator och qvarter samt börja befästandet. Några fartyg ditfördes redan samma höst. Året derpå utfärdades privilegier för den nya staden, han kallades *Karlskrona*, och innevånarne i det närbelägna Rönneby ålades lemna sina förra bostäder och flytta till Trossön. De prutade emot; men i detsamma kom en vådeld och lade större delen af deras lilla stad i aska. Då begåfvo sig några öfver till Karlskrona; men andra stannade ännu tredskande qvar. Emellertid hade Karls magt blifvit 1680 ökad nära nog till envälde. Han befallde nu Rönnebyboarne att göra flyttningen och förbjöd dem strängeligen att hädanefter uppföra något enda hus i den förra staden; och de måste lyda. Derjemnte skänkte han åt Karlskrona medel till uppbyggande af rådstuga, prestboställe, skola, sjukhus m. m. och åt dess borgare ganska fördelaktiga fri- och rättigheter. Hans vanliga kraft frambragte sin vanliga verkan; och redan åtta år derefter kunde den nya staden framte några rätt vackra byggnader.

Lika raskt gick det med anläggningarna för flottan. Fartygen ditflyttades, största delen omkring 1680. De skyddande fästningsverken sattes i stånd, så mycket tid och tillgångar medgåfvo. Derjemnte uppfördes hus och boställen åt alla för en dylik inrättning nödvändiga verk, verkstäder och ämbetsmän. Vid Karls död räknades icke mindre än 126 sådana kronans der uppförda byggnader.

Flere faror hotade den nya inrättningen. Man fruktade, ena gången, att danska flottan skulle komma dit och förstöra det halffärdiga arbetet; en annan och flere gånger, att detta skulle ske genom mordbrännare. En dylik

---

bekräftelse för uppgiften; kanske afser den de andra kring Trossö liggande holmarna.

person anmälde sig ock hos danska regeringen; men hans förslag blef ej antaget.

Äfven från landsmäns sida hotade många faror, många försök att upprifva den nya anläggningen. Märkvärdigaste stormen utbröt 1683. Den förenade danska och fransyska flottan gjorde ett hotande kryssningståg inåt Östersjön. Man fruktade deras angrepp mot de i Karlskrona liggande svenska fartygen. Hans Wachtmeister påstod väl, att han kunde försvara både flottan och den nya staden; men Karl och rådsherrarna trodde fästningsverken ännu icke nog fullständiga 1). Flottan blef derföre dragen tillbaka till Kalmar. Detta gaf luft åt afunden mot Hans Wachtmeister och åt missnöjet med den nya inrättningen. Det uppstod ett häftigt skrik emot hela företaget. Det ansågs vara för *dyrt* och derjemnte *ändamålslöst. Det vore bättre*, ropade man, *att återföra flottan till Stockholm, der man redan förut hade hus och alla inrättningar i ordning, så att man icke behöfde tynga staten och de skattdragande med ny byggnadsskyldighet* o. s. v. Karlskrona ansågs dessutom ganska osäkert. Öfverste Sjöblad påstod, att han skulle *med fyra mörsare kunna förstöra hela flottan; han ville derpå sätta sitt lif i pant* 2). Till och med konungen tyckes hafva vacklat; men Wachtmeister kämpade ifrigt för sitt verk; och denna gången understödd af amiral Clerck. Karl for slutligen sjelf till stället, och tog omigen alla förhållanden i ögnasigte. Följden blef, att Karlskrona stadfästades; ehuru en del af flottan ännu stundom för säkerhets skull lades vid Kalmar.

Ett nytt försök gjordes omkring 1686. Man ville återigen hafva flottan tillbaka till Stockholm. Wachtmeister kämpade för Karlskrona; men fick numera emot sig äfven de båda under-amiralerna Sjöblad och Clerck. Man

1) Rådsprot. d. 9 Juli och 1 Aug. 1683.

2) Riksark. Historica t. Karl XI:s tid. Extract ur Lindskiölds bref till Karl d. 28 Maj 1686.

hade också ingifvit konungen åtskilliga för Wachtmeister mindre fördelaktiga tankar, så att denna sednare blef ganska nedslagen och nästan förlorade modet. Dock grep han sig åter an och lyckades slutligen att afböja äfven denna storm.

En ny dylik uppstod 1688. Amiral Clerck ville ha flottan delad mellan Karlskrona, Kalmar och Dalarön. Förslaget åsyftade att nedsätta det förstnämnda stället. Wachtmeister försvarade ihärdigt sitt verk; men han hade att kämpa mot ett ganska talrikt parti; äfven bland rådsherrarna, hvilka i synnerhet ville hafva flottan till Stockholm. Konungen hade blifvit ånyo uppretad mot Wachtmeister och mot hela företaget. Han ville nu mera icke ens fara ned för att sjelf undersöka förhållandet. Men närmast i hans förtroende hade Wachtmeister sin bror Axel, sin svåger Bengt Oxenstierna och sin svärfar Rutger Ascheberg. Dessa herrar understödde Karlskrona-saken och lyckades ändtligen öfvertala konungen att sjelf granska förhållandet. Det skedde och utföll så till Wachtmeisters fördel, att Karl förklarade sitt välbehag och befallde anläggningens fortsättande. Detta var det sista försök, som under Karl den elftes regering skedde mot den nya inrättningen. Karlskrona gick sedermera framåt och har vid många tillfällen rättfärdigat sin anläggares åsigter.

Låtom oss ej glömma de män, som vid detta stora verk hade sin andel i mödan och böra ock hafva sin andel i äran! Det var Dahlberg och Stuart, som uppgjorde planen för anläggningen och dess fästningsverk, och i synnerhet Stuart, som utförde dessa sednare. Kanonerna anskaffades af en ryktbar styckgjutare, öfverste-löjtnant Störning i Nyköping. Förråderna blefvo till folkets helsosamma och tillräckliga utspisning ordnade och underhållna af öfver-kommissarien Lagercrantz. Räkenskapsverket inrättades af Salomon von Otter; och fartygen blefvo i förbättrad form uppförda af den ryktbara skeppsbyggareslägten Sheldon. Men högt öfver alla dessa herrar och till och med öfver den häri stundom vacklande Karl den

elfte sjelf, står Hans Wachtmeister, såsom den man, utan hvilken anläggningen af Karlskrona troligtvis aldrig kommit till stånd. Det var han, som i flere fall visade vägen dertill. Det var han, som dref verket framåt och som tillika stärkte, stödde och upprätthöll detsamma mot försöken till dess öfverändakastande. Redan från början var han der nästan enväldig, fast det skulle heta, att han stod under gamla riksamiralen Stenbock. Men 1683 lossades ock detta svaga band. För egen säkerhet önskade likväl Wachtmeister snart nog att slippa ett sådant envälde och det uteslutande ansvar, som dermed förknippades. Sådana blefvo i synnerhet hans känslor efter den stormlöpning, som 1688 anställdes mot honom och mot Karlskrona. I följe af hans begäran blef också amiralitetskollegium snart derefter nedflyttadt till sistnämnde stad, så att han kunde på det samma stödja sin förvaltning.

Under ofvannämnde brytningar föreföllo mellan honom och Karl den elfte många tvister och egna uppträden, stundom så häftiga, att bittra ord fälldes och hand och käpp lyftades. De voro följder mindre af sak, än af personlighet. Båda herrarna voro hetlefrade och sjelfrådiga, viljande ingendera falla undan för den andra. Båda visade ock tämligen uppriktigt dessa sina tänkesätt. Men båda älskade äfven lika uppriktigt sitt fädernesland. Det ömsesidiga medvetandet häraf födde ock ett lika ömsesidigt förtroende, hvilket genast återvaknade, så snart blodet hunnit svalna. Under de sista åtta åren af sin lefnad lemnade Karl den elfte flottan och Karlskrona nästan helt och hållet i Hans Wachtmeisters hand, och detta förtroende blef icke sviket.

FLOTTANS VÅRD.

Det angelägnaste behofvet var att i stället för de många förlorade anskaffa nya fartyg. I början uppfördes sex till sju sådana hvarje år 1); men längre fram blott

1) Deri kanske inberäknadt hvad, som byggdes på de andra varfven.

två till tre; sedan nämligen första bristen blifvit någorlunda afhjelpt. Äfven i Riga upprättades skeppsvarf, emedan dervarande stora ekskogar gåfvo rikt förråd på verke. De svenska tillgångarna deraf blefvo närmast kring Karlskrona genom det pådrifna byggnadsarbetet så medtagna, att Karl för deras sparande började årligen från Tyskland inskrifva ekverke för omkring 50,000 riksdaler. Fartygen byggdes till det mesta af de ryktbara herrarna Sheldon, fader och två söner. De voro från England inkallade af Wachtmeister och bragte yrket till vida större fullkomlighet, än det förut här i Sverge uppnått 1).

Några säga, att Wachtmeister har sedermera genom orättvisa och hårdhet drifvit den äldre Sheldon ur landet. Säkert är dock, att båda sönerna stannade qvar, icke blott i Sverge utan ock i Karlskrona, och att de der allt framgent arbetade under Wachtmeister, utan att vi funnit tecken till något deras missnöje mot nämnde herre.

Till de många nybyggda fartygen fordrades en stark och öfvad besättning. Fordom tog kronan många sina båtsmän från norra orterna. Det var aflägset och obeqvämt. Karl lät derföre vid indelningsverkets genomförande anslå Bleking, Kalmaretrakten, Halland, Bohuslän m. fl. till båtsmans- i stället för knektehåll. Det tyckes ock, som han äfven i några andra landskap hade för samma ändamål tagit, hvad man kallade den *halfva strandmilen* utefter kusten 2). Härigenom erhöllos de flesta båtsmännen icke blott på närmare håll utan ock bestående af sådana personer, bland hvilka många redan från barndomen hade en viss sjövana. Detta gällde i synnerhet om Blekinge- och Kalmaretrakten, der ännu bland folket spordes lemningar icke blott af vikingalynne, utan stundom till och med af vikingabragder.

---

1) Sednare granskare påstå, att de Sheldonska fartygen voro något för små i förhållande till det antal kanoner, för hvilket de blifvit beräknade.

2) Nordin. fol. bunden 30, sid. 417. Kgl. br. d. 28 Jan. 1684. Jfr. Rabenius om båtsmanshållet.

Äfven detta båtsmanshåll var af Karl den elfte så ändamålsenligt ordnadt, att det icke blott vann bifall af sin samtid, utan äger ännu till sina hufvudsakligaste delar ett fortfarande bestånd. Några anse dock inrättningen mindre ändamålsenlig. De tro, att så inroterade båtsmän icke kunna erhålla tillräcklig öfning; och vilja i stället värfva ständiga matroser. Alldeles tillräckligt för flottans behof var samma båtsmanshåll icke ens i Karl den elftes tid. Han lärer nämligen dessutom hafva värfvat ett, stundom tvåtusen sjömän. För att i fredstider skaffa folket öfning, tilläts dem att tjena på köpmansfartyg. Det säges till och med, att kronans skepp med besättning blifvit stundom i sådan afsigt uthyrda. För att i öfrigt ordna och vårda detta folk och hålla dem i tukt, användes ungefär samma medel, som redan vid landthären äro omtalta, d. v. s. krigsartiklar, undervisningsverk, sträng religionsvård o. s. v. Sjökort, lotsverk, fyrbåkar m. m. blefvo mycket förbättrade, mot hvad de förut varit.

Under riksförmyndarnes tid hade sjöstaten årligen kostat från 250 till 400,000; under Karl den elftes regering stego dessa utgifter mer och mer och sista året enligt en uppgift ända till 666,000, allt d. s. m. Den skenbart stora skilnaden minskas dock, och försvinner nästan helt och hållet, om man, som förbemäldt är, tager i betraktande, att under Karl den elftes sednare år utgjorde en daler silfvermynt blott hälften, men under riksförmyndarne ungefär tvåtredjedelar af en riksdaler i silfver. Märkas bör ock, att fastän summorna således voro i sjelfva verket nästan lika stora; hafva riksförmyndarne lemnat efter sig en sjöstat, som, ehuru rik på fartyg, likväl var i många hänseenden ofullständig; men Karl den elfte har deremot för de åt honom beviljade medlen anskaffat en flotta, för sin tid så fullkomlig, att Sverge kanske aldrig haft dess like. Under hans regering gick det icke an, att befälet, såsom under riksförmyndarne, använde kronans båtsmän till enskilda dagsverken, eller kronans krut och kulor till enskildt nöje och fördel; ej heller, att förråd-

skaffare lemnade åt kronans folk skämda och ohälsosamma lifsmedel. Försök af sistnämnde art gjordes väl också nu, och som det säges af Brynte Cronskiöld. Men en hop dylika, förskämda matvaror upptäcktes af Karl den elfte sjelf vid ett bland hans räfstebesök i Karlskrona. Han lät genast vräka alltsammans ur magasinerna och ned i hafvet.

Den stora utgiftsumman och den stora välrustade örlogsflottan stucko emellertid motståndsmännerna i ögat; och många påstodo knotande, att konungen underhöll en flotta, långt större än, som behöfdes, och att landet blef af dessa krigsutgifter helt och hållet utsuget och förstördt. Vi känna icke några bevis för denna sednare uppgiften.

Deremot är genom syn för saga ådagalaggdt, hur Karl sökte på det samvetsgrannaste sätt använda de för sjöstaten ämnade medlen. Vid hans död var Karlskrona uppbyggdt och ordnadt. Örlogsflottan som vid hans anträde till regeringen utgjorde blott 35 1) fartyg större och mindre med 1,936 kanoner, och som sedermera blef under kriget nästan förstörd, steg vid hans död återigen till 45 större örlogsskepp med 2,648 kanoner, hvarjemnte i riket funnos öfver 800 *värbara handelsfartyg*, d. v. s. sådana, som kunde i nödfall användas till krigstjenst. Före Karl den elfte hade kronan endast vid pass 5,100 båtsmän, och dessa för det mesta blott oöfvade bönder. De mer sjövana danskarna kallade dem: *Bonde-Drænge dyppede i Vand.* Vid Karl den elftes död funnos 11,386 matroser, bland hvilka många hade god öfning i yrket. Aldrig, hvarken förr eller sedermera har Sverge egt ett så starkt och välordnadt sjöförsvar, och ingen regent har för vårt fädernesland i detta hänseende ådagalaggt en så välgörande verksamhet, som konung Karl den elfte gjorde.

---

1) Se dock sid. 86.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM LAGSTIFTNINGEN.

Ganska många nyttiga och välberäknade stadgar blefvo af Karl den elfte i alla vägar utgifna. En enklare rättegångsordning infördes; och derjemnte bevisningssättet genom vittnen i st. f. de fordom öfliga, så kallade eds-gerdsmännen. Man hade nämligen esomoftast erfarit, att sistnämnde bruk föranledde bedrägerier; och att just de största brottslingarna hade lättast att till sitt försvar framställa nödigt antal eds-gerds-män. De kunde nämligen alltid påräkna sådana tjenster och återtjenster af en hop samvetslösa likar, hvilka icke skyggde tillbaka för en falsk ed inför domstolen. Nu blef detta missbruk afskaffadt, likasom många andra. Vi hinna likväl icke uppräkna alla de öfriga smärre lagförbättringar, som Karl den elfte införde.

Men han ämnade i samma väg uträtta ändå mer, och genomföra ett arbete, lika herrligt och minnesvärdt, som något annat bland hans många storverk. Konung Kristofers lagbok började nämligen blifva mer och mer obrukbar. Språket var föråldradt och kunde af flere läsare ej mer begripas. En mängd föreskrifter stod i rak strid mot sedermera tillkomna förhållanden; t. ex. mot lutherska bekännelsen, mot arfriket m. m. En mängd nödvändiga bestämmelser saknades helt och hållet. Redan länge hade man derföre insett behofvet af en ny lagbok. Den skarpsynte och kraftfulle Karl den nionde sökte åstadkomma en sådan; men misslyckades. Kristinas förmyndare gjorde i samma väg några försök omkring 1640, och vid den tid, då Kristofers lagbok var redan 200 år gammal. Men äfven detta bemödande blef förgäfves. Under följande regenter talades och arbetades i samma riktning, fram och tillbaka. Somliga ville hafva en alldeles ny lag; andra ville blott hafva den gamla lagen öfversatt på bruklig svenska; andra ville hafva den gamla lagen, sådan som

han var, men med korta förklaringar öfver svårfattligare uttryck och med tillägg af de sednare författningar, som fullständigade hvarje dess kapitel. Somliga ville icke hafva någon ny lag alls, och bland dem framstod i synnerhet Per Brahe 1). Så blef i detta ämne mycket taladt, skrifvet och föreslaget; men ingenting hufvudsakligt uträttadt.

År 1672 förklarades Karl den elfte myndig. Derefter förflöto först tvänne år under gossetidens förströelser; sedermera, fem år under de beständiga och vådliga krigen. Derpå följde riksdagarna 1680 och 1682 med sina brottningar om enväldet och om reduktionerna. Under hela denna tid fick det stora lagverket hvila; äfven ett par år efteråt; d. v. s. medan konungen sysselsatte sig med kyrkoordningen. Men sedan denna ändtligen 1686 blifvit färdig, riktade Karl hela kraften af sin verksamhet på en fullständig omarbetning af den allmänna lagen.

Härvid bör märkas ett eget förhållande. Förut hade det alltid varit ständerna och i synnerhet adeln, som enträgnast anhållit om ny lagbok. Vid riksdagen 1686 utgick förslaget derom i synlig måtto från konungens gunstling Lindskiöld och understöddes i synnerhet af bönderna, hvilket stånd hade förut jemnförelsevis varit det mest likgilltiga i detta hänseende. Saken tyckes sammanhänga med Karl den elftes och Lindskiölds 2) kända åstundan att afskaffa den gamla konungabalken med dess inskränkningar af regentens magt; och att i stället erhålla en ny, mer öfverensstämmande med envålds-förändringarna af 1680 och 1682. Detta torde hafva bidragit till den ifver, Karl den elfte numera började visa för saken. Det vore dock att högeligen misskänna den store konungen och hans kärlek för både ordning och fosterland, om man ett ögonblick betviflade, att hans nit för den nya lagen hufvudsakligen härledde sig från sistnämnde ädla känslor.

I slutet af 1686 blef den nya lagnämnden tillsatt.

---

1) Se **14.** 22.
2) Se **16.** 230.

Erik Lindskiöld förordnades till ordförande och hade redan efter några månader färdigt sitt förslag till konungabalk, hvilket var den del, hvars utarbetande han åtagit sig. För de andra gick det trögare. Men de hade öfver sig och efter sig Karl den elfte och måste derföre anstränga alla krafter. Den ena balken efter den andra blef utarbetad och sedermera granskad, af lagnämnden, af rådet, af häradshöfdingar och borgmästare m. fl. År 1690 dog Lindskiöld, hvarefter Gyldenstolpe utnämndes till ordförande. Saken gick sedermera om möjligt än raskare framåt. Redan 1694 voro ärfda-, giftermåls- och byggningabalkarna färdiga och af konungen gillade. Nu skred man till de andra. I Mars 1696 blef den nya konungabalken 1) öfverantvardad åt lagnämnden. Gyldenstolpe anmälde sig för tillfället opasslig och deltog derföre icke i den vigtiga öfverläggningen; men han uppmanade de öfriga ledamöterna att enhvar göra sina anmärkningar vid utkastet. De förklarade sig hafva ingenting dervid att påminna. Det var denna föreslagna konungabalk, som skulle åt Sverges regent tillerkänna rättigheten att efter eget godtycke pålägga sina undersåtare de gerder och bevillningar, han ansåg behöfliga 2).

De balkar, som angingo brottmålen, voro vid samma tid under arbete och granskning. Om konungen lefvat några år längre, hade Sverge otvifvelaktigt redan då erhållit en ny lagbok. Det dröjde sedermera ända till år 1734, innan en sådan hann blifva färdig.

Karl den elftes i många fall berömvärda lagstiftning har dock några ganska mörka fläckar. Deribland räkna vi i synnerhet det ofta förekommande bemödandet att locka, egga och begagna den ena undersåtaren till spejare, angifvare, nära nog förrädare mot den andra. Folket uppmuntrades härtill genom löften om befordringar, om nådebevis,

1) Se **16.** 230. Vi veta icke, om det var den, som Lindskiöld redan 1686 utarbetade, eller ett nytt förslag af Gyldenstolpe.

2) Se **16.** 230.

om andel i böterna, om förtigande af angifvarens namn o. s. v. Det hela hade någon likhet med de illa beryktade *delatorerna* under romerska kejsaretiden. Otvifvelaktigt är dock, att, ehuru åtgerden var både misslyckad och klandervärd, har dock Karl vidtagit densamma i en slags välmening. Ordning och laglydnad var nämligen en sak, som han sökte befrämja och trodde sig böra befrämja på alla möjliga sätt; äfven på detta. Han tycktes uppfatta saken så, som borde enhvar redlig medborgare vara äfven moraliskt förpligtad att på samma sätt som styrelsen utspana och till straff befordra hvarje brottsling och att äfven såmedelst bidraga till ordningens upprätthållande i landet. Att de för sådant ändamål vidtagna åtgerderne å en annan sida sårade eller förslöade rättskänslan; — att de störde all trefnad och förtroende medborgare emellan; — att de lätt kunde af enskild ovilja och hämndlystnad missbrukas; — allt detta tyckes hafva helt och hållet undfallit konungens blickar. Men, han bedref detta slags spioneri, icke blott mot verkliga brott, utan ock mot hvarje äfven i förtroende yttradt missnöje med hans förfaringssätt, till och med mot hvarje ogillande åtbörd. Det djupt föraktliga och tadelvärda häri hade aldrig bort undfalla hans blickar.

Fastän Karl sökte på allt sätt frammana, uppmuntra och befrämja ett dylikt angifveri och ömsesidigt bespejande, lyckades han dock aldrig att få det antaget bland svenskarna.

NIONDE KAPITLET.

OM LAGSKIPNINGEN.

Då Gustaf Adolf stiftade Svea hofrätt, var afsigten att genom denna inrättning åstadkomma en högsta domstol, genom hvilken konungen skulle befrias från den mängd

rättegångar, som förut blifvit till honom vädjade. Men svenska folket kunde icke på många år lägga bort sin urgamla sed att betrakta konungens person såsom högsta och slutliga domaren i deras tvister. Snart blefvo derföre regenterna omigen öfverlupna af en hop personer, hvilka sökte ändring också i hofrätternas utslag. Deras begäran bifölls. Dylika så kallade revisjoner företogos derföre i rådet och under kansliets ledning; men spillde mycken tid. Då Per Brahe 1641 blef riksdrots, sökte han för detta ändamål inrätta en serskild beredning med egna ämbetsmän, som skulle i rådet föredraga ärenderna. År 1660 ville han för samma ändamål hafva ett serskildt kollegium, stående öfver alla hofrätterna och med drotset till ordförande och högsta vårdare af lagskipningen inom fäderneslandet. Förslaget kunde icke i sin helhet genomdrifvas. Det lyckades likväl Brahe och hans år 1663 ordnade justitie-revisjon att afsluta en mängd rättegångar, hvilka lågo qvar sedan Karl Gustafs krigstider. Under sista åren af riksförmyndarnes regering började åter lagskipningen att slappas och rättegångarna att lemnas oafgjorda. Ungefär på samma sätt gick det till under Karl den elftes ungdoms- och krigsår. Men efter 1680 utvecklade konungen i detta hänseende en ganska ovanlig och berömlig verksamhet. Han arbetade med ofta nämnde rättegångar den ena dagen, veckan och månaden efter den andra 1) och lyckades sålunda att inom några år göra slut på den stora skara efterliggande mål, som han fått i arf från föregående styrelser 2).

I öfrigt ordnade han domsagorna, förböd lagmän och häradshöfdingar att lemna sina ting, förrän alla utslag voro afkunnade; likaså, att vid domstolarna använda latinska

---

1) Jfr. **16.** 185.

2) Författaren bör tacksamt erkänna den myckna hjelp, han i kapitlen om lagstiftningen och lagskipningen haft af Hr J. A. Posses Bidrag till Svenska Lagstiftningens historia; en ganska förtjenstfull fortsättning af de dyrbara verk, som H. Järta och J. J. Nordström i samma väg lemnat.

ord eller sådana uttryck, som allmogen icke kunde förstå. Åtskilliga behöfliga ändringar infördes i bestraffningssättet. När t. ex. förut någon person blifvit dömd till gatulopp, hade verkställigheten skett i städerna af borgerskapet och på landet af allmogen; hvilka båda samhällsklasser, för sådant ändamål, blifvit med spön i händer uppställda i långa rader utefter gatorna eller vägarna. Detta bjöd mer och mer emot för det allmänna tänkesättet och i trakten kring Jönköping begynte folket draga sig undan. Karl biföll deras yttrade önskningar. Borgare och bönder befriades från det blodiga åliggandet, hvilket i dess ställe uppdrogs åt soldaterna.

Vanligtvis lade dock Karl den elfte icke fingrarna imellan hvarken vid dom eller verkställighet. Ganska ofta får man läsa om stränga, till och med blodiga straff. Böter, spöslitningar, gatulopp och till och med afrättningar vankades något hvar gång. Här gällde i all sin kraft det gamla språket, *att öfverheten bär icke svärdet förgäfves.* I den då utkomna nya katekesen och enligt tidens anda skref också erkebiskop Svebilius: *vredgas må man ock öfver dem, som illa göra, och hata det, som syndigt är.* Tydligt är, att Karl ansett dessa straffande åtgerder som en vigtig del af sin konungsliga pligt, och stundom hörde man honom tala om nödvändigheten af att *rensa landet från missdådare och ogerningsmän.*

En så sträng lagskipning borde verksamt bidraga till upprätthållande af ordning och sedlighet i landet. Otvifvelaktigt har detta också varit händelsen, fastän inga listor från den tiden utvisa brottens ökade eller minskade antal. Det karolinska tidehvarfvets rena, om än råa seder; dess allvarliga tänkesätt; dess varma oskrymtade gudsfruktan; allt detta lefver dock i svenskens minne och välsignelse, likasom det, välgörande och stärkande, lefde i verkligheten, och gaf folket kraft att bära de utomordentligt tunga bördor, som Karl den tolftes regering lade på dess skuldror. Det var, erkännom det! Karl den elftes både envälde och fadersvälde och beggederas både stränghet och välmening,

som till nämnde ädla och kraftfulla sinnesstämning uppfostrade svenskarna. En så allvarlig lagskipare, som han, har kanske aldrig setat på Sverges tron.

TIONDE KAPITLET.

ÄMBETSVERKEN OCH STATSREGLERINGEN.

Af Karl den elfte blefvo flere nya och behöfliga ämbetsverk inrättade, bland hvilka bör i synnerhet märkas statskontoret. Dess befattning vardt att mottaga, ansvara och enligt föreskrift utbetala alla statens medel. Inga summor fingo derifrån aflemnas, som icke voro antingen upptagna i den för året gällande staten, eller ock af konungen sjelf och genom skriftlig anordning begärda. Men om något hans bref fanns stridande mot samma statsreglering, ålades kontoret att före utbetalningen göra deremot underdåniga påminnelser; ty Karl antog sjelf den händelsen möjlig, att åtgerdens lagstridighet kunnat undfalla hans blick.

De gamla ämbetsverken blefvo förenklade och förbättrade. Borgen och säkerhet begynte allmännare fordras för erhållande af uppbördssysslor. — Under de förra oordningstiderna hände stundom, att, i mannens frånvaro, sköttes ämbetet af hustrun. Sådant hade till och med inträffat med kaptens-sysslorna vid amiralitetet. Karl förbjöd allvarligen ett dylikt missbruk, och befallte, att för hvarje frånvarande ämbetsman skulle alltid en ordentlig ställföreträdare tillsättas 1). — Utförandet af domar eller beslut påskyndades; och för alla ämbetsverk och ämbetsmän utfärdades omständliga förhållningsbref, genom hvilka konungen sökte ordna deras verksamhet och göra den för landet så nyttig som möjligt.

---

1) Kgl. Bref. d. 1 Aug. 1690; meddeladt af hr grefve P. Sparre.

Ämbetsmännens aflöning hade under föregående tider gifvit anledning till många och allvarsamma påminnelser. Några åtnjöto för mycket, många för litet; och hvad värst var, lönerna utföllo ganska oordentligt och uteblefvo stundom flere år efter hvarandra. Denna villervalla var tämligen gammal; men ökades än mer under Kristinas och Karl Gustafs tider. Allravärst blef det under Karl den elftes krigs- och ungdomsår. Man tillgrep alla möjliga medel för att fylla härens behof. En stor del af presterskapets vederlag blef tagen, likaså hofrättsherrarnas och andra ämbetsmäns löner; och allt detta, som det synes, fullkomligen godtyckligt. De högre värdigheternas innehafvare fingo lida än mer, och riksråd funnos, som icke på många år utbekommit sin lön 1). Detta inverkade ganska ofördelaktigt icke blott på ämbetsmännen sjelfva, utan ock på deras sysslor; och 1680 yttrades till och med af ständerna den önskan, att åtskilliga statens tjenare skulle blifva bättre underhållna. Karl insåg behofvet häraf, hvarföre verkställigheten snart också följde. Läsaren erinrar sig måhända villervallan och tvisterna angående statsregleringarna under riksförmyndarnes sista år 2). Sedan Karl den elfte 1680 fått fred och tid, magt och medel, blef der en helt annan ordning. Han började att sjelf hvarje år deltaga i statsregleringens uppgörande, dervid noga granskande hvarje punkt, jemnförande utgifterna mot inkomsterna och sysslans lön mot sysslans vigt. Derefter bestämdes, huru mycket en hvar skulle hafva, och hvarifrån medlen skulle tagas. Vanligtvis var det på Kungsör, som han tillhopa med några sina förtrogna utarbetade dessa statsregleringar. Sedermera höll han ock hand öfver, att de sålunda gifna och noggranna bestämmelserna blefvo lika punktligt iakttagna. Från denna tid utbekommo derföre ämbetsmännen sina löner rigtigt och ordentligt. De voro tillräckliga, men icke stora. *I min tjenst kan man blif-*

---

1) Rådsprot. d. 30 Juni 1680.

2) Se **13.** 110—124.

va salig, men icke rik, brukade Karl esomoftast säga och efter Gustaf Adolf upprepa. I bevillningar fingo ock samma ämbetsmän länge åt kronan återbetala en tiondedel, stundom en femtedel af den bekomna lönen.

Emellertid var ännu ingen bland dessa statsregleringar byggd på några säkra, en gång för alla bestämda grunder. Serskildt och nästan för hvartenda år måste man enligt för hand varande tillgångar bestämma lönernas mängd och storlek, och i synnerhet anvisa den ränta, hvarifrån de skulle tagas. Sådant medförde mycken oreda och osäkerhet, och för hvarje år ett nytt besvär. Karl uppfattade derföre den stora tanken att ordna äfven denna vigtiga del af förvaltningen, och att uppgöra en statsreglering, som hvilade på orubbliga grundvalar och tillgångar och derföre kunde blifva en gång för alla gällande. Detta gick också numera mycket lättare än förut; sedan nämligen reduktionen gifvit medel till löner och kronogods till boställen. Från 1690 och sedermera allt framgent arbetade Karl ganska flitigt för att komma till detta stora mål. Man fick snart färdiga en mängd dylika stater, t. ex. för högskolor, domkapitel, gymnasier, hospitaler, städer o. s. v. År 1696 blef verket ändtligen i det närmaste afslutadt 1), och vissa bestämda gårdar och medel en gång för alla anvisade till boställen och löner. Likasom hären genom indelningarna, så fingo ock de öfriga ämbetsmännen sin aflöning ordnad och stadgad genom denna statsreglering. Den blef ock högeligen beundrad och kallad ett storverk, nära nog jemnförligt med dét mycket omtalade indelningsverket.

Man finner, att under Karl den elftes regering hafva statsutgifterna blifvit ganska mycket höjda, och blott på de 11 åren från 1686 till 1697, med icke mindre än nära 2 millioner daler s. m. årligen. Det är troligt, att

---

1) Stats-kont. ark., hvarest anordningarna och de personella staterna finnas utförliga och af Karl den XI:s egen hand undertecknade; bland andra också den vidlyftiga för år 1696.

en stor del af denna dryga tillväxt har uppkommit genom dels de nya sysslor, dels de förbättrade lönevillkor, som konungen ansåg nödiga för en ändamålsenligare styrelse af landet.

Ty om Karl åt sina ämbetsmän skaffade ordentliga löner, så tillhöll han dem ock att ordentligen göra sin tjenst. De långa jul-, påsk- och midsommarslof m. m., som riksråden förut togo sig 1), blefvo dels afskaffade, dels betydligt förkortade 2). Vissa dagliga arbetstimmar bestämdes, och dessa många nog; i synnerhet i de angelägnare verken. I reduktionen t. ex. skulle sekreteraren vara på ämbetsrummet kl. 7 om morgonen och de öfriga kl. 8, och sedermera arbeta till kl. 12; likaledes på eftermiddagen från tre till fem, eller från tre till sex 3). Genom upprepade skrifvelser förmanades ämbetsmännen att ordentligt iakttaga de föreskrifna arbetstimmarna. I ett af dessa bref tillade Karl med egen hand: »*kåmandes om mårgon presis klåkan 8 up och äftermidagen klåkan 3.*» Men huru han ock stafvade sina bref; följden blef dock, att ämbetsmännen i allmänhet *kåmo presis äfter klåkan.* De, som någongång sölade, och än mer, de som skolkade, fingo afdrag på sina löner 4). Karl vakade noga och strängt öfver verkställigheten. Genom en lönntrappa kunde han från sina rum när som hälst komma ned till de på slottet varande ämbetsverken. Det hände ofta, att han gjorde sådana påhälsningar stundom tidigt om morgonen; och olycklig den, som då icke fanns på sin plats. Ofta kunde han vid sådana besök sitta hela timmarna bredvid en kamrer eller annan tjensteman, noggrannt följande dennes göromål och ärendernas gång. Att så vaka öfver alla var dock en omöjlighet. Vigtigare ämbetsmän och verk skulle derföre

---

1) Se **14.** 154.

2) Rådsprot.

3) Redukt.-kansl. kongl. br. till redukt.-kommiss. d. 4 Dec. 1684 och d. 17 Dec. 1687.

4) Redukt.-kommiss. prot. d. 5 Mars 1689.

en gång i månaden, stundom en gång i veckan redovisa för ärendernas gång och för hvad som blifvit undangjordt; till och med, att de ofta måste till granskning medtaga sina dagböcker och afslutade räkenskaper. Med lika kraft vakade han öfver ordningen i landsorterna. Under sina resor talte han än med den ene än med den andre, sökande på allt sätt få kunskap om verkliga tillståndet. En mängd missbruk blefvo snästa och afskaffade. Häradshöfdingar och lagmän fingo befallning att icke låta tingsmenigheterna vänta på sig, utan alltid börja vid bestämd timme. Landshöfdingarna blefvo strängt efterhållna, likaså alla andra tjenstemän. Allvarsamma, snäsande till och med hotande skrifvelser vankades, så snart fel eller försummelser upptäcktes; och i sådant fall gjordes ingen skilnad mellan högre och lägre. Presidenter, generaler, landshöfdingar och biskopar fingo mottaga lika skarpa skrapor som kamrerare, kaptener, fogdar och kyrkoherdar. Mycket värre blef det, när man råkade ut för konungens muntliga tillrättavisningar, i synnerhet, om han var vid dåligt lynne. Vid sådana tillfällen kunde knappt någon värdighet rädda från käppen. Om lättja, liderlighet eller oordningar i högre grad förekommo, blef ämbetsmannen genast och utan krus afsatt; likaså om han lemnade gifna föreskrifter utan verkställighet. Karl tålde icke hos andra och allramindst hos statens tjenare den ringaste olydnad mot lag eller konung. *De skola se*, sade han, *att de icke hafva någon narr för sig.*

Men var ämbetsmannen rättskaffens och duglig, då hade han ock i Karl den elfte en konung, som skaffade honom aktning och lydnad både hos folket och hos underordnade tjenstemän. Också här använde han ungefär samma tankegång, samma ord. *Folket*, sade han, *skall se och besinna, att de i mina landshöfdingar, biskopar och öfverstar icke hafva för sig några narrar att leka med; utan män, som äga att i konungens stad bjuda och befalla.* Åt dylika pålitliga herrar lemnade han ganska mycken magt. Voro de biskopar, så fingo de nästan sjelfrådigt tillsätta skol- och ofta prestsysslorna. Underordnade

ämbetsmän och verk, som på något sätt eller i småsaker krånglade mot sina förmän, blefvo kraftigt snästa. Så gick det t. ex. med stadsstyrelserna i Göteborg och Karlstad, hvilka satt sig upp mot vederbörande landshöfdingar.

Sedan Karl på sådant sätt regerat några år bortåt, framstod en märkbar förändring i alla dessa förhållanden. Hela staten började gå, som ett urverk, i bestämd och regelbunden ordning och takt. Försvunnen var den fordna villervallan, det fordna vacklandet mellan slapphet och sjelfsvåld; detta olycksbringande tänkesätt, som hvarken förstår att lyda eller befalla. Karl verkliggjorde skaldens ord; ty *»det vardt ordning ibland svenske männer, och magt och lydnad blefvo åter vänner»*. I allt, som var rätt, lagligt och för fäderneslandet nyttigt, vande sig förmannen vid den tanken, att det var hans både pligt och rättighet att befalla; och likaså den underordnade, att det var hans både pligt och nytta att lyda; och detta i alla grader och förhållanden, från bondens myndighet öfver tjenstedrängen till fältmarskalkens öfver generalen. Karl den elftes regering har i sådant hänseende medfört en utomordentligt hälsosam inverkan på svenskarna.

Kastom tillbaka en granskande blick! Hela tjenstemannaskaran fick genom statsregleringen sin aflöning ordnad och genom utförliga förhållningsbref sin verksamhet bestämd. Noggrannhet och drift infördes i alla vägar; och hela folket, så högre som lägre, vandes vid ordning, lydnad, arbetsamhet ech gudsfruktan.

Se der en rad af evärdliga förtjenster! Ingen regent har i denna väg varit för vårt fädernesland mera nyttig än konung Karl den elfte; knappt att en och annan kan nämnas vid hans sida.

Det låg dock i sakens natur, att sistnämnde förhållanden skulle lätt kunna missbrukas. Karl den elfte hade för hela samhällsskicket beräknat egentligen blott en enda drifkraft. Denna var konungens person, hans klara blick, varma fosterlandskärlek och otröttade kraft. Hos Karl den elfte funnos i synnerhet de båda sednare egenskaperna i

ovanligt hög grad, och derföre gick statsvagnen i det hela rätt väl, fast ofta nog långt utom de rätta hjulspåren. Sjelf gjorde Karl många och stora misstag i fråga, om hvad som var rätt eller nyttigt. Ofta blef ock hans förtroende sviket och i hög grad missbrukadt, t. ex. af en Örneklou, Hastfer m. fl., till och med af en Bengt Oxenstierna. Det berättas ock, att många ämbetsmän hafva med stöd af den konungsliga myndigheten huserat i landsorterna på ett ganska våldsamt och olagligt sätt, samt att folket icke vågat klaga deröfver af fruktan att få det än värre; om nämligen den brottslige lyckades inbilla konungen, att klagomålen voro alster af blott sjelfsvåld eller sturskhet.

Detta redan i Karl den elftes kraftigaste mannaår! Huru skulle det gå, när ålderdomssvagheten började infinna sig? Huru skulle det gå under en konung, som saknade Karls välmening, mod och ihärdighet? Man kunde lätt förutse, att många tjenstemän skulle under sådana omständigheter komma att tillåta sig sjelfsvåld, öfvermod och förtryck. Folket hade visserligen blifvit befriadt från adelns, men i dess ställe nedböjdt under ämbetsmännernas välde.

Antecknom ock ett par andra omständigheter, som härmed stodo i nära sammanhang! Svenska folket hade i äldsta tider utöfvat ett slags sjelfstyrelse, och deltagit i de allmänna ärendernas vård. Detta skedde dels genom härads- och landskapstingen, dels genom en så långt utsträckt fadersmagt och husbonderätt, att den i några fall företrädde och ersatte den lagskipning, som i sednare tider blifvit anförtrodd åt staten och dess ämbetsmän. Men denna gamla riktning till sjelfstyrelse försvagades och minskades mer och mer, såväl genom landskapstingens förvandlande till allmänna herre- och riksdagar, såsom ock och i synnerhet genom konungarnas från och med Gustaf Wasa växande magt. Återupplifvandet af den fordna vanan öfverensstämde ej heller med Karl den elftes lynne och enväldiga åsigter. Han ansåg det tvärtom vara sin både rättighet och skyldighet att vårda och styra alla offentliga angelägenhe-

ter. Ju mer han hade fått sträfva för att komma till magten, desto mera vigt lade han på hvarenda dess punkt. Enväldets grundsatser hvilade dessutom hos honom på en slags både religiös tro och välmenad rättskänsla. Tidsandan och en hop prester ingåfvo och underhöllo den första åsigten. Den sednare alstrades af omständigheterna. Han såg den ringa framgång, hvarmed råd, ständer och andra lägre myndigheter vårdat rikets och undersåtarnes välfärd. Han tyckte sig hafva för sådant ändamål långt mer både vilja och förmåga, och derföre också rättighet. Härtill kom det brinnande och outtröttliga verksamhetsbegär, som låg i hans lynne. Ledd af dessa omständigheter åtog han sig att ensam tänka och handla för hela samhället, och att besörja alla dess angelägenheter. Detta sökte han verkställa genom sina ämbetsmän, hvilka i egenskap af konungens ombud skulle vara likasom nervtrådar, de der från hufvudet, från magtens medelpunkt gingo till hvarje del af statskroppen. Så vidt ske kunde, sökte han hålla alla dessa trådar i sin egen hand och icke tillåta någon annan deras rörelse, än den, som utgick från honom sjelf. Han ryckte derföre till sig och till sin enskilda handläggning så många angelägenheter, till och med så många enskildheter, som möjligt. De missnöjda anmärkte, att icke en enda trumma, icke en pik, icke en soldatsko fick utlemnas, knappt någon enda beställning för det allmänna göras, utan konungens serskilda hörande och befallning. De påstodo, att gunstlingarne med flit läto honom inveckla sig i dessa småsaker, på det han sålunda skulle hindras från att öfverskåda det hela 1). Man har anmärkt, att Sverges konungar äro öfverhopade och deras tid ofta onödigtvis upptagen genom en stor skara mindre vigtiga regeringsbestyr, hvilka lätteligen och rätteligen kunnat öfverlemnas åt andra, åt ämbetsmännen eller menigheterna. Detta är i mycket en lemning från Karl den elftes tid och en följd

1) Bondeska arkivet på Säfstaholm. Schwedisches Staatsperspektiv.

af hans regerings- och reglementerings-begär. — Men det han nu icke kunde sjelf och personligen medhinna, det skulle förrättas af ämbetsmännen, såsom hans ombud, och på hans vägnar, och med hans magt, och på det sätt han föreskrifvit. All myndighet, all rörelse skulle i sjelfva verket utgå från honom, och från honom ensam. Ingen konung har kraftigare än han befordrat det så kallade centralisations-systemet.

Härigenom föll den gamla sjelfstyrelsen mer och mer i glömska och förslappning. Dertill bidrog ock dess egen beskaffenhet, sådan den nämligen dittills uppenbarat sig. Redan i de äldsta tiderna hade denna magt troligen och i betydlig mån hvilat på en slags aristokratisk grund; d. v. s. legat i händerna på de rikare och anseddare jordägarne, de så kallade *storbönderna*, den tidens jord-drottar. Dessa voro väl de, som mest infunno sig på landskapstingen och derstädes med sin öfvervägande magt afgjorde besluten. Äfven i sina hus och hemorter hafva de herrskat öfver trälar och underhafvande med en husbondemagt, som var godtycklig nog. Denna den gamla hednatidens sjelfstyrelse utbildade sedermera sin aristokratiska beståndsdel, och det i både allmän och enskild väg. Storbönderna, de rikaste och mägtigaste bland allmogen, förvandlades snart till frälsemän och utgjorde en betydlig del af sednare tiders adel. I denna nya gestalt bibehöllo de sin fordna vana att vilja leda landskapsting och riksdagar, och i och med detsamma rikets hela styrelse. Ur dessa förhållanden uppväxte slutligen riks-råds-ämbetet såsom kronan och högsta spetsen 1) af denna aristokratiska sjelf- och riksstyrelse. Äfven i det enskilda förhållandet sökte samma adel att också under kristna tiden genom hirdskrån eller gårdsrätter och längre fram genom den grefliga domaremagten bibehålla samma lagstiftnings- och lagskipnings-magt, som de gamla hedniska odal- och storbönderna innehaft öfver sina underhafvande. Detta

1) Se **16.** 88—96.

aristokratiens inflytande på lagskipningen ökades äfven derigenom, att häradshöfdinge- och lagmanssysslorna fallit nästan helt och hållet i händerna på ridderskapet. Man sökte slutligen mer och mer att genom ordentligt skrifven lag stadga och stadfästa denna slags från fordomtima häfdvunna sjelfstyrelse både i allmänna och enskilda angelägenheter.

Men dess öfvervägande aristokratiska beståndsdel stod å en annan sida i öppen strid mot den demokrati, den riktning till folkvälde, som i Sverges äldsta tider var likaledes ganska mägtig, och som under medeltiden aldrig kunde helt och hållet qväfvas, och som nu på 1600-talet med förnyad kraft uppvaknade hos ofrälseständen. Utom förut angifna orsaker till detta uppvaknande, till denna nya företeelse, vilja vi här påpeka ett annat och till samma mål bidragande förhållande. Hittills hade man med något tålamod underkastat sig frälsemännens öfverlägsna inflytande på sjelfstyrelsen, sålänge nämligen dessa företräden voro förenade med stora jordbesittningar; och sjelfva adelskapet derjemnte rörligt, så att det kunde vinnas eller förloras i följe af fullgjord eller underlåten rusttjenst. Den omständigheten, att en hvar kunde blifva frälseman, så snart han sjelf ville och mägtade uppfylla sistnämnde åliggande, denna frälseståndets för alla öppna tillgänglighet minskade oviljan mot dess företräden. Dessutom funnos i äldre tider få, och intill 1625 blott 131 slägter, som åtnjöto sådana frälsemannarättigheter. Missnöjet med deras magt hade derföre icke varit så allmänt, så till alla punkter trängande. Nu, år 1680 hade förhållandet blifvit helt annorlunda. På den korta tiden af de sista 55 åren hade antalet af adliga ätter blifvit åttadubbladt. Ty numera funnos till och med 1,071 1) sådana, och i hvarje vrå af riket stötte man på någon dylik herre, som der utöfvade sin gårdsrätt, sin godtyckliga lagskipning. Dessutom hade sjelfva egenskapen af frälseman undergått en vigtig och väsendtlig förändring, som noga bör märkas. Den var for-

1) De utdöda inberäknade.

dom och i hufvudsaken oberoende af födseln, men bunden vid större jordegendom och betingad af fullgjord rusttjenst. Nu hade adelskapet tvärtom blifvit bundet vid börden och oberoende af egendomen och rusttjensten. Det var genom flera omständigheter, men i synnerhet genom Johan den tredjes stadgar och genom riddarhusets ordnande på Gustaf Adolfs tid, som denna förändring skedde. Adliga rättigheterna hade tillförene ett slags försvar i den rikedom och den rustningstunga, som de förutsatte. Men hädanefter såg man uppträda en stor mängd personer, som icke utgjorde någon rusttjenst, icke hade någon egendom; men som likvisst åberopade sina adliga fri- och rättigheter; fastän för de samma icke kunde framtes något annat skäl, än tillfälligheten af adliga föräldrar. Detta kunde ej annat, än såra ofrälsemännens rättskänsla. Den häftiga ovilja, som sistnämnde samhällsklass vid ifrågavarande tid och nu mer än förut ådagalade mot frälseståndet, blef tvifvelsutan och till en icke ringa del förorsakad genom ofvan uppräknade tvänne förhållanden. Först nämligen genom adelns brådstörtadt ökade antal; och för det andra genom den nu omtalade förändringen i adelskapets natur. Till hvad vi förut anmärkt om orsakerna till frälseståndets fall under Karl den elftes tid, hafva vi härmedelst velat påpeka sistnämnde nu angifna, men förut ej tillräckligt beaktade omständighet.

Återvändom till frågan om sjelfstyrelsen! Såsom sagdt är, hvilade denna till en stor del på bördsaristokratisk grund, och hade derigenom i folkets ögon förlorat mycket af sin vigt och af sitt värde; detta redan för sjelfva grundsatsens skull, och än mer genom utöfningen. Man klagade nämligen, att vid den sistnämnde ådagalades ofta en i ögonen fallande väld för adliga ståndsbröder. Om nu rättigheten till magt skulle nödvändigt hvila på tillfälligheten af börd, så ville ofrälsestånden hällre erkänna, hällre underkasta sig denna grundsats, denna slags magtfullkomlighet hos en enda person, hos den ärftliga konungen, än hos en hel samhällsklass, hos den ärftliga adeln.

Konungen, trodde man, skulle genom sin höga ståndpunkt vara upplyftad öfver hvarje frestelse till partiskhet för den ena eller andra delen af sina undersåtare. Man älskade derföre mer en enväldig konungastyrelse, än en bördsaristokratisk sjelfstyrelse. Äfven detta förhållande var en bland orsakerna till den eftergifvenhet, hvarmed svenska folket tillät Karl den elfte göra konungamagten till förmyndare för alla slags allmänna angelägenheter; orsaken till den slapphet, hvarmed samma folk tillät samma herre afsnäsa hvarje försök att göra den andra statsmagten och den andra åsigten, näml. folkets sjelfstyrelse, gällande. Genom dessa omständigheter blefvo emellertid alla icke ämbetsmän afvända, till och med skrämda från hvarje inblandande i offentliga värf. Det uppfostrades ett slägte, som betraktade den enskildes deltagande i dylika angelägenheter såsom dels onödigt, emedan sådant ålåg ämbetsmännen; dels olofligt, emedan det stridde mot den rättighet, konungen hade att ensam ordna alla sådana ärender.

ELFTE KAPITLET.

OM BERGVERKEN.

Karls utmärktaste regentvärde visade sig i den ordning och drift, som han införde i alla slags ämbetsverk. Med hänsyn till näringarnas befrämjande var han deremot mindre lycklig. Hans outtröttliga åhåga att ingripa i och efter sitt sinne ordna allt, äfven de minsta omständigheter, var måhända den egenskap, som gjorde, att han lyckades i ena och misslyckades i andra hänseendet.

Svenska bergverken 1) hade från och med Gustaf

1) För flere bland nedanstående uppgifter hafva vi att tacka hr bergsrådet Berndes, hvilken ur enskilda samlingar och bergskollegii arkiv desamma benäget meddelat.

Adolfs regering och sedermera allt framgent haft ett ganska lysande tidehvarf. Dertill bidrogo de många främlingar, som blifvit inlockade i landet, och hvilka genom sin erfarenhet och sina rikedomar betydligen uppdrefvo nämnde rörelse. Framgången befordrades ock genom förhållandet i England, hvarest träkol började tryta för likartade der varande anläggningar. Deraf höjdes priset på det svenska jernet, så att ett skeppund, som år 1613 kostade blott 4 r:dr, steg småningom och 1678 ända till 10⅔ allt r:dr specie. Svenska bergshandteringen fick äfven i många år hugna sig af en utmärkt skicklig och nitisk styresman, nämligen presidenten Erik Flemming, hvilken blifvit i sin väg kallad *den ojemnförlige* 1). Det var också under hans ledning, som norrländska bergverken började komma i någon betydligare verksamhet. Hans bana som president i bergskollegium fortgick från 1652 till 1678 och således ett godt stycke in i Karl den elftes regeringstid.

Sistnämnde konung omfattade ifrågavarande ärender med mycket nit och sökte på sitt vanliga sätt ordna alla dit hörande förhållanden. Vi vilja med en hastig blick öfverskåda ställningen.

Vid Sala silfvergrufva blefvo åtskilliga förbättringar införda af Baltasar Grill. Men omkring 1675 aftogo ådrorna märkbart, så att tillverkningen föll från 8 eller 5000 utföre och ned till 4 eller 3000; till och med ett år till blott 1,622. Konungen öfverlemnade år 1682 detta verk helt och hållet åt kringliggande bergslag. De andra silfververken voro jemnförelsevis obetydliga.

Falu kopparfält gaf i början rik behållning. Årliga tillverkningen var mellan 10,000 och 16,000 skeppund. Grufvan hade emellertid blifvit bearbetad på ett ganska oförsigtigt sätt; deri nämligen, att man icke qvarlemnat tillräckligt antal pelare för att uppbära det öfverliggande berget. Flere gånger inträffade smärre och varnande gruf-

1) Incomparabilis.

ras, utan att likväl felet rättades. Men midsommarsdagen 1687 instörtade på en gång den betydligaste och bästa delen af grufvan. Dervid blefvo schakten uppfyllda, vattenkonster och andra nödiga inrättningar förderfvade och grufvans malmtillgångar oåtkomliga. Bergsmännen sjelfva saknade tillräckliga medel att rensa djupet eller upptaga nya malmstreck; och delägarne ville, såsom man sade, gerna bortskänka sina lotter, endast för att slippa ansvaret. Men med sin vanliga kraft tog Karl den elfte saken om hand. Verket fick ett understöd af 20,000 d. s. m. och derjemnte åtskilliga dryga inkomster, samt vigtiga fördelar och frihetsbref. Den eljest stränga reduktionen blef i afseende på härvarande bergsfrälse drifven med ovanlig efterlåtenhet. Deremot skulle också ägarne af sådan jord komma grufvan till hjelp. Slutligen blef der ock en lånebank inrättad. Genom dessa kraftiga handtag, upphjelpte Karl den elfte verket så lyckligt och följdrikt, att förlusten blef vida mindre än man befarat; ty tillverkningen nedsteg aldrig djupare, än till 8,741; men höll sig vanligtvis kring 9- eller 10,000 skeppund.

Jerntillverkningen gick framåt; men icke med någon serdeles fart. Antalet af hamrarne ökades visserligen i ena orten, men minskades ungefär till samma grad i någon annan. Deras antal år 1666 utgjorde 564, och 30 år derefter, eller år 1695, icke mer än 567. Man började dock mer och mer, att för hvarje hammare uppföra tvänne härdar, hvarigenom tillverkningen ökades. År 1683 ansågs den utgöra 150,000, men 1696 steg den till 228,526 skeppund.

De omständigheter, som hindrade bergshandteringens snabbare tillväxt, voro flera. Först den stränga renlärighet, som tidens anda, rikets presterskap och Karls egna grundsatser fordrade, och det med långt mera stränghet, än på Gustaf Adolfs, Axel Oxenstiernas och Kristinas tider. Denna mer och mer uppdrifna ofördragsamhet bortjagade eller afskräckte en mängd reformerta näringsidkare, hvilka eljest nu, likasom förut, velat härstädes nedsätta

sig och i nämnde yrken använda sina penningar och sin erfarenhet.

Andra hindret låg måhända i de skatter, hvarmed Karl den elfte började betunga också denna näringsgren, och i synnerhet stångjernstillverkningen. Sistnämnde rörelse hade förut blifvit uppmuntrad på allt möjligt sätt, och äfven genom en ganska låg beskattning. Masugnarna betalade åt kronan sitt tiondejern, men utlagorna på stångjernssmidet voro ganska ringa och berodde till en del på frivillig och enskild öfverenskommelse. Men Karl den elftes riksskattmästarelynne kunde icke i längden lemna en sådan inkomstkälla obegagnad. År 1683 uppgjordes en ny och allmän öfverenskommelse, om den afgift, som för stångjernssmidet borde erläggas. Den kallades *hammarskatt.* Karl ville bestämma densamma till två procent af tillverkningen; men stångjernspatronerna beviljade blott en. Konungen lät sig härmed nöja; dock endast tills vidare. Begäret efter ökade inkomster fortlefde; och sedan enväldet blifvit fullkomligen stadfästadt, väckte Karl år 1694 återigen fråga om, att, åtminstone i vissa fall, höja hammarskatten till 2 procent, och han var på vägen, att genomdrifva denna sin önskan, då hans bemödande blef afbrutet genom döden. — Redan förut, eller 1689, ålades jernverksägare att betala en viss summa för att få till koltägt begagna kronans allmänningar. Denna afgift kallades rekognition eller skogsöre. — Adeln hade förut varit befriad från all skatt af sina på frälsegrund anlaggda stångjernshamrar. Vid riksdagen 1682 måste likväl ståndet för desamma bevilja hälften, af hvad ofrälse bruksegare skulle komma att erlägga. År 1696, och efter fullgånget envälde, befallde Karl helt sjelfrådigt, att adeln skulle för samma sina frälsehamrar betala icke som hittills blott hälften, utan hädanefter en alldeles lika stor hammarskatt, som ofrälse jernverksägare.

Som ett tredje hinder för bergshandteringens framgång räkna vi de många föreskrifter, med hvilka man den tiden ansåg, att styrelserna borde ordna och leda hvarje

slags förvärf; men hvilka i stället ofta hindrade skötebarnets fria utveckling och tillväxt. Blickarna började väl att något klarna; men detta regeringens ofta småaktiga förmynderskap stod i allt för nära sammanhang med Karl den elftes vanor och enväldiga grundsatser och med hans ofta nämnda verksamhetsbegär, hvilket sökte att också på detta fält vara allt i alla. Deraf blef han ock stundom förledd till åtgerder, som för oss synas otroliga; och hvilka äfven då för tiden icke gerna kunde vara annat än skadliga. År 1689 blefvo t. ex. icke mindre än 84 stångjernshärdar i bergslagerna utdömda endast af det skäl, att de kunde taga kol och arbetare från tackjernsblåsningen.

Fjerde hindret kom från de svåra kaperier, genom hvilka i synnerhet England och Holland under åren 1689—1695 tillfogade Sverges handel en nästan oberäknelig skada. I följe af den rörelsens fortfarande stockning, som sålunda förorsakades, hade år 1693 priset på ett skeppund jern (ovisst om tack- eller stångjern), fallit från 6 till 3 r:dr; och kronans tiondejern blef flere år bortåt liggande osåldt, tills det ändtligen 1695 måste afyttras mot det låga priset af 10 d. k. m. för skeppundet.

Ofvannämnde, för riket i allmänhet högst förderfliga, kaperier bidrogo deremot att i en enskild landsort, nämligen i vestra Wermland, framdrifva stångjernssmidet på ett ganska märkligt sätt. Vester om Klarelfsdalen hade nämligen intill 1689 endast 6 hamrar blifvit anlaggda; men 1695 steg antalet till 24. På nämnde 6 år tillkommo således ej mindre än aderton nya hamrar, d. v. s. tre gånger så många, som förut i hela orten funnits; och man kan säga, att det är egentligen från samma tid, som dervarande stångjernsrörelse kan räkna sin uppkomst.

Orsakerna till denna ensidiga förkofran lågo icke blott i den ökade tackjernstillverkning, som de till bergslagen inflyttade belgiska slägterna lyckats åstadkomma; — ej heller i de stora, ännu föga anlitade koltillgångar, som i vestra Wermland förefunnos; — utan hufvudsakligen och allramest i den lätta afsättningen på Norrge; hvilken

under nämnde tid blef af serdeles stor vigt. Hela det öfriga rikets jernhandtering, likasom all annan rörelse, led nämligen ganska mycket genom Englands och Hollands kaperier, hvilka hindrade afsättningen och nedtryckte priserna. Men jernbruken i vestra Wermland kunde utan någon sådan förlust eller våda sälja sin tillverkning åt grannarna, åt norrmännen. Vid denna fria och tämligen oregelbundna rörelse visste äfven en och annan bruksidkare att undandraga sig åtskilliga afgifter, som vid en mer ordnad jernhandel måste erläggas. På grund af dessa förenade omständigheter uppväxte bruksrörelsen i det vestra Wermland med den utomordentliga fart, som vi redan berättat. Afbrottet blef sedermera lika hastigt och häftigt. Från och med 1696 till och med 1730 blef i hela Wermland icke en enda ny hammare anlaggd.

TOLFTE KAPITLET.

OM BORGERSKAPET.

Borgerskapet och städerna gingo under denna tid icke serdeles framåt. Orsakerna voro flere; t. ex. de höga bevillningar, hvilka från 1675 intill 1693 oupphörligt tryckte detta stånd, liksom adel och högre presterskap, och hvilka medtogo de tillgångar, som voro nödvändiga för nya och större företag; — äfvenså det nyssnämnda förmyndareskap, som regeringen allt framgent utöfvade; — vidare den osäkerhet i äganderätt, som reduktionen medförde, och som gjorde, att förmögnare personer mången gång ville hädre skrinlägga sina penningar, än begagna dem till större handelsföretag. De fruktade nämligen, att på det sednare sättet visa sin rikedom och dymedelst framlocka någon ny räfst. Mycket bidrog ock en viss skefhet i sjelfva tidsandan. Att ära den, som ära bör, var en sats,

som ännu icke fått vederbörlig utsträckning. Det svenska vikingalynnet bibehöll länge sin gamla ensidighet, att vilja uteslutande högakta krigaren och förakta krämaren. Borgerskapet sjelft delade denna falska åsigt och äflades att få sina söner anställda vid hären eller ämbetsverken, och sina döttrar gifta med herrar inom nämnde samhällsklasser. På sådant sätt gingo de förmögnaste och utmärktaste personligheterna ständigt öfver till andra yrken och borgerskapet blef qvarstående på en ganska låg punkt, ja så låg, att man numera knappt skulle kunna tro något dylikt. Under Karl den elftes krig och stränga utskrifningar hände det i några småstäder, att till och med rådmän togos till matroser; och vi hafva nyss omtalat, huru städernas borgerskap ofta måste som piskare tjenstgöra vid afstraffandet af till gatulopp dömde brottslingar.

I högre grad än någon annan hyllade borgerskapet den då rådande tidsandan; nämligen att man borde genom en mängd föreskrifter och inskränkningar binda handelsrörelsen och tvinga den att gå på vissa bestämda vägar, och genom vissa bestämda händer. Städernas egennytta väntade deraf stora fördelar, vanligtvis på andras bekostnad. Derföre arbetade de ock ganska ifrigt mot den så kallade landthandeln, och hade derom redan länge fört en häftig strid, för det mesta mot bruksägarne. Förhållandet fortgick äfven under Karl den elfte, hvilken gaf städerna tillåtelse att genom så kallade utridare söka upptäcka och till bestraffning framdraga dylika förbjudna landthandlare. Bemödandet att hindra jordbrukaren från all slags köpenskap hade gått än längre. Han hade t. ex. icke fått sjelf sälja sin säd åt bergsmannen eller bruksidkaren; ty detta var en handel, och all sådan skulle nödvändigt gå genom borgerskapet. Landtmannen hade derföre fordom måst afyttra sin säd till stadsmannen, hvarefter denne sålde varan till bergsmannen. Karls förmyndare afskaffade en så orimlig och skadlig omväg. Men i den fordna andan begärde dock borgerskapet 1680, att landtbrukaren, vare sig bonde eller adelsman, icke skulle få fritt och af

hvem som häldst uppköpa oxar och sedermera göda och försälja dem; ty en sådan näring tillhörde egentligen stadsboarna. Karl gaf ett halft undvikande, halft afslående svar. Borgerskapet yrkade vidare och hade till en del genomdrifvit den lag, att ägare af jernverk icke fick sälja sin tillverkning till någon annan, än till en borgare. Likaledes blef det 1682 förbjudet för mångelskor att resa omkring i landet och uppköpa varor, och sedermera hålla dem till salu; *ty*, hette det, *bonden borde sjelf sälja sin vara i staden och till borgrarne.* Omkring 1681 lyckades borgerskapet att utverka förbud mot allmogens seglation, och man sökte likaledes lägga hinder i vägen för dess så kallade sockenhandtverkare 1). År 1689 utverkade Örebro-boarna en förordning, att Nerikes landtadel icke skulle få i staden uppköpa fisk och sedermera sälja den till hemmavarande grannar. Redan 1680 utlofvades, att ingen adelsman skulle hädanefter nämnas till borgmästare. Så var svenska folket på väg att utbilda sig till skarpt åtskilda klasser. Det var nära nog början till en kastinrättning. Adelsmannen skulle vara krigare eller ämbetsman, och ingenting annat 2), utom jordbrukare; presten blott prest, utan att sjelf blanda sig i annat eller låta andra blanda sig i religionsvården; — borgaren blott köpman eller handtverkare, utan att låta någon annan deltaga i dessa näringar; och bonden åkerbrukare, utan att få vända sig till andra företag.

Vi hafva redan omtalat, huru borgerskapet understödde Karl den elfte vid den statshvälfning, som åt honom gaf enväldet och reduktionen; — likaså huru han af tacksamhet i det längsta räddade samma stånd från flere hotande indragningar; — och slutligen, huru han de sista åren af sin lefnad ändå begynte att sjelf mot dessa sina

1) Riksark. riksdagsacta. Qvarto 1680.

2) Under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas tider ingingo likväl många högadliga herrar i de då vanliga stora handelskompanierna.

vänner anställa en djupt gripande räfst. Vi hänvisa läsaren till hvad i detta hänseende redan är anfördt 1).

Karl den elftes förhållande till borgerskapet var för öfrigt icke alldeles så vänskapligt, som till prester och bönder. Stundom föreföllo tämligen häftiga brytningar. Flera sådana äro redan i reduktionshistorien omtalade. Här må tilläggas en ny dylik, som inträffade vid 1680 års riksdag. Borgerskapet framkom med åtskilliga egennyttiga skråförslag, hvilka konungen till en del nödgades afslå, såsom vi förut nämnt. På samma gång fordrade han dock af samma stånd en utomordentligt hög bevillning 2). Men under anförande af riksdagsmannen från Askersund prutade borgerskapet häftigt och länge emot. Lindhielm kom dit med konungens befallning, att de skulle skynda sig; och talmannen Thegner ordade på det bevekligaste; men fåfängt. Askersundaren och hans vänner fortforo att ropa *nej!* Stockholms riksdagsmän framträdde dock slutligen och förklarade, att de för sin stad bevilljade konungens fordringar. Detta föredöme verkade och saken gick igenom 3).

TRETTONDE KAPITLET.

OM HANDELN OCH NÄRINGARNE.

Föregående delar hafva visat, huru handel och näringar hade under riksförmyndarnes tid börjat småningom resa sig ur det djupa förfall, hvari de råkat under Karl den tiondes regering och krig 4). Af Karl den elftes skap-

1) Se **12.** 263—270.
2) Se bilag. I.
3) Riksark. riksdagsacta fol. 1680.
4) Se **11.** 163—169.

lynne kan något hvar ana, att han skulle med ifver omfatta dessa vigtiga föremål, samt också dervid ådagalägga sin ihärdiga kraft, sin varma fosterlandskärlek och sitt vanliga reglementeringsbegär.

Alla dessa egenskaper framträda också tydliga nog i de åtgerder, som vidtogos för handelns befrämjande. Fyrbåkarne blefvo till antal ökade och till inrättning förbättrade, och lotsverket nästan helt och hållet nyskapadt. Handelsvägarne lättades genom att ombygga slussarne vid Lilla Edet, och nybygga den förut nästan obrukbara Hjelmare kanal; — och slutligen genom att upprensa en hop vattendrag, på hvilka man skulle från vestra Wermland och Dal flotta timmer till Uddevalla-bolag och dess sågar m. m. Varf upprättades i flera bland rikets hamnar, och skeppsbyggeriet förbättrades genom de exempel, som slägten Sheldon i Karlskrona gaf. Likhet i mått, mål och vigt hade redan långt före detta blifvit påbjuden, men aldrig kunnat bringas till full verkställighet; ty folkets tröghet och gamla vanor lågo i vägen. Konungen antog nu en serskild uppsyningsman, som skulle resa kring landet och afskaffa sådana olikheter och oordningar.

All slags varuförädling stod ännu på en ganska låg punkt och var otillräcklig för landets behof. Man måste utifrån köpa kläde, pottaska, hattar, fransar m. m. och hade ej tillräckligt antal garfvare och sämskmakare, icke ens för de inom landet slagtade kreaturens hudar. Karl sökte omsorgsfullt gifva fart åt alla dessa och en mängd dylika näringar och handtverkerier.

Skråväsendet kom härvid naturligtvis i fråga. Om detsamma hade länge fortgått en häftig kamp. På ena sidan stod hufvudsakligen borgerskapet, som ifrigt försvarade den gamla inrättningen. På andra sidan uppträdde i synnerhet adeln såsom kämpe för näringsfriheten. Redan Axel Oxenstierna var mycket benägen för denna sednare, och det både i handel och handtverk. Äfven Kristina lemnade uppmärksamhet häråt. Den oss veterligen förste svenske man, som med allvar och följdriktighet ut-

vecklade nämnde lära, var dock Johannes Rising, en prostson från Risinge i Östergötland, och brorson till biskop Johannes Bothvidi. Han var en tid styresman öfver det amerikanska Nya Sverge; men blef, efter förlusten af samma nybygge, assessor i sjörätten. Denne Rising sammanskref under drottning Kristinas tid ett större verk, rörande handeln och näringarna. Det blef icke tryckt. Men sedermera gjorde han ur detsamma ett någorlunda vidlyftigt utdrag. Som villkor för handelns och näringarnas förkofran uppgifver han: 1:o religionsfrihet, dock med vissa gränsor; 2:o näringsfrihet, så att en främmande mästare må obehindradt, och utom eller inom gillen, idka sitt handtverk och söka sitt bästa; 3:o upphäfvandet af slutna 1) skrån eller slutna handelskompanier, ty de *äro landsens förderf;* 4:o upphäfvandet af alla yrkesrättigheter, som med andras uteslutande gifvas åt några vissa personer. ***Man låte,*** sade han, ***tvärtom samma slags handtverkare gerna sätta sig ned bredvid hvarandra; ty då får man både bättre vara och bättre köp.*** I allmänhet tillstyrkte han, att icke trycka handeln genom för tunga pålagor och tullar, eller genom några slags förhinder af monopolier, slutna kompanier 2) m. m., utan »*man löse, hvad fritt vara bör*». Skriften är för sin tid anmärkningsvärd, så väl genom framställningssättets renhet, som genom innehållets vigt; ty Rising såg långt framför sin tid, och mycket af hvad han redan då fordrade, har först i våra dagar hunnit till verkställighet. Han är stamfader för läran om svenska näringsfriheten.

Berörde, af Rising uppsatta, skrift låg länge undangömd, emedan författaren saknade medel till dess allmängörande. Slutligen kom uppsatsen till rikskansleren De la Gardies kännedom, hvilken år 1669 lät utgifva den från

---

1) D. v. s. bestämda till ett visst antal personer, som icke får öfverskridas.

2) Han föreslog dock i stället ett stort, för alla öppet och för hela Sverge gemensamt handelskompani.

trycket, och det på sin egen bekostnad. I allmänhet voro Karl den elftes förmyndare böjda för skråtvångets lossande, och genom dem upphäfdes den gamla inskränkning, som förut gjorde hvarje handtverk inom sig slutet. Vi hafva också redan omtalat 1) dessa herrars bemödande, att genom de så kallade *frimästarne* på Kungsholmen förbereda skråförfattningens upplösning. Detta skedde ungefär samtidigt med tryckningen af Risings skrift. Måhända stod det ena i sammanhang med det andra.

Såsom vi redan anmärkt, låg det i Karl den elftes både lynne och samhällsåsigter, att konungamagten borde ordna, styra och bestämma allt, äfven näringarna. Redan detta ingaf en viss benägenhet för skråförfattningar. Borgerskapet hade dessutom hjelpt honom sjelf till både reduktion och envälde. Han var på sätt och vis förbunden, att till återtjenst skydda deras skråvälde. Han gjorde det ock; och sådant ända derhän, att slutna skrån, hvilka hans förmyndare afskaffat, blefvo nu återigen införda. Vi hafva förut talat om det olagliga och svåra intrång, som borgerskapet led utaf adelns handtverkare eller så kallade försvarskarlar 2). Karl afskaffade det skadliga missbruket, så mycket möjligt var. Stundom gingo dock borgerskapets fordringar i detta hänseende ganska långt. Magnus Gabriel De la Gardie lät t. ex. hos en Stockholms-vagnmakare beställa en ny vagn; och på det att åkdonet måtte blifva så mycket snarare färdigt, fick hans enskilda vagnmakare hjelpa till vid arbetet och det på Stockholmsmästarens egen begäran. Häröfver blefvo denne sednares yrkesbröder mycket missnöjda och betraktade den adliga vagnmakarens biträde på den borgerliga verkstaden, såsom ett intrång i deras skrå och ämbete. De förbödo arbetet, pliktfällde kamraten och förklarade, att de hädanefter icke ville med honom dricka ur samma kanna. — Mot landtbrukares och främlingars handel utverkade borgerskapet

1) Se S. 169, 170.
2) Se S. 105.

åtskilliga förbud och sökte äfven, såsom nämndt är, lägga hinder i vägen för alla handtverkerier på landet, och detta icke utan framgång; tills ändtligen 1686 församlingarne återfingo sin förra rättighet till egna sockenhandtverkare. Dessas rörelse inskränktes dock. År 1689 befallte Karl den elfte t. ex., att den sockenskomakare, som understod sig göra skor åt knektarne, skulle sjelf utskrifvas till knekt; och att den knekt, som understod sig drifva sådant yrke, skulle straffas med gatlopp; ty knekteskor finge icke göras af någon annan, än af den, som var dertill bestämd och berättigad. De soldater, som lågo i städerna, hade förut sökt näring och förtjenst genom åtskilliga handtverk. År 1683 förbjöd dem Karl den elfte att arbeta åt någon annan, än åt skråmästarne, och på något annat ställe, än i dessas verkstäder. Från en sådan allmän riktning gjordes dock ett och annat undantag till förmån för friare åsigter.

Egentligen taladt, äro slutna handelskompanier också ett slags skrån och höra mer eller mindre till samma uppfattning af näringsväsendet. Förut hade ock sådana varit tämligen allmänna här, likasom utrikes. Men handtverkeriskrået gynnade många tusen mästare och hade derföre lika många försvarare. Handelsskrået, de slutna kompanierna, gynnade i närmaste hand blott några få penningemän och hade således färre kämpar. Bolagens delägare, vanligtvis redan förut rika personer, bekommo ofta genom dylika inrättningar ganska stor vinst. Sådant ökade afunden och ogillandet. Mot de slutna handelskompanierna och mot alla slags monopolier yttrade sig ock allmänna tänkesättet vid riksdagen 1680 ganska högt. Såväl hemliga utskottet, som ständerna bådo konungen enhälligt, att, så fort ske kunde, afskaffa alla slika inrättningar; och han lofvade att så göra. Likväl blefvo några dylika verk dels bibehållna, dels återupplifvade; dock i mycket ringare antal än förut.

Regeringens förmyndarskap öfver handel och näringar blef drifvet ganska långt. Enligt dels ständernas, dels

enskilda menigheters anhållan, bestämde Karl de priser, mot hvilka vissa varor skulle säljas, t. ex. salt, säd, hö, m. m.; likaså, och på böndernas begäran, huru stor tull borde gifvas vid qvarnarna; huru stor lön en dräng eller piga borde erhålla, hvilket sednare skulle, med stöd af konungens allmänna stadga, uppgöras på häradstingen. Så begärde den tidens husbönder, att staten skulle bestämma lönevillkoren mellan arbetaren och arbetsgifvaren; en fordran, som i våra dagar blifvit yrkad, men ifrån en annan sida, nämligen från tjenstehjonets; och i en annan riktning, nämligen den socialistiska.

Det såmedelst erbjudna förmynderskapet åtog sig Karl icke ogerna, och han sträckte det tämligen långt. Han bestämde, huru många stångjernshamrar, som borde få anläggas, på det icke ett för stort antal skulle öfverdrifva tillverkningen och nedsätta priset. Han bestämde, huru många jerngrufvor, som finge i Dalarna bearbetas, på det icke allt för många dylika skulle taga dagsverkare, ved och kol från kopparverket. Han bestämde, huru mycket af sin skog skattebonden fick årligen svedja eller försälja; till och med huru många drängar han fick hafva på ett helt, ett halft, ett fjerdedels hemman o. s. v. Med ett ord, han sträckte kronans förmynderskap till en mängd företag, hvilka numera anses böra helt och hållet lemnas åt enskilda godtycket och omtankan.

Också i fråga om handeln uppenbarade sig Karl den elftes varma kärlek till fosterlandet och hans lifliga åtrå, att på sitt sätt förhjelpa det till lycka och välstånd. Han sökte vinna detta mål först och främst genom att, så mycket möjligt var, utestänga främlingarna och dymedelst försäkra sina svenskar om all handelsrörelse. I början, och innan fäderneslandet hade tillräckligt antal skepp och skeppsvarf, var det t. ex. lofgifvet att utrikes ifrån köpa fartyg; men längre fram blef detta förbjudet. Endast svenska sjökaptener fingo användas; men svenska båtsmän tillätos icke taga främmande tjenst. Huru han på slutet af

sin lefnad förjagade en hop utländska köpmän, skall framdeles omtalas.

Till väntad vinst för fäderneslandet fortsatte också Karl den elfte det gamla bemödandet att draga rysskholländska handeln från Archangel till Nyen, Narva och Riga, för att åt Sverge skaffa alla deraf flytande fördelar. År 1676 blef för en Rigaköpman, vid namn Lyders, privilegium utfärdadt, endast med afseende på en sådan åtgerd. År 1679 sökte Karl att i samma riktning träffa några öfverenskommelser med danska hofvet 1), hvilket genom en sådan handelns förflyttning skulle erhålla betydligt ökad inkomst af sundstullen. Under konungens hela regering blefvo härom underhandlingar förda, äfven med armeniska köpmän, hvilka man sökte förmå att skicka sina varor öfver Riga. Nu, som förra gångerna, misslyckades dock förslaget. Holland kom ganska väl ihåg Sverges lyckliga framsteg på handelsbanan under Gustaf Adolfs, Axel Oxenstiernas och Kristinas tid, och ville icke lemna oss tillfälle till ett nytt försök i samma väg. Ryssland kunde än mindre medgifva en sak, som skulle minska dess egna tullinkomster och deremot öka svenskarnas.

Med detta försök sammanhängde ett annat, nämligen att leda den persiska siden- och silkeshandeln genom Ryssland och öfver Riga eller Narva. Hvem, som uppkommit med tanken, känna vi icke; men redan 1679 blef Ludvig Fabricius med sådant uppdrag affärdad till Ispahan. Underhandlingar öppnades och varor afskickades; och Karl inköpte i Narva ett hus för de persiska handelsmännens beqvämlighet. Fabricius fick göra flere resor till Persien och båda staterna voro ense om förslaget. Men handelsvägen dem emellan skulle på en sträcka af mer än hundrade mil gå igenom Ryssland, och således blifva af samma land helt och hållet beroende. Detta var i alla händelser ett

1) Riksark. Palmsk. Miscel. Lund De la Gardiana M. S. III. 10. Karls instruktion för Joh. Gyllenstierna d. 7 Dec. 1679.

stort hinder; och blef ett än större, sedan tsar Peter uppstigit på ryska tronen, och till ett bland hufvudföremålen för sin verksamhet valt att försvaga Sverge och sträcka Rysslands välde till Östersjön. Den ifrågavarande persiska handeln kom också aldrig till någon blomstring.

För öfrigt hade Sverge och Ryssland en slags ömsesidig handelsfrihet, hvilken i åtskilliga fall kom sistnämnda magt till godo, äfven genom ett och annat missbruk. Kommers-kollegium anmälte t. ex., huru ryssarna tolkade sin frihet ända derhän, att de, kringvandrande i hela riket, men i synnerhet i Finland, drefvo ett slags gårdfarihandel och slutligen togo folkets penningar med sig tillbaka till Ryssland. — Också ett annat deras handelsknep omtalas. Norrska stockfisken var i Sverge belaggd med hög tull. Ryssarne uppköpte den nu, dels i Bergen, dels i Lofodden, förde sedermera varan till Archangel, och derifrån landvägen tullfritt in i Sverge, hvarigenom kronan i sistnämnde land förlorade en del af sin påräknade inkomst. Dessa missbruk blefvo dock af Karl den elfte småningom afskaffade.

Ett annat och dylikt hade länge varit i full fart vid motsatta gränsen, nämligen på Dalsland och i vestra Wermland. Der varande allmoge och sågverksägare hade nu under en tid af omkring 80 år skickat timmer, plankor och bräder till norrska sågverk och till det närbelägna Fredrikshall. Sistnämnde stad hade genom denna rörelse vunnit betydlig tillväxt. Men Sverge förlorade genom densamma både tullinkomsten och den vinst, som handeln och varuförädlingen medförde. Tillika anmärktes, att Fredrikshallsboerna ofta narrade bönderna att taga mesta betalningen i tobak, så att landet, af denna timmerhandel, hämtade mindre fördel än billigt var. Man hade länge känt och sökt afskaffa missbruket. Kristinas förmyndare anlade i sådan afsigt Wenersborg och Åmål, och Karl den elftes förmyndare sökte leda rörelsen till dessa svenska städer, men fåfängt. Nu kom Karl den elfte sjelf. Han beslöt draga samma handel till Uddevalla,

och han genomförde beslutet på sitt vanliga sätt. Han utlånade sjelf penningar till anläggande af ett sågverksbolag i sistnämnde stad 1). Sedermera förböd han dalbönder och wermländningar att sälja timmer till annan köpare. Han lät ytterligare nedrifva en hop sågar, som dels täflade med bolagets, dels genom sitt läge utefter gränsen lockade till oloflig trävaruhandel. För att lätta vägen till bolagets sågar, lät han upprensa flere dit ledande vattendrag. De till Norrge förande flottlederna skulle deremot stängas och göras obrukbara, hvarjemnte han sökte inskränka all slags handel på sistnämnda land. I öfrigt bestämde han till och med, huru mycket timmer hvarje skattebonde skulle årligen få sälja från sin skog, och huru mycket bolaget skulle betala för tolften, o. s. v.; allt detta vid hårda straff för öfverträdelsen. Bönderna satte sig stundom med våld mot verkställandet häraf; men Karls jernvilja besegrade alla hinder; och rörelsen på Norrge måste inskränkas. I vestra Wermlands skogfyllda dalar har man stundom funnit stora timmerhögar, halft nedsjunkna i jorden och bäddade under tjocka täcken af mossa. Man tror dem vara från dessa tider och ämnade att utföras till Norrge; men att Karls stränga bud afskräckt från försöket 2).

Nu likasom under hela denna tiderymd var Holland svåraste hindret för svenska handelns uppblomstring. I det föregående är berättadt, huru denna stat, fastän Danmarks bundsförvandt i sista fejden, hade likväl vetat skaffa sig en vigtig undantagsrättighet, nämligen, att oaktadt samma krig drifva obehindrad handel med sin fiende, Sverge. Derigenom lyckades den kloka köpmansstaten att, så vidt görligt var, bibehålla icke blott handeln och handelsvinsten oförminskad, utan ock handelsvägen öppen och oaf-

1) Äfven flere städer kring Wenern tyckas hafva i någon, ehuru mindre, mån deltagit deri.

2) Skrifna handlingar och mundtliga sägner rörande detta bolag, meddelade af hr major M. Koch.

bruten och derföre lättare att än fullständigare begagna, när freden ändtligen blifvit afslutad. Vid sistnämnde tillfälle ingicks äfven ett nytt handelsförbund, hufvudsakligen grundadt på ömsesidig jemnlikhet. Karl var icke synnerligen nöjd dermed; men nöden framtvingade hans bifall. Följderna blefvo också mindre lyckliga. Holländska fartygen, lättare och snabbare än de svenska, skulle med lika rättigheter nödvändigt och snart tillrycka sig hela rörelsen. Svenska köpmännerna, försvagade af krig och bevillningar, kunde ej heller i förlagskostnad mäta sig med de rika holländarne. Dessa, jemnte engelsmännen, inträngde sig derföre mer och mer under de första åren efter kriget. En omständighet höll dock ännu till en tid svenska handeln uppe. Regeringen hade nämligen icke haft råd att sjelf bygga så många örlogsfartyg, som den behöfde. Man uppmuntrade derföre köpmännerna att uppföra sådana handelsskepp, som voro *värbara*, d. v. s. som kunde användas äfven i krig. När dylika sedermera af ägrarne begagnades till handel, fingo de derpå förda varorna åtnjuta en tull-lindring, stigande för de större till en tredjedel, för de mindre till en sjettedel. De förra kallades *helfria*, de andra *halffria*. Genom denna fördel kunde svensken till någon tid täfla med holländaren. Men man lyckades intala Karl, att nämnde frihet medförde en så betydlig tullförlust, att den borde afskaffas. Smygskrifvare 1) påstå, att det var Brynte Cronskiöld, som, mutad af holländarne, öfvertalade konungen till detta steg. Det togs verkligen, men följderna blefvo olyckliga. Beröfvade ett sådant företräde, kunde svenska fartygen ej längre täfla med utländningen, och Stockholms köpmän började den ene efter den andre sälja sina numera oanvänd-

1) Du Cros's relation, jmfr Pufendorfs anekdoter. Men Riddarhus. ark. Secreta Utsk. prot. d. 20 Okt. 1686 visar, att samma Cronskiöld klagat deröfver, att Hollands likhet med Sverge medförde endast i östanhafsländerna en årlig förlust af fyra tunnor guld.

bara skepp. Karl insåg sedermera misstaget. Han återinförde den afskaffade hel- och halffriheten, hvarpå svenska handeln började återigen få en något lifligare fart. Måhända, att farhåga för en sådan dess nya uppblomstring var en bland orsakerna till de kaperier, holländare och engelsmän sedermera mot densamma anställde, och hvilka skola längre fram utförligare omtalas.

Karls ofvannämnde åtgerder hjelpte väl svenska handeln återigen något på fötterna; men en betydlig del af rörelsen stadnade dock i utländningens hand. Då tog Karl den elfte ett ganska djerft och kraftigt steg till främlingarnes utträngande. Förhållandet var som följer. Redan Gustaf Wasa hade 1557 föreskrifvit, att de utrikes köpmän, som öfver sex veckor stadnade i Sverge, skulle sedermera för sina varor betala skatt, likasom svenska borgare gjorde. Förordningen blef gång efter annan upprepad af nästan alla följande regenter. Gustaf Adolf utvidgade denna främlingarnas så kallade *liggetid* till två månader. Dervid förblef det allt framgent. Men utländningarne tilläto sig mycket underslef och stadnade ofta hela året i Stockholm, drifvande egen och serskild rörelse till svenska handelsmännernas förfång 1). Fåfängt hade Karl den elfte sökt afskaffa missbruket. Den 2 Jan. 1696 tillgrep han ändtligen en af sina vanliga kraftåtgerder. Han förlängde liggetiden till fyra månader; men befallte också, att för första veckan derutöfver skulle pliktas 300 d. s. m., och för hvarje vecka ytterligare dubbelt; och likväl skulle utländningen icke hafva rättighet att derunder drifva någon handel vid plikt af varans förlust m. m. Dessa böter kunde dock undvikas, om främlingen ville svärja konungen tro- och huldhetsed och betala vanlig skatt och tunga, d. v. s. blifva helt och hållet svensk borgare. Förordningen var väl i visst fall något strängare

1) Bondeska ark. på Säfstaholm. Extract ur svenska förra konungars beslut om främmande köpmän; hvilket innehåller en kort historik öfver ämnet.

än de fordna; men hvad, som väckte mesta uppseendet var, att Karl ville efter sin vana göra den till en verklighet. Vintern 1696 blefvo i Stockholm stränga undersökningar hållna, och de främmande handelsbetjenterna ålades att inom sagdan tid antingen blifva svenska borgare, eller ock lemna landet. Det första hade sina svårigheter, dels emedan Sverge icke tillät fri religionsöfning, dels emedan man befarade, att Karl skulle genom skatter och reduktioner borttaga en betydlig del af handelsvinsten. Att å andra sidan tvärhastigt lemna landet medförde andra svårigheter; ty mången hade i Sverge stora både varulager och fordringar, hvilka ingendera kunde inom så kort tid klargöras. Åtgerden väckte derföre mycket både harm och larm. Engelska och holländska sändebuden gjorde mot densamma den ena föreställningen efter den andra. Det hjelpte ej. Främlingarna måste bort. Engelska sändebudet begärde i vredesmode sitt hofs tillstånd att lemna Stockholm, och man såg der under Karls sista år knappt några andra främmande köpmän, än ryssar. England och Holland hotade och förespådde svenska handelns förfall genom brist på medel till nödiga förlag. Onekligen var äfven en sådan fara för handen. Men man berättade ock, att konungen ämnade af sina stora kontanta behållningar sjelf gifva åt svenska köpmän de lån och förskott, som fordrades, för att göra dem oberoende af utländningen och sätta dem i stånd att drifva en svensk och sjelfständig handelsrörelse. Planen är märkvärdig och smakar helt och hållet af Karl den elfte och af hans lågande fosterlandskärlek, hans outtröttliga reglementeringsbegär, hans djerfva tilltagsenhet, hans oböjliga ihärdighet. Med våld försvenskade han Skåne, Halland och Blekingen. Med våld ville han likaledes försvenska Estland, Liffland och Ingermanland, ja till och med sjelfva den fria verldshandeln.

Vi hafva sett de medel, Karl använde för att jaga bort utlänningarna och derigenom lemna handel och handtverk uteslutande i svenskarnas hand. Vi skola nu se,

huru han sökte locka och tvinga samma sina landsmän, att drifva de ifrågavarande näringarna.

De medel, som härtill för det mesta användes, bestodo i skyddstullar eller införsel-förbud för sådana varor, hvilka man ansåg kunna inom fäderneslandet tillverkas. Sådana voro hattar, knappar, snören, fransar, galoner och i synnerhet lärfter, kläden och sidentyger m. m. Ständerna hade flera gånger begärt dylika åtgerder, och de öfverensstämde helt och hållet med Karls egna åsigter. Mycket blef också i den vägen gjordt både för lärfts- och klädes-, men allramest för sidentygs-tillverkningen. Karl till och med förbjöd att bysätta den, som underhöll en i gång varande sidenväfstol; likaledes att taga i mät några till det yrket hörande redskap eller råämnen. För insmugglandet eller försäljandet af nämnde varor utsattes höga böter och straff, och dessa gång på gång ökade och skärpta. Men allt var fåfängt. Smuggleriet fortfor och Stockholms handelsbodar voro fulla af främmande sidenvaror, hvilka, när uppsyningsmannen kom med sina anmärkningar, föregåfvos vara införskrifna, innan det ifrågavarande förbudet afkunnades. År efter år fortforo köpmännerna att sålunda genom hvarjehanda bedrägeri gäcka konungen och hans bemödanden. Slutligen förlorade Karl tålamodet. *Emedan,* skref han, *ett så lastvärdt okynne och sjelfsvåld icke längre kan tålas; allt derföre måste vi skrida till de allvarsamma medel, som verkets nödvändighet fordrar.* Bland de så kallade »allvarsamma medel», som i följe häraf användes, voro också följande bud: *uppsyningsmän undersöke alla sidentygsbodar och hämte der befintliga förbudna varor till packhuset, hvarest de af ägaren skola försäljas; — den, som sedermera har i sin salubod ett förbudet sidentyg, plikte tre gånger dess värde, hvarpå stycket förbrännes och utprånglaren miste sin handelsrättighet; — skräddare, som syr kläder af förbudna tyger, plikte första gången 50, andra gången 100 daler; — skeppare eller båtsmän, som understödt smugglandet, dömes efter omständigheterna till längre eller kortare fästnings-*

arbete på Marstrand; — tullbetjent, som försummat undersökningen, betale böter eller miste tjenst; — om han tagit del i lurendrägeriet, blifve han ytterligare fälld till fästningsarbete för lifstiden, o. s. v.

Detta behandlingssätt, dessa stadgar äro redan i och för sig sjelfva ganska märkvärdiga, men de blefvo det än mera derigenom, att de icke blott stodo på papperet, utan ock gingo i verkställighet. Det hade varit märkligt att se, huru långt Karls jernvilja kunnat framtvinga saken, ifall en längre lifstid blifvit honom förunnad.

Men, frågar läsaren, huru långt lyckades han då i sjelfva verket? och hvilka följder hafva ofvannämnde hans kraftåtgerder kunnat åstadkomma? Svaret gifves från olika sidor på olika sätt. Vid Karls död aflemnade hvarje kollegium en redogörelse, för hvad under konungens regering blifvit uträttadt. En dylik ingafs ock från kommerskollegium. Den låter ganska gynnande, och påstår, att ifrån 1685 hade Sverges handelsflotta stigit till ett större antal, än någonsin förut, så att t. ex. endast i Stockholm funnos 229 värbara fartyg, att samma flotta sysselsatte 4000 båtsmän, för det mesta svenskar, och årligen intjente endast i frakter 4 till 500,000 rdr; — att tullen på de tio åren efter 1687 stigit 19 tunnor guld 1) högre, än de förra tio åren; — att en mängd nödvändighetsvaror numera blefvo inom riket förfärdigade, så att till och med konungen kunde kläda alla tropparna med inhemsk tillverkning 2); — att dels härigenom, dels genom förbudet mot öfverflödsvaror, hade handelsvågen från 1693 höjt sig till Sverges fördel o. s. v. — Så framställes saken af nämnde kollegium. Men dessa berättelser äro ett slags

1) D. v. s. 1,900,000 antingen rdr eller troligare d. s. m. Men räkenskaperna i statskontorets arkiv visa, att åren 1686—97 var sjötullen vanligtvis årligen 100,000 d. s. m. mindre än 1680—86; men lilla tullen under samma tiderymd deremot 50 till 60,000 d. s. m. högre. Kanske äro de så kallade utrikes provinserna häruti icke inbegripna.

2) Detta blifver af andra dels betvifladt, dels förnekadt.

ämbetsverkens sjelfpersonalier och böra som sådana betraktas; häldst de afgåfvos på en tid, då tryck- och talfrihet voro qväfda, och ingen inom landet vågade göra en enda anmärkning mot regeringens sjelfberömmande framställningar. Från andra och utrikes håll fördes annat språk. Gång på gång inberättade främmande sändebud till sina hof, huru svenska handeln tvinade och aftog, så att den icke på något sätt kunde förliknas med hvad den fordom varit. Måhända äro ej heller dessa uppgifter fullt tillförlitliga; ty stundom har brefskrifvaren påtagligen blifvit narrad af falska underrättelser; någongång hans blick förmörkad genom ovilja och skadeglädje 1). Till ledning för vårt omdöme hafva vi dock äfven andra på sitt vis offentliga yttranden. De kommo från borgerskapet sjelft, hvilket klagade jemmerligt öfver aftagande handel och rörelse, dels under kaperiernas tid, dels vid riksdagarna, när nämligen fråga blef om bevillningar. År 1689, t. ex., förklarade sig ståndet vara nära att af armod och magtlöshet nödgas nedlägga sin rörelse. Men också med hänsyn till sistnämnde uppträden är det svårt att veta, huru mycket, som var verklig nöd, och huru mycket, som var blott vanligt riksdagsgnäll; en olåt, som då och då uppstämmes af den slags ärelystnad, som vill dymedelst vinna hopens pris, och af den slags penningelystnad, som vill befrias från uppoffringar för fäderneslandet. Det torde numera vara omöjligt att afgöra, hvilkendera åsigten är den rättaste. Kanske ligger sanningen midt emellan dem båda. Att kommers-kollegii tafla är målad med allt för lysande färgor, kan dock anas, då man ser svenska handeln i flera år efter hvarandra rubbas och skadas först af danska kri-

1) Danska ministern inberättade t. ex. till Köpenhamn d. 7 Juli 1688, att handeln var det året hälften mindre än vanligt; se Fryxells handl. 2. 392. Men i statskontorets arkiv ses, att 1688 steg dock stora tullen till 532,033 d. s. m., hvilket var mer än de båda föregående åren; — och att under de förra sju åren var medeltalet ungefär 650,000 d. s. m.

get, och längre fram af holländska medtäflare och slutligen af utländska kaperier; — ser ytterligare svenska köpmän tryckas genom ganska höga bevillningar, och kanske än mer genom Karls sednaste in i räkenskapsböckerna trängande reduktioner 1); — ser främmande köpmän förjagas; — ser handeln i allmänhet lida genom inskränkande tvångsåtgerder och genom den fattigdom och osäkerhet, som reduktionerna förorsakade; — och slutligen ser denna gissning bekräftas derigenom, att statens inkomster af den stora sjötullen under en så lång fredstid, som från 1680—1697, alldeles icke stego, utan tvärtom småningom sänkte sig från omkring 650,000 ned till vid pass 510,000 d. s. m. 2). Allt detta tyckes besanna borgerskapets nyssnämnde riksdagsklagan. Men å andra sidan är det väl tämligen troligt, att fredslugnet och Karls ifriga och fosterlandsvarma bemödanden bort i någon mån framkalla en lifligare rörelse och förökad tillverkning. Utförseln från hela riket, utom öfversjöländerna, beräknades årligen uppgå till 700,000 livres 3). Införseln ansågs stiga lika högt och stundom än högre.

FJORTONDE KAPITLET.

BANKEN OCH MYNTET.

Den nya och nyttiga banken hade i början af Karl den elftes styrelse en svår storm att uthärda. Regeringen begärde gång efter gång dryga lån derur; men ständernas ombud vägrade ståndaktigt, att genom en dylik åtgerd skaka inrättningens förtroende. Den unga konun-

1) Se **17.** 269.

2) Se räkenskaperna i statskontorets arkiv.

3) Uppgiften är af engelska i Stockholm varande sändebudet Robinson; men öfversatt på fransyska.

gen blef uppbragt. År 1674 hotade han att taga åtskilliga bankens tillgångar under sin egen vård; men tvisten bilades. Sedermera kommo de svåra krigsolyckorna, genom hvilka fäderneslandet bragtes nära sin undergång. Då kunde ständerna icke längre neka, utan försköto kronan i flera poster tillhopa nära en million d. s. m., hvilket var då för tiden ganska mycket. Man förtviflade om lånets återfående, hvarjemnte bankens enskilda gäldenärer under det allmänna betrycket ej heller förmådde inlösa sina skulder. Verket kom alltså i mycket trångmål. Redan väcktes fråga om att återigen utgifva kreditivsedlar, ehuru detta slags mynt stod från fordom i ett ganska dåligt rykte 1). Omkring 1681 var derföre bankens ställning mycket betänklig. Men just vid samma tid hade Stora kommissjonen fällt en mängd domar öfver den fordna förmyndarestyrelsens medlemmar. Några bland dessa herrar blefvo ålaggda, att i böter eller skadestånd betala dryga summor. En betydlig del deraf anslog Karl till gäldande af kronans skuld hos banken. Genom denna och några dylika åtgerder kom verket omigen på fötter och fortgick sedermera i ungefär samma riktning, som förut.

Det vore för långt och för långtrådigt att uppräkna de förändringar, som i myntväsendet skedde. Vi nämna blott de mest framstående. — Vid konungens död beräknade man, att rikets rörelse-kapital hade stigit till 4,500,000 rdr. — Den lagliga räntan, som från 1666 utgjorde åtta, vardt från 1686 nedsatt till blott sex för hundra. — Man blef visserligen af nöden tvingad att återtaga det nyss afskaffade stora kopparmyntet; men äfven Karl den elfte ville, så vidt möjligt, få silfver i stället; ehuru planen icke hann verkställas. — Förut hade en daler silfvermynt nedsjunkit till värdet af ungefär tvåtredjedels riksdaler i silfver. År 1681 nedsattes den ytterligare till blott en half riksdaler, samma mynt. Äfven halten minskades i förhållande till namnvärdet. Dessa förändringar

1) Se 14. 171.

blefvo mycket ryktbara och mycket tadlade. Det var nämligen med stöd också af dylika myntberäkningar, som Karl den elftes liqvidations-kommissjon tog från kronans borgenärer flere millioner. Vi ha redan nödgats omtala det motbjudande uppträdet.

Ett annat uppträde, men på samma bana, kastar en ny skugga öfver Karl den elftes minne. Han lät nämligen på några orter anlägga hemliga verkstäder, i hvilka man slog sådant mynt, som fanns hos grannarna, men underhaltigt och förfalskadt. Detta utspriddes sedermera bland samma grannar, men till vinst för svenska kronan. Vi nödgas framdeles utförligare omtala äfven denna förnedrande bragd.

FEMTONDE KAPITLET.

OM JORDBRUKET.

Det låg icke i tidens anda, att ifrågavarande näring kunde och borde främjas genom några serskilda, för dess skull vidtagna anstalter. Efter dylika finner man också knappt ett enda spår. Man lemnade saken helt och hållet åt sig sjelf och åt omständigheterna.

Men dessa voro både hinderliga och gynnande. Hinderlig var, såsom nämndt är, den jordbesittningens osäkerhet, som ständigt nya reduktions-uppfinningar medförde. Detta drabbade visserligen i mindre grad det egentliga bondeståndet. Men mången förmögnare man blef derigenom skrämd *från* landtbruket och *till* stadsmanna-näringen, i hvilken sednare hans tillgångar dessutom kunde lättare gömmas undan för reduktions-blickarna. Medlen ansågos dock allrasäkrast, då de hvilade ofruktbara i skrinet. — Ytterligare hade jordbruket länge och äfven i begynnelsen af Karls egen regering lidit ganska mycket genom i synner-

het adelns och borgrarnas ofta missbrukade rättighet att på sina gårdar eller i städerna försvara karlar från knektutskrifning. För ofrälse landtmannen uppkom härigenom en stor brist på drängar 1). Detta hinder försvann till det mesta genom indelningsverkets antagande. Men samma olägenhet uppstod återigen, fast från en annan sida, då nämligen Karl den elfte fortfarande förböd bonden att hafva mer än ett visst och inskränktare antal arbetare på sin egendom. Detta var en följd, dels af konungens reglementeringsbegär, dels af hans lifliga åstundan att få god tillgång på soldater. Landtbruket led ock af det skråaktiga tvång, som städerna utöfvade, och hvilket hindrade jordbrukaren från att genom fri afsättning söka den högsta möjliga vinst af sin jord och af sitt arbete.

Andra och vigtiga omständigheter voro deremot gynnande för landtmannen. Under Karls sista aderton år hade riket *fred;* och huru mycket ligger ej i detta enda ord? De oroande och mattande knektutskrifningarna upphörde dels genom freden, dels genom indelnings-verkets införande; och de under sista kriget åtagna bevillningarna eftergåfvos ändtligen 1693. Många tusen bönder, som förut setat på adelns köpe- och gåfvogods, och der stundom blifvit af sina husbönder godtyckligt behandlade och hårdt utsugna, kommo genom reduktionen återigen och omedelbart under kronan och konungen; — och det under en sådan konung, som Karl den elfte, den der lika omsorgsfullt och kraftigt sökte skydda dem numera emot fogdarnas, som förut mot adelns förtryck. Bönderna hafva otvifvelaktigt under Karls styrelse vunnit en mycket högre grad af frihet och sjelfständighet i sitt enskilda lif. Detta måste oundgängeligen hafva gifvit fart och framgång åt deras förnämsta näring, nämligen jordbruket.

Men i hvad mån detta jordbruk gått framåt, kunna vi likväl icke afgöra. Ämbets-berättelserna vid Karl den elftes död påstå, att det betydligen förkofrat sig. Vi kän-

---

1) Se sid. 72.

na likväl dessa skrifter, och att de stundom innehöllo ett något öfverdrifvet sjelfberöm. Deras uppgift bekräftas dock af den kända omständigheten, att riket i början på 1690-talet hade öfverflöd på säd och kunde af denna vara utskeppa en stor mängd.

Men böndernas ombud förde på riksdagarna ett helt annat språk. De försäkrade t. ex. 1686, att de voro alldeles *utarmade;* att *landet var nära att blifva öde;* att de omöjligen *kunde betala ens de utlagor, som redan blifvit beviljade* 1), o. s. v. Också här torde det numera blifva svårt att afgöra, huru mycket som var sanning, och huru mycket blott vanligt riksdags-prat. Men denna allmogens sorgliga beskrifning af jordbrukets förfall bestyrktes å en annan sida af de många missnöjda, som funnos bland ridderskapet. Sådana herrar utmålade derjemnte förhållandet med färgor, lånade från sina egna känslor. De tillade nämligen, att, sedan adeln blifvit utarmad, funnos på landet allt för få personer, som egde tillräckliga insigter i det förbättrade jordbruk, som borde införas; och att derföre detta yrke helt och hållet stannade på sin förra utvecklingspunkt. De påstodo ock, att numera funnos likaledes blott få personer, som hade tillräcklig penningestyrka att göra några större odlingar, och att i nödens stund taga den fattigare befolkningen under armarna. Som bevis anfördes de svåra missväxterna och den förfärliga hungersnöden under konungens tre sista lefnadsår. Till någon del torde dessa adelns anmärkningar vara grundade; men i det hela och i synnerhet bland allmogen tyckes dock, att jordbruket borde under denna regering hafva betydligen utvidgat sig.

1) Riddarhus-ark. Secreta Utsk. prot. d. 1 Okt. 1686 och flerestädes.

SEXTONDE KAPITLET.

OM BONDESTÅNDET.

Sverges allmoge var ännu vid denna tid ganska rå och okunnig. I många socknar kunde man, utom prest och klockare, icke uppleta en enda person, som mägtade läsa i bok. Skrifkonsten var än sällsyntare, och äfven bland de allra-anseddaste bönderna funnos blott få, som förmådde upprita ens begynnelse-bokstäfverna af sina namn. En sådan allmoge kunde ej heller draga nytta af den tidens svenska skrifter och böcker; dels emedan den icke kunde läsa dem innantill; dels emedan böckernas språk var så uppblandadt med främmande ord, att det icke kunde af olärdare personer begripas. Således voro bönderna alldeles oförmögna att bilda sig något sjelfständigt begrepp om statens angelägenheter. Deras andel i riksdagsgöromålen bestod också förnämligast i bevillningars medgifvande eller afslående, i yrkande på reduktion och på några enskilda besvärs afhjelpande o. s. v. I de flesta andra ämnen togo de en jemnförelsevis blott ringa del. I hemliga utskottet hade de förut nästan aldrig blifvit inkallade. Rörande krigs- och utrikes ärender yttrade de sig sällan; och ofta med ärligt bekännande af sin oförmåga att kunna bedöma dylika ämnen.

Vi hafva redan förut omständligen berättat, huru kraftfullt och välgörande Karl sökte upplyfta Sverges allmoge till mera ljus och kunskaper, än den förut innehaft. Vi hänvisa läsaren till denna vår framställning 1).

Men för att genomdrifva sina planer, sökte Karl den elfte att upplyfta riksdags-bönderna också till större medborgerligt anseende än förut. Fordom hade de blifvit utsedde af häradshöfdingarna. Nu befallte konungen, att valet skulle lemnas åt folket; dock borde landshöfdingarna tillse, *att goda och skickliga män togos;* och någon gång tillät sig Karl att sjelf utpeka dem, på hvilka han ville,

---

1) Se sidd. 12, 13, 14.

att rösterna skulle falla. — Förut hade allmogens riksdagsbesvär blifvit för hvarje län af landshöfdingarna i förväg öfversedda och efter dessa herrars godtfinnande rättade; stundom medelst utstrykning af en och annan punkt. Sådana ändringar blefvo nu af Karl förbudna. Men också här tillät han sedermera sig sjelf att göra, hvad han förbjudit landshöfdingarna; nämligen att snäsande afvisa några allmogens besvär, och att lägga band på dess yttranderätt 1).

Vi hafva nämnt, huru Karl började inkalla bönder i hemliga utskottet och i flere vigtigare undersökningar, från hvilka de hittills och vanligtvis varit uteslutna. Detta var ett bemödande att i medborgerligt hänseende skaffa dem mera magt och inflytande. Afsigten motarbetades dock af den råhet, i hvilken de ännu voro försänkta, och af deras oförmåga att motsvara det nya förtroendet. Man omtalade nämligen icke utan åtlöje, huru de tego, somnade eller framjäspade sitt *ja*ord vid öfverläggningar om ärender, hvilka mången gång gingo långt utom kretsen af deras begrepp.

I föregående delar är ofta omtaladt, huru adeln var på väg att förvandla Sverges fria och sjelfägande bondestånd till inhyseshjon, kanske i framtiden till lifegna slafvar. Många tusende åbönder på köpe- eller gåfvogodsen måste nämligen betala sina räntor och skatter, icke till kronan, utan till adelsmannen. Lagskipningen öfver samma åbönder utöfvades ock i första rummet icke af kronan, utan af samma adelsman och efter adelig gårdsrätt, det ville ofta säga, efter godtycke. För sådana åbönder var alltså den adeliga ägaren icke blott husbonde, utan ock den öfverhet, till hvilken de betalde sin skatt, och af hvilken deras tvister och brott afdömdes. Det låg fördenskull en viss sanning i adelns påstående, att dylika bönder voro omedelbara undersåtare under sin frälse-husbonde och blott medelbara under kronan. Adelsmannen stod verkligen skymmande mellan en sådan åbonde och konungen. Detta

---

1) Se **26.** 244—225.

förhållande kunde tydligen blifva en förberedelse till slafveriet, till lifegenskapen. — Men vid reduktionen återtog staten kronogodsen och skattehemmanens räntor, så att bönderna af båda slagen fingo sedermera utan någon mellanhand erlägga sina utskylder till kronan. Tillika försvann den godtyckliga bestraffningsrätt, hvilken ridderskapet förut såsom husbönder ägt öfver nämnde sina underhafvande. Både i skatte- och domstols-väg kommo fördenskull dessa många tusende bönder omigen till kronan och blefvo dess omedelbara undersåtare; i ty fall stående numera såsom jemngoda medborgare bredvid adelsmännen, sina fordna öfverherrar. Detta var ett jättesteg framåt till frihet och sjelfbestånd. Faran för det hotande adelsväldet var tillintetgjord. Svenska allmogens i detta fall återupprättade frihet och sjelfständighet är derföre ett verk af Karl den elfte; af honom, och af ingen annan.

Karl behöfde bönderna för att genomdrifva enväldet och reduktionen. Återtjenster saknades icke. Rusthållen blefvo något lättade. För presterskapets aflöning utfärdades 1681 en ny stadga, hvilken af bönderna ansågs fördelaktigare än den fordna. Än vigtigare var förhållandet med skatterna. Karl fortfor hela tiden igenom att låta bönderna slippa undan med bevillningar, hvilka jemnförelsevis voro mycket mindre, än hvad adel, prester och borgare måste erlägga 1). T. ex. då de tre högre stånden betalade för hvar dräng 2 och för hvar piga 1 d. s. m., erlade bonden blott hälften; — och då en adelsman för sin helgård beviljade 5, erlade bonden för sin endast 2 d. s. m. Dessa fördelar voro icke obetydliga. Största vinsten för allmogen bestod dock i den nyssnämnde genom reduktionen vunna friheten från det hotande slafveriet under adeln.

Men då Karl förlossade bönderna från det adliga öfverväldet, började han i stället binda dem så mycket fa-

1) Se **16.** 143, 191 angående riksdagen 1682 och ungefär på samma sätt gick det 1680, 1686 och 1689. Se bilag. 1.

stare under det konungsliga. Genom indelningsverk, förmedlingar, till och med böter, blef nämligen en stor mängd skattehemman förvandlad till krono. Också öfver de återstående tillvällade sig Karl en slags husbonde-rätt. Han förböd t. ex. skattemannen att utom börd sälja sin egendom förr, än den blifvit hembjuden åt kronan. Han bestämde, huru samma skatteman borde vårda och begagna sin jord; huru många hus der borde uppföras; huru mycket timmer derifrån säljas; huru mycket skog svedjas; huru många drängar på hvarje jordlott antagas o. s. v. Hvart tredje år skulle hållas husesyn öfver verkställigheten och den försumlige pliktfällas. — Vi hafva talat om den lifegenskap, adeln höll på att införa. Den blef förekommen och tillintetgjord genom reduktionen och genom Karl den elfte. Men några af sistnämnde konungs förordningar behandlade allmogen nära nog så, som hade den legat i ett slags lifegenskap under staten och i ordets egentliga bemärkelse varit bunden vid torfvan. Karl förböd nämligen, i flere fall, folket att flytta från det ena länet till det andra; ty, hette det, genom sådana utvandringar skulle en af naturen mindre gynnad landsort snart blifva öde. Sådana förbud gällde t. ex. för Westerbotten, Finnland och Åland. Den, som från de båda sistnämnde orterna utan landshöfdingens tillstånd flyttade öfver till Sverge, dömdes till ett års fästningsarbete och skulle återsändas; och den, som herbergerat en dylik gäst, fick plikta 50 d. s. m.

Af böndernas egennytta, oregerlighet och råhet förekommo ganska många drag. Fastän Karl lät dem slippa undan med jemnförelsevis ganska små bevillningar, hörde man likväl riksdag efter riksdag allmogens ombud pruta emot äfven dessa smärre utgifter, och det med så mycken envishet, att de andra stånden måste i flere dagar arbeta med deras öfvertalande. Vi erinra om de hotelser, med hvilka Karl likasom personligen tvingade adel och borgerskap att bevilja hvarjehanda fordringar. Så förfor han dock icke mot bönderna. Med slug beräkning och så mycket som

möjligt undvek han att sjelf och omedelbart begära något af allmogen, utan ställde så till, att de andra stånden måste utverka de nödiga bidragen. År 1686 kunde detta icke vinnas på annat sätt, än att taga bönderna landskapsvis, då man ändtligen lyckades erhålla deras bifall. Från ett annat håll, nämligen bland presterna, omtalades ock, huruledes många bönder sökte att, dels genom tredska, dels genom bedrägerier och falska uppgifter, undandraga sig att åt lärareståndet betala den lagliga lönen. Också vid skatte-skrifningarna gjorde allmogen en mängd oriktiga uppgifter för att befria sig och vänner från mantalspenningar, m. m. och de prester, som i dylika fall försvarade kronans rätt och upptäckte sveken, blefvo föremål för ovilja 1). Likaså klagades öfver de bedrägerier, som skedde vid kronotiondens uträknande, och hvilka nu ändtligen föranledde den bestämda tionde-sättningen. Kronans skogar blefvo ock af bönderna så allmänt och svårt åverkade, att Karl 1679 befallde inställa många undersökningar derom; *ty, hette det, målens genomförande och de deraf föranledda böterna skulle utarma den i trakten boende allmogen* 2). Sjelfsvåldet och oordningarna gingo i aflägsnare orter ganska långt. Om folket fick en prest, som de icke tyckte om, hände någongång, att de sjelfrådigt togo bort kyrknycklarna och hindrade gudstjensten. Karl klagade, att de ofta hvarken aktade lag, författningar, husbönder eller ämbetsmän 3). Samhället hade ännu på långt när icke hunnit sednare tiders stadga. Se här ett bevis på det halfvilda tillstånd, som ännu mångenstädes förefanns. Finska bönder hade ofta ganska små, föga uppodlade och illa bebyggda gårdar, hvilka i sig sjelfva ägde ett

1) Presteståndets ark. och prot. d. 25 Febr. 1678.

2) Riks-registrat. bref till riks-jägmästaren E. Ulfeld d. 11 Nov. 1679. — Var måhända åtgerden en af förberedelserna till 1680 års riksdag? ett sätt att vinna allmogen på sin sida?

3) Engestr. bibl. Handlingar rörande Karl XI:s regering. Karl till Åbo hofrätt d. 5 Febr. 1685.

blott ringa värde; och ett så mycket ringare, som finnen kunde i de stora skogarna snart nog upprödja ett annat och lika godt hemman. Folket började derföre att vid en mängd förbrytelser häldre plikta med jorden än med kroppen. Kronan fick taga finnpörtet och dess små täppor; men finnen sjelf försvann i skogarna och skaffade sig inom kort en annan och lika god lägenhet. På sådant sätt höllo en mängd gårdar på att blifva skattevrak och öde. För att hindra detta, befallte konungen dervarande hofrätt 1), landshöfdingar och häradshöfdingar att i stället fälla de hårdnackade finnarna till kroppsplikt, på det kronans hemman icke skulle blifva obrukade och räntorna obetalta. Längre fram hände här i Sverge alldeles motsatsen; nämligen att en mängd bönder, som voro bötesfällda för olofligt svedjande, ville häldre plikta med kroppen än med penningar. Men Karl, som i alla förhållanden främst afsåg kronans inkomster, befallde numera, att, om bonden vore någorlunda förmögen, borde han plikta med penningar; men om sådant kunde möjligtvis tvinga honom att sälja sin gård, då först borde det tillåtas honom att plikta med kroppen. — Ett annat målande drag berättas ock från dessa tider. Bland sina hofpredikanter hade Karl den elfte en vid namn Torner, hvilken var icke blott lärd och skicklig; utan derjemnte ganska frimodig och tilltagsen. Karl utnämnde honom 1694 till kyrkoherde i Nora, för att, som det i fullmagten hette, *tilltukta dervarande allmoge, hvilken var för sin obändighet nogsamt bekant.* Torner grep också verket an och det genast. Bland de oskickligheter, som inrotat sig, var också den, att bönderna gingo till nattvarden med så långa och smutsfyllda skägg, att derifrån flöt orenlighet ned i kalken. Torner varnade dem och hotade att nästa gång låta afklippa alla dylika skägg. Varningen var förgäfves; och vid nästa nattvardsgång infunno sig bönderna med lika yfviga och orena hakor som förut. Men Torner verkställde nu sin hotelse. Först gick

1) S. st.

hjelppresten med oblaterna kring altardisken. Efter honom följde klockarn med sax i hand och klippte bort de knäböjande bondgubbarnas skägg; och omedelbart derefter kom kyrkoherden Torner sjelf med kalken. Några nattvardsgäster gingo vid denna syn tillbaka; men de flesta öfverlemnade tåligt sin haka åt saxen. Sedermera uppstod rättegång i målet. Bönderna visade likväl intet synnerligt missnöje. Tillfrågade om förhållandet, svarade karlarne, att de med *ganska stilla och nöjdt sinne låtit putsa sina skägg*. Saken kom ända till rådkammaren och konungen. Oxenstierna, Gyldenstolpe, Gyllenborg, m. fl. yttrade mycket missnöje öfver Torners förfarande; men Karl, med egen böjelse för sjelfrådiga åtgerder, tyckes icke hafva tagit saken så illa. Vi känna icke ens, om mannen blifvit ansedd med något straff; men säkert är, att han ännu fyratio år derefter fortfor att vara kyrkoherde i Nora, och dog med berömmet att hafva borttagit hvarjehanda oordningar och bland allmänheten inrotade vidskepelser.

I try ting, och alla vigtiga, blef svenska bondeståndet genom Karl den elfte pånyttfödt; nämligen till frihet, magt och ljus:

till *frihet;* ty han förlossade det från adelns redan tryckande och för framtiden än mer hotande öfvervälde:

till *medborgerlig magt;* ty i afgörandet af rikets äfven vigtigare och mer grannlaga angelägenheter tillerkände han åt bondeståndet säte, stämma och delaktighet, och allt detta i långt högre grad än allmogen förut åtnjutit:

och till *ljus;* ty han sökte genom ökade kunskaper i kristendom och innanläsning förbereda ståndet till den sedlighet och den upplysning, utan hvilka en eröfrad magt icke länder till nytta, hvarken för innehafvaren eller för någon annan.

Ingen svensk konung har för allmogens sanna bästa uträttat så mycket godt, som konung Karl den elfte gjorde.

SJUTTONDE KAPITLET.

OM DEN OBESUTNA BEFOLKNINGEN.

Karl den elfte var oss veterligen den förste konung, som tog serskild bevillning af det enskilda tjenstehjonet. Under flere år af hans regering erlades två daler för hvarje gesäll eller dräng, och en daler för hvarje piga; dock blott hälften hos allmogen. Denna bevillning skulle husbönderna utbetala, dock mot rättighet att sedermera afdraga densamma på tjenstehjonets lön. Gerden var icke liten, ty två d. s. m. utgjorde detsamma som en riksdaler i silfver. Så väl af detta, som af åtskilliga andra förhållanden ser man, att när Karl trodde fosterlandets behof så fordra, lade han jernhanden af sitt envälde, tung och tryckande också öfver denna samhällsklass. T. ex. vid nybyggnaden af Stockholms slott fick Tessin genom ett kungligt bref rättighet att dertill taga, hvilka arbetare han ville. De förbödos till och med att söka sysselsättning hos andra och befalldes att infinna sig, när han dem påkallade o. s. v.

Lika eller kanske än strängare var han mot dem, som ingen tjenst hade. Redan i vår äldsta lagstiftning finnas åtskilliga stadgar mot sådant lösdrifveri. Man sökte hindra uppkomsten af inhyseshjon, backstugusittare och löst arbetsfolk; och i stället tvinga dem att taga ordentlig tjenst hos bonden. Sednare tider fortgingo i samma anda. Karl den nionde beslöt, att de, som hvarken genom eget jordbruk eller genom tjenst hos andra ordentligen förvärfvade sitt bröd, skulle utan skonsmål skrifvas till knektar. Samma stadgande fortfor allt sedermera att vara gällande; hvarjemnte man beslöt, att kringstrykande qvinnor skulle sättas på arbets- eller tukthus. Detta oaktadt tilltog missbruket ganska mycket, serdeles under de slappa lagskipningarna efter 1644. Orsakerna voro flere. Adelns ofta olagliga försvarskarlar gåfvo anledning till en mängd lösdrifveri; och vid knekte-skrifningen 1676 blefvo på Per Brahes gods i Kuopio län ej mindre än 83 dylika

tagna. Äfven prester och borgare gjorde sig skyldiga till samma olagligheter. Bönderna klagade öfver dessa de högre ståndens missbruk. Karl erkände anmärkningens sanning; men tillade, att den talrika lösa befolkningen kom lika mycket deraf, att också skattebönderna sjelfva för att bekomma hyror och jordstädjor mottogo i sina hus eller på sina ägor en hop inhysesbjon, torpare och backstugusittare, hvilka rätteligen bort arbeta som ordentligt lagstadda tjensthjon. Allmogen urskuldade sig och påstod, att sådana både manliga och qvinliga lösdrifvare voro ofta så sturska eller lata, att de icke ville taga ordentlig årstjenst; — att de häldre satte sig ned som inhyses- eller backstuguhjon; — att de sedermera arbetade blott så mycket, att de kunde lifnära sig för dagen, tillbringande den öfriga tiden i lättja; — men att de sedermera vid sjukdomar och hårdår fordrade försörjning af jordbrukaren och af socknen; — likaså, att de vid mantalsskrifningarna lupo undan från det ena häradet till det andra, för att icke på någotdera stället blifva antecknade till skatt 1) o. s. v. Bönderna bådo ytterligare, att konungen måtte afskaffa sådant missbruk och antingen taga lösdrifvarne till knektar, eller tvinga dem till årstjenst, eller ock ålägga dem lika bevillning som tjenstehjonen. Samma språk fördes också af adeln. Detta föreföll till det mesta redan 1682. Vid riksdagen 1686 visade både adel, borgerskap och bönder en ändå större förbittring mot lösdrifvarne; och i riksdagsbeslutet bad man konungen ålägga hvarje sådan arbetsför person en bevillning af 6 d. s. m. 2) årligen.

Det var till Karl den elfte, som sådana böner frambuos; och de blefvo icke förgäfves. Det öfverensstämde med hans ordningssinne att icke fördraga lösdrifveriets sjelfsvåld; och med hans hushållsaktighet att icke låta så många tusen dagsverken förspillas på tiggeri-vandringar. Han utgaf visserligen icke många nya stadgar i ämnet, hvilket ej

1) Riddarhus-ark. Secreta Utsk. prot. d. 22 Sept. 1686.

2) d. v. s. tolf riksdaler rgs nuvarande mynt.

heller behöfdes. Men han gjorde, hvad som behöfdes. Han vakade nämligen kraftfullt och strängt öfver efterlefnaden af de gamla. Arbetsföra lösdrifvare ansågos sjelftagna vid knektskrifningarna så länge dessa varade. Under krigsåren bortsopades derföre en stor mängd dylika landtstrykare. Så skedde ock sedermera. År 1683 blefvo på en gång i Stockholm 120 lösdrifvare tagna, till en del med våld, och sedermera skickade som båtsmän till flottan. Presterna befalldes att bortrödja allt löst folk ur sina socknar, och att anmäla de qvarblifvande hos kronobetjeningen 1). Bönderna fingo en slags rättighet att fasttaga försvarslösa *»lättingar»* och *»driftekarlar»* och mot lindrigare villkor än vanligt begagna dem till soldater och arbetare.

Fattigförsörjningen orsakade redan vid denna tid mycket bryderi. Spegel klagade, att en mängd fattiga ville alldeles icke stanna på hospitalen eller i sina socknar, utan fast häldre med sjelfsvåld drifva landet omkring 2). Bönderna förde på riksdagarna samma klagan och fingo på sin begäran löfte, att arbetsför tiggare skulle tvingas till tjenst som knekt, båtsman eller i tukthusen.

Hvarje dylik landstrykare, som anlände till Stockholm, skulle straffas med tukthus; och den, som herbergerat honom, måste plikta 40 mark.

I öfrigt sökte Karl genom åtskilliga lagstiftande åtgerder hindra uppkomsten af en slik befolkning. Han förböd, t. ex. att sträcka jordens klyfning lägre ned än till ett fjerdedels hemman. De andra arfvingarna, och de, som hade mindre delar, blefvo, enligt allmogens önskan, tvungna att låta sig utlösas. Som skäl anfördes, att en starkare klyfning skulle försvaga och skada gården, och dessutom förorsaka mycket och onödigt besvär, för lands- och häradshöfdingar, hvilka skulle afdöma alla deraf kom-

1) Linköp. ark. kungabref och cirkulärer. Kongl. br. d. 9 Dec. 1684.

2) Wexiö ark. Spegels bref.

mande småtvister; och för uppbördsmännerna, hvilka skulle nödgas att plockvis af hvar och en uttaga skatten. Derjemnte kunde också kronan sjelf lätteligen gå miste om sina räntor; emedan dylika småbrukare lätt nog råkade i så stor fattigdom, att de icke förmådde erlägga utskylderna. Slutligen sökte Karl vidmagthålla den gamla stadga, som förböd att på socken-, härads- och kronoallmänningar anlägga så små torp, att de icke kunde svara emot ett fjerdedels hemman. Både med dessa och andra nybyggen och backstugor anställdes en ganska allvarsam undersökning, hvarvid många dylika lägenheter blefvo upphäfda och rifna. Stundom tyckes denna räfst hafva skett med för mycken stränghet, vare sig i lagen eller utförandet. I Finnland, serdeles de aflägsnare delarna, hade mer än annorstädes oordningar och sjelfsvåld blifvit af den lösa befolkningen föröfvade. Karl hade derföre 1684 befallt landshöfdingen i Wiborgs län »*att fösa efter friska inhyseshjon*», och tillhålla dem att antingen återupptaga ödeshemman eller ock begifva sig i tjenst hos kronans skattedragande undersåtare. Rörande verkställigheten häraf anförde domkapitlet i Wiborg hos konungen följande klagomål: *man har i denna punkt öfvat stort tyranni mot gammalt folk och mot åtskilliga unga enkor, som genom späda barn äro hindrade från att söka tjenst. Man har nedbrutit deras kojor, tagit deras kittlar och grytor; likaså deras kor, hvilka ridande bud uppsökt i skogarna. Sedermera har allt sådant blifvit fördt till staden och mot vanpris bortsåldt. Folket ropar ve! öfver sina plågare, sina fogdar, länsmän och sexmän; och de bedja, att eders majestät ville som en kristlig konung tåla dem här på jorden; tills de snart efter naturens ordning varda hädankallade. Allernådigste konung! de armas suckar, boskapens vrålande och de frommas deltagande är större än beskrifvas kan. Värdes af barmhertighet frälsa folket från denna olyckan* [1].

---

1) Nordin.

Vi hafva icke funnit någon ytterligare anteckning om detta uppträde. Det är emellertid ett drag af det ämbetsmanna-förtryck, som under Karl den elftes envälde snart nog började inrita sig 1). — Men å andra sidan inses lätteligen, att sådana åtgerder skulle inskränka antalet af den lösa befolkningen, och tvinga den att ingå i ordentlig tjenst och i ordentligt arbete; och såmedelst göra slut på dess fordna, ofta för både folk och land förderfliga lefnadssätt.

ADERTONDE KAPITLET.

DE MED SVERGE INFÖRLIFVADE LANDVINNINGARNA.

Vi förstå härmed Gottland, Bleking, Skåne, Halland och Bohuslän; d. v. s. de landskap, hvilka man redan från deras första eröfring ämnade införlifva med moderstaten. Detta sammansmältande hade dock hittills kunnat blott långsamt och ofullständigt förberedas. Vi skola nu betrakta de anstalter, Karl för samma ändamål vidtog.

Bland ifrågavarande landskap var Skåne utan tvifvel det förnämsta. Hvad vi nu gå att berätta om dess behandling, kan derföre i det mesta gälla också för de öfrigas.

Största delen af landet hade under krigsåren blifvit förhärjad, och en mängd gårdar lågo öde. Åt dem, som ville återupptaga och bebygga sådana lägenheter, gaf konungen vissa fördelar, bland annat också stundom frihet från utskrifning. Men eländet var stort. Aschebergs kloka, kraftfulla och milda styrelse lyckades dock att i längden något förbättra folkets läge.

Dansk-skånska adeln var alltid ett föremål för Sverges misstankar. Man önskade och sökte befrämja dess ut-

---

1) Se sid. 109.

flyttning till Seland, och gladde sig mycket, då man redan 1683 kunde i Skåne räkna ej mindre än 20 svensk-adeliga slägter. Emellertid och liksom riksförmyndarne gjort, lät också Karl den elfte skånska adeln behålla en del af sina från fordna tider medförda företrädesrättigheter 1), naturligtvis i afsigt att vinna denna samhällsklass för föreningen med Sverge. I samma hopsmältningsanda hade också flere andra åtgerder blifvit af riksförmyndarne vidtagna, och i synnerhet anläggandet af Lunds högskola. Karl den elfte tillgrep nya och likaledes ganska kraftiga medel, och det i alla möjliga vägar. Under kriget hade professor Stiernberg sammanskrifvit en uppsats om skånska lagens och rättegångsväsendets förändring till likhet med det svenska. Detta vigtiga förslag genomfördes 1683. Med hänsyn till uppbördsverket blefvo Skåne, Halland och Bleking år 1689 hopräknade och troligtvis helt och hållet förenade med det öfriga Sverige 2). Dessutom gjordes ett och annat för att afskära all gemenskap med den fordna moderstaten. Så blefvo t. ex. hustrurna till förrymda snapphanar skickade ur landet efter sina män; och hårda straff utsattes för dem, som *illa tyckte eller talade* om den närvarande svenska styrelsen.

Svåraste hindren för sammansmältningen lågo dock inom skolan och kyrkan. Bådas lärare voro bildade under danska tiden och till större delen i Danmarks hufvudstad och derföre också till kärlek för detta land. De ord, som hördes från prediko- eller lärare-stolen, voro derföre vanligtvis danska; icke blott till ljud utan äfven till innehåll, nämligen så ofta detta vågade sig från hjertat fram öfver läpparna. Under sista kriget hade ock många bland presterna arbetat för Danmark och emot Sverge, och vid detta sednares slutliga seger rymt vesterut öfver sundet. Dessa sednare omständigheter kunde på sätt och vis anses gynnande för Karl den elftes hopsmältnings-planer. Skånes

---

1) Se **14.** sid. 187—190.

2) Så tyckes åtminstone af räkenskaperna i statskontorets arkiv.

kyrko- och skoleväsende var genom kriget nästan helt och hållet upplöst och behöfde ånyo ordnas; det var för Karl den elfte ett tillfälle att ordna det efter svenskt mönster. — En stor mängd skole- och preståmbeten stodo lediga, och folket längtade att få dem snart återbesatta; det var för Karl den elfte ett tillfälle att återbesätta dem med svenska eller svenskt-sinnade personer. — Många skånska prester hade ovedersägligen gjort sig skyldiga till förräderi mot svenska kronan; det var för Karl den elfte ett tillfälle att utan tadel kunna föreskrifva och verkställa stränga och afskräckande straff öfver dylika förbrytelser. Dessa tillfällen blefvo icke obegagnade. Med sin vanliga kraft tog konungen saken om hand. Den gamle biskop Winstrup hade slutligen blifvit misstänkt för danska tänkesätt. Med tagen anledning af hans långt framskridna ålder gafs honom derföre smäländningen Hahn först till biträdare, och sedermera till efterträdare. Sistnämnde biskop ålades att i Skånes kyrkor och skolor införa svensk kyrkoordning och svenskt språk. Till en förberedelse hade Karl redan under kriget låtit svenska fält-prester tjenstgöra i de lediga skånska församlingarna. Detta tilltag kunde hos folket ursäktas genom behofvet och bristen; och likväl tjena att småningom vänja menigheterna vid svensk ämbetsman och gudstjenst. År 1680 befalldes rikets biskopar ställa så till, att skånska lägenheter blefve besatta med svenskar, och att skåningar deremot fingo platser uppe i det gamla Sverge. Härom utfärdades flere bref och allvarsamma tillsägelser. Äfven befalldes, att i skånska kyrkor och skolor begagna svenska språket. År 1681 utfärdades ett konungabref, som sökte ordna dessa förhållanden, och biskop Hahn pådref verkställigheten. Men allehanda hinder mötte, dels bland allmogen, dels bland presterna och ämbetsmännen. Karl den elfte befallde då helt enkelt, att det *gamla danska oväsendet* der nere i Skåne skulle ovillkorligen utrotas och sammansmältningen genomföras. En bonde ville för den svenska kyrko-ordningens skull icke gifva lön åt sin prest; Karl affärdade honom genast till ankarsmedjan.

En hop andra bönder ville icke skicka sina barn till ett läsemöte, emedan svensk katekes derstädes begagnades; men för hvarje gång barnet förfallolöst uteblef, ålade Karl föräldrarna en plikt af sex öre för första, tolf för andra, och tjugufyra för tredje gången, hvarjemnte landshöfdingen tillsades att genast utmäta böterna. En hop skolmästare voro motsträfviga. Då befallde Karl att enhvar sådan skulle vid ämbetets tillträdande edeligen utfästa sig att *med flit pådrifva det svenska språket och uniformiteten;* så benämnde man hopsmältningen. Men deremot förbättrade han lönen vid samma sysslor, så att de blefvo begärligare att erhålla. Några prester satte sig emot föreningen. De blefvo skrapade, någongång afsatta; men å andra sidan lofvade Karl att understödja och belöna dem, som nitiskt arbetade för hans afsigter. En konsistoriinotarie Winslow, som troget hjelpt biskop Hahn vid svenska kyrko-ordningens införande, erhöll till belöning först ett godt anslag och sedermera titeln af professor. Vissa löningstunnor anslogos åt prostarna för det besvär, de hade med *uniformitetens* införande. För att befordra samma sak fick biskopen en tämligen vidsträckt rättighet att af- och tillsätta en hop prester, klockare och skollärare. Bland de båda sednare hade några förut blifvit valda af städernas borgerskap eller af socknarnes patroner; men emedan detta stundom skedde i dansk anda, öfverflyttade konungen samma magt på biskopen, stundom på prosten. Äfven förbjöds att till enskild lärare för sina barn taga några utländska studenter. Ytterligare befallde Karl 1681, att hvar församling och prest skulle inlösa sitt exemplar af svensk bibel, psalm- och handbok. Längre fram skänkte han flere tusen svenska biblar att utdelas bland folket. Så fortgick det till 1687, då ofvannämnde biskop Hahn afled. Hans två närmsta efterträdare voro, den ene gammal och den andre blott fem år sittande i ämbetet. Men efter dem kom Mathias Steuchius. Han beklädde Lunds biskopsstol i tjugu år, under hvilken tid han med kraft och förstånd genomdref svenska kyrko-ordningens och språ-

kets fullkomliga införande både i Skåne och Bleking. Att dessa landskap slutligen blefvo helt och hållet svenska till tungomål, seder och tänkesätt, det är en förtjenst, som näst Karl den elfte tillhör dels Hahn, dels och kanske mest Mathias Steuchius. Förut hade denne sednare varit superintendent i Hernösands stift och lärt känna dess prester. Sedermera skaffade han åt flere bland dem befordran i Skåne, så att åtskilliga dervarande slägter ursprungligen härstamma från Norrland. Han lagade ock på sätt, nämndt är, att skånska prester fingo sysslor uppe i Sverge, sökande äfven på detta vis sammangjuta delen med det hela 1). Rutger Ascheberg har ock i detta hänseende mycken förtjenst. Efter Johan Gyllenstiernas död blef han nämligen general-guvernör öfver Skåne, Halland, Göteborgs och Bohus län med Dal. Ämbetskretsen och magten voro stora, och förtroendet hos konungen likaså. Han använde alla dessa medel till vinnande af besagde vigtiga ändamål. Det var ock till en stor del genom hans klokhet, måtta och mildhet, som reduktionen, indelningsverket och sammansmältningen kunde i Skåne genomföras.

Skånska bönderna skulle naturligtvis snart fatta tillgifvenhet för sin nya svenska öfverhet; emedan de under densamma betydligen vunno i frihet och anseende. De fingo numera sända egna ombud till riksdagarna; och Karl den elfte förböd de stora adeliga godsherrarna att *handtera* sina underhafvande som *trälar*. Från danska allmogens då förtiden nästan slafviska samhällsläge, blef skåningen mer och mer upplyftad till den frihet och sjelfständighet, som utmärkte hans nya landsmän, de svenska bönderna.

Blekingen blef helt och hållet, och Halland till större delen behandladt på samma sätt som Skåne.

Gottland var under kriget öfversvämmadt af danskarna. Svenska dervarande superintendenten fördes fången

---

1) Ofvanstående uppgifter om svenska kyrko-ordningens införande i Skåne äro dels benäget meddelade af hr biskop Faxe, dels hämtade ur Lunds konsistorii-protokoll och registr.

till Köpenhamn och en till födseln dansk kyrkoherde, vid namn Endislovius, förordnades af sina landsmän till efterträdare. Denne började utrota svenska prester och författningar, och i deras ställe omigen upptaga de danska. Men år 1679 slöts freden, och Gottland blef återlemnadt till Sverge. Då rördes Endislovius af slag och förblef sedermera sängliggande. Karl nämnde nu till superintendent sin öfverhofpredikant, den utmärkte Spegel, hvilken också kort derefter landsteg på Gottland. Man berättade hans ankomst för den på sjukbädden liggande Endislovius. Denne svarade: *så, så! han skall vara välkommen! Jag vill ej vara honom till hinders; mitt rum är ledigt.* Derpå vände han sig åt väggen och gaf i samma ögonblick upp andan. Man kan säga, att dervarande danska parti drog i och med detsamma sin sista suck. — Den nykomne, unge och skicklige Spegel sökte icke utan framgång införa svenska kyrkoseder; och bland annat öfversatte han åtskilliga konung Davids psalmer på svenska, men ordnade till några danska för gottländningarna kända toner, hvilket lättade antagandet. Likväl kunde han för tidens korthet icke hinna uträtta något hufvudsakligt. Han beklädde nämligen sysslan blott i sex år, och var under samma tid ganska mycket vid konungens hof. Det blef derföre efterträdaren, superintendenten Stiernman, som här genomdref sammansmältningen, i synnerhet medelst ett prestmötes beslut 1687. Vid detta tillfälle ålades ståndet att nyttja svensk drägt och svenskt språk, med undantag af fem de äldsta landtpresterna, hvilka fingo till sin död förrätta gudstjensten på danska tungomålet.

I afseende på Bohus-läns sammansmältande med Sverge återstodo ännu några hinder, hvilka likväl af Karl den elfte undanröjdes. Folket hade brukat skicka sina barn till de norska skolorna i Fredrikshall; det blef hädanefter förbudet. Många prester hyste ännu tillgifvenhet för Danmark; men svenska kyrkoordningen blef likväl införd, mest genom superintendenten Broman; likasom svenska indelningsverket genom fältmarskalken Ascheberg. Redan förut

är berättadt, huru konungen tvang folket på Dal och i vestra Wermland att sälja sitt timmer, icke till Norrge, utan till Uddevalla. Detta bidrog att vid föreningen med Sverge fästa denna Bohusläns förnämsta stad.

Vårt fädernesland gjorde under sin lysande hjeltetid både många och vidsträckta landvinningar. De enda deribland, som ännu återstå, äro Herjedalen, Jemtland, Bohuslän, Halland, Skåne, Bleking och Gottland, d. v. s. just de, som af natur och läge voro bestämda att tillhöra Sverge. Fordna konungar hade med mod och svärd eröfrat dessa länder. Karl den elfte har först med samma medel försvarat eröfringarna, och sedermera genom kraft och klokhet förvandlat dem till svenska landskap i verkligheten; då de förut voro det mer eller mindre blott till namnet. Att denna alltid svåra sammansmältning dock lyckades; att fäderneslandet derigenom mycket stärktes till inre kraft och sammanhang; — för allt detta hafva vi att tacka Karl den elfte, hans drift, hans ihärdighet, och, tilläggom det, hans envälde.

Ingen konung har i detta afseende gjort vårt fosterland så stora tjenster, som konung Karl den elfte.

NITTONDE KAPITLET.

OM ÖSTRA ÖFVERSJÖLÄNDERNA.

De voro Liffland, Estland och Ingermanland. Föregående delar hafva omtalat, hvad föregående styrelser i dessa länder uträttat eller försummat. Tagom här en öfversigt af förhållandet!

Det var förnämligast genom Gustaf Adolf och genom Stolbowa-freden och Rigas eröfrande, som dessa till en del redan förut inkräktade land försäkrades åt Sverge. De utgjorde ett bland nämnde konungs äreminnen, och

voro honom derföre kära. Han vidtog ock flere anstalter för deras trefnad och förkofran, inrättande derstädes hofrätt, skolor och högskola. Dessa land, som förut under nära sextioåra krig blifvit förhärjade och nästan ödelaggda, började under hans styrelse återigen samla krafter och ordna sig till ett lagbundet samhälle. Ungefär på samma bana fast med mindre kraft fortgingo sedermera Kristinas förmyndare, Kristina sjelf, Karl Gustaf samt Karl den elftes förmyndare. Under Karl Gustafs många och mångsidiga krig blefvo likväl dessa orter slutligen öfverlémnade förnämligast åt blott sina egna försvarskrafter och derföre af ryssen öfversvämmade och förhärjade. För öfrigt förkofrade sig innevånarna ganska mycket under de för det mesta fredliga år, som förflöto från 1621 till 1680, ett för dem lyckligt tidehvarf, serdeles i jemnförelse med de föregående. Svenska regeringen lät dem också i allmänhet behålla sina fordna lagar och behandlade med aktning deras sjelfständighet. Ett fel, en försummelse faller dock i ögonen. Sedan Gustaf Adolf hade ingen svensk konung, icke ens Karl den elfte, besökt dessa landskap.

Axel Oxenstierna insåg dock betydelsen af regentens personliga dervaro och omtalade af sådan orsak, huru man borde hafva tvänne hufvudstäder, den ena i Stockholm, den andra i Narva. Landets vigt för Sverge förtjenade ock all uppmärksamhet. Det betraktades som en skyddsmur emot Ryssland, och det var verkligen en sådan. Det kunde äfven gifva en dryg behållning åt statskassan; och det gaf verkligen en sådan, efter reduktionen stigande till 393,594 d. s. m. 1). Endast till Frankrike 2) såldes från dessa hamnar 94,000 tunnor råg, 29,600 decker ryska hudar, 71,260 tunnor linfrö, 144,526 skeppund hampa, 900,000 timmerstockar, 13,000 furubjelkar o. s. v. 3).

---

1) Fryxells handl. **3.** 340 jmfr **14.** 184.

2) Orden äro: qui sortent de Suede et qui regardent la France.

3) De la Gardiska arkivet **12.** 104.

I fråga om nämnde landskapers behandling, hade förra svenska regeringar i allmänhet följt den åsigten, att styra innevånarne efter deras egna lagar och såsom ett sjelfständigt folk, hvilket var med Sverge icke införlifvadt, utan blott under en och samma konung förenadt. Fullständigt utveckladt och bestämdt var likväl aldrig det inbördes förhållandet. I vissa fall blefvo dessa östanhafsländer behandlade såsom eröfrade lydstater; t. ex. deri, att hvar och en, som svenskarna hyllade till konung, blef i och med detsamma sjelfskrifven herrskare öfver est- och lifflänningarna. I andra hänseenden voro de tämligen oberoende; t. ex. i fråga om skattebidrag. I dylika mål hade innevånarne sig tillerkänd en beslutande rätt, som utöfvades på deras egna landtdagar. Åtskilliga mindre hopsmältnings-försök hade visserligen blifvit anställda. Några deras adliga slägter intogos på svenska riddarhuset; några städer fingo då och då skicka ett slags serskilda ombud till svenska riksdagarna; och man gjorde ett och annat litet försök med svenska språkets införande. Stundom tyckas lifflänningarna sjelfva hafva önskat en närmare förening med Sverge. För det mesta ville de likväl bibehålla sin sjelfständighet, och regeringarna i Stockholm hade också i det hela efterkommit denna deras önskan.

Ett vigtigt undantag härifrån gjorde Gustaf Adolf, då han åt svenska herrar bortskänkte en stor mängd af de egendomar, som i dessa länder tillfallit kronan. Hans uttalade afsigt var, att de mägtiga slägterna skulle genom dylika besittningar blifva dubbelt angelägna om sjelfva landskapets bibehållande under svenska väldet. Samma åsigt och åtgerd följdes ock af sedermera kommande regeringar. Men genom den växande mängden af sådana gåfvogods minskades behållningen af landet och belåtenheten hos dess innevånare, hvilka sednare högst ogerna sågo egendomarna öfverlemnas åt de på sätt och vis främmande svenskarna. I allmänhet ville dock den högre och tyska befolkningen mycket hällre tillhöra sina stam- och trosförvandter i Sverge, än läggas under sina grannar af

slavisk folkstam, de katolska polackarna eller de råa ryssarna. Så stodo sakerna, när Karl den elfte uppträdde på svenska tronen.

Det sätt, hvarpå denna konung utförde liffländska reduktionen, är den mörkaste skuggan i hans historia. Vi hafva redan förut måst teckna de vedervärdiga dragen 1). De kunna blott på ett enda sätt mildrande förklaras, nämligen, om man antager, att konungen, öfvergifvande de förra regeringarnas åsigter, fattade det ytterst djerfva beslutet att med moderstaten sammansmälta dessa östanhafsländer och deras tvänne från svenskarne skilda folkstammar, de herrskande tyskarna och det lifegna urfolket. Detta tyckes likväl icke hafva varit den ursprungliga tanken. Karl blef först längre fram och mer och mer ledd dertill, genom liffländingarnas envisa motstånd i reduktionsfrågan, och genom de serskilda lagar och rättigheter, som dervid åberopades. Detta hindrade och harmade konungen, och han beslöt att, kosta hvad det ville, göra slut på nämnde länders sjelfständighet och sammansmälta dem med Sverge, så som han förut gjort med Skåne, Bleking, Halland, m. fl.

Till att genomdrifva ett så jette-svårt företag, behöfde han först och främst magt. I Sverge blef han enväldig 1680 och 1682, och nästan utan motstånd. I Liffland prutade man länge emot, och det var först 1695 och nästan med våld, som han der nedbröt hvarje lagligt hinder och upphäfde landets fri- och rättigheter, förvandlande dess landtdagar till tomma, obetydliga sammankomster. Redan förut hade han tillvällat sig magten att besätta de flesta dervarande prestegäll; hvarigenom han fick hela det andliga ståndet i sitt våld. Genom reduktionerna blef det stolta och frisinnade ridderskapet, dels utarmadt, dels utjagadt. Efter 1695 lågo således alla östanhafs-länderna såsom värnlösa rof i Karl den elftes hand, helt och hållet beroende af hans godtycke.

Nu grep han sig an med sammansmältnings-försöken.

1) Se 17. 298—345.

Svenska kyrkolagen och handboken hade nyss blifvit införda, ehuru med några smärre förändringar. En mängd stadganden, som utfärdades för Sverge, blefvo jemnväl inryckta i Lifflands så kallade Landes-Ordnungen. Den nya lagbok, som man höll på att i Sverge utarbeta, ämnades att blifva gällande äfven för ifrågavarande landskap. För att sammanblanda och vänja folken vid hvarandra, tog man också liffländska soldater till Sverge och sände svenska till Liffland i stället. Man vågade sig till och med på språket och sökte genom svenska lärare och förordningar införa deras tungomål i kyrkan, skolan, högskolan och förvaltningen. Härvid räknades i synnerhet på de många infödda svenskar, som utnämndes till professorer och lärare i Dorpt; och hvilka också derstädes sökte utthränga tyska och införa svenska språket. Åtgerden lättades derigenom, att en stor mängd af det tyska ridderskapet rymde bort af harm öfver reduktionerna och statshvälfningen. Redan år 1693 hörde man ock svenskar i öfvermod påstå, att tio år derefter skulle det icke finnas en enda tysk mer der i landet.

Mot ridderskapets och tyskarnes missnöje hade Karl och svenskarne kunnat erhålla ett godt stöd genom att upplyfta det lifegna och förtryckta urfolket. Men detta var hvarken lätt eller snart gjordt; ty de Liviska och Estniska bönderna voro utomordentligt råa och okunniga. Det ser nästan ut, som de herrskande tyskarna hade med flit hållit dem qvar i ett så hjelplöst tillstånd för att så mycket lättare kunna också hålla dem qvar under oket. Gudstjensten hade nästan aldrig blifvit förrättad på urspråket, det enda, som dessa menniskor kunde förstå, utan blott på tyska. Sistnämnde tungomål blef derföre af urfolket kalladt *Jumala-kel*, d. v. s. Guds språk, eller *Kirku-kel*, d. v. s. kyrko-språk. Också var den stora menigheten föga mer än till namnet kristnad. De begrofvo mångenstädes sina döda i gamla hedniska lundar. De fortforo att såsom offer äfven på kristna högtidsdagar frambära vax, tråd och penningar och lägga dem vid de stenar,

strömmar eller gamla träd, vid hvilka förfäderna under hednatiden hade förrättat sin afgudatjenst. Karl afrådde, förmanade, varnade; men förgäfves. Folket var envist i sin vidskepelse. Då befallde han strängeligen, att man skulle nedrifva, förstöra och uppbränna alla dylika föremål för deras afguderi. Med allvarsamma straff tvingades de till kyrkorna, hvarjemnte konungen sökte skaffa dem biblar och andra undervisningsböcker, författade på deras modersmål.

Det var nära nog samma förhållande med skolundervisningen. Denna hade förut blifvit meddelad endast på tyska tungomålet. Att dertill använda urspråket var i sjelft svårt och dessutom af den herrskande tyska stammen förbjudet. Till ursäkt påstod man till och med, att Liver och Ester saknade förmåga att mottaga någon slags bildning. Men nu framstod en student vid namn Forselius, hvilken af deltagande för det arma folket och med mycken uppoffring af tid och möda tog till sig en hop estniska gossar och lyckades inom kort bibringa dem så mycket kunskaper, att nämnde fördom derigenom på det kraftigaste vederlades. Den utmärkte ynglingen bortrycktes kort derefter genom ett skeppsbrott. Men i samma anda arbetade flere prester; i synnerhet en kyrkoherde Vergin, hvilken öfversatte psalmboken och nya testamentet på estniska språket; hvarjemnte den store general-superintendenten Fischer, med sitt vanliga och menniskoälskande nit, sökte skydda och befrämja dessa och dylika bemödanden att bland det olyckliga folket sprida kunskaper och gudsfruktan.

För detta höga mål arbetade också Karl sjelf, och det med mycket nit. Redan 1684 inrättade han en offentlig skola, i hvilken undervisning meddelades åt 160 landets barn och det på landets språk. Han till och med lät dem alla på kronans bekostnad underhållas. Meningen var att bilda en plantskola, hvilken sedermera kunde lemna skickliga skolmästare åt hela landet. Till sådana och till klockare togos de mest begåfvade bland piltarna; hvar-

emot de andra efter nödtorftig undervisning återgingo till landtbruket. Redan 1686 skickades några af dessa lärjungar till Stockholm. Här blefvo de förhörda både i läsning och sång, och det i närvaro af konungen och några hans förnämsta ämbetsmän. Tillfredsställd med de lofvande framstegen, uppmuntrade Karl hvar och en bland dem med gåfvor och skickade dem sedermera tillbaka till Estland. En så vacker början lofvade en herrlig fortsättning. Vi känna likväl icke, huru det framdeles gick. Måhända har tillväxten af det ädla utsädet blifvit fördröjd, måhända tillintetgjord genom reduktionens villervallor och genom den oreda, fattigdom och uselhet, som förorsakades, först genom de förfärliga hungersåren och sedermera genom Karl den tolftes långvariga krig.

Man hör ofta påstås, att Karl den elfte sökte afskaffa urfolkets lifegenskap, och att detta förnämligast bidrog att mot honom uppreta landets tyska adel. Granskom förhållandet!

Est- och liffländska ridderskapet hade alltid med yttersta ihärdighet och mod försvarat sin egen frihet mot hvarje öfverhet, och mot hvarje dess inkräktningsförsök. Men samma ridderskap utöfvade mot sina underhafvande, mot det lifegna urfolket, ett ganska svårt förtryck och tyranni. Polska konungen, Stefan Bathori, förehöll dem nesan af ett så oskickligt uppförande; men fåfängt. Han sammankallade bönderna och framställde åtskilliga förslag till förbättring af dessas villkor. Men de olyckliga undanbådo sig sjelfva hvarje förändring. Ty så djupt var mörkret, att de icke förmådde urskilja sitt eget bästa; så inrotad misstänksamheten, att de, i hvarje nytt förslag, fruktade en ny olycka. Den välvilliga fursten mägtade ingenting uträtta.

Sedermera kom Liffland under Sverge. Bondekonungen Karl den nionde föreslog då bättre villkor för urfolket; men adeln svarade, att liffländska allmogen var ännu så rå och vild, att den icke kunde bära friheten. Många påstodo till och med, att samma folk var af naturen

danadt och dugligt endast till slafveri. Karl den nionde fruktade att reta landets mägtigaste män, och hade dessutom händerna fulla af krig. Han måste derföre öfvergifva sitt välgörande förslag. Sonen, Gustaf Adolf, stående på höjden af sin magt, vågade dock ett försök i nämnde väg. År 1682 minskade han den domsrättighet, som liffländska adeln förut egde öfver sina bönder. I andra hänseenden tyckes dock det gamla förhållandet hafva fortgått utan någon serdeles ändring.

Det var år 1681, som Karl den elfte första gången framlade sin reduktion för est-liffländska ridderskapet. På samma gång föreslog han dem ock att afskaffa lifegenskapen. Var det hans allvar, eller var det blott ett skrämskott? I sistnämnde fall blef det förgäfves; ty ridderskapet lät icke skrämma sig. De vägrade till förslaget. De åberopade *böndernas nyssnämnde och till konung Stefan aflåtna svar.* De påstodo ock, *att det okunniga urfolket icke skulle kunna bära en hastig öfvergång från slafveri till fullkomlig frihet. En sådan förändring,* mente de, *skulle öfverhölja hela landet med blod och mordbrand; ty de lifegna bönderna voro råa som vildar och hatade sina tyska beherrskare in i döden.* Karl lät förslaget för den gången falla och sysselsatte sig deremot uteslutande med reduktionen. Men omkring 1687 hade han genom sistnämnde åtgerd bekommit en stor mängd liffländska adelsgods, och det berodde numera af honom sjelf, om han ville der bibehålla eller afskaffa lifegenskapen. Men nu tycktes han icke kunna fatta något visst beslut i den vigtiga frågan. Dock blefvo de olyckligas villkor i ett och annat mildrade. Flere arrendatorer af de indragna godsen hade genast börjat behandla sina dervarande underhafvande på samma sätt, som de förra adliga herrarna gjort. Karl förbjöd då att *betunga bönderna med olagliga bördor, omåttlig husaga eller arbete under gudstjensten. Arrendatorerna skulle ej heller sälja dem, som får och fä; utan besinna, att de äro, icke arrendatorernas lifegna, utan kronans undersåtare och tillhörighet.*

Men sedan folket numera blifvit, som sagdt är, kronans underhafvande, tycktes Karl mer och mer betänka sig, innan han ville upphäfva lifegenskapen. Han förbjöd derföre i samma bref bönderna *att löpa från det ena godset till det andra* 1). Antingen ville han af egennytta bibehålla folkets träldom, emedan de nu slafvade icke under ridderskapet, utan under *kronan;* eller ock hyste han numera samma farhåga, som adeln förut, nämligen att en för hastig öfvergång kunde blifva vådlig. Vi hoppas, att detta sednare var rätta orsaken, hvarföre Karl den elfte icke upphäfde lifegenskapen, ehuru han efter 1695 hade hela landet i sin magt. Att han uppriktigt ville förbättra urfolkets tillstånd, det synes ock af alla åtgerder; i synnerhet af förut nämnde anstalter till spridande af kunskaper och upplysning, samt ytterligare af en 1696 utkommen förordning, som både mildrade och närmare bestämde den lifegna slafvens förhållande till sin husbonde. För tillfället böd dessutom sjelfva statsklokheten att genom bättre behandling vinna urfolket; hvarigenom det skulle blifva lättare att fördrifva tyskarna och försvenska landet. — Men huruvida est-liffländska urfolkets upplyftande till frihet och ljus kunde i framtiden försvåra landets åsyftade försvenskning; — denna kinkiga fråga och dess möjliga lösning tyckes Karl ännu icke hafva förelaggt sig till besvarande.

Af föregående berättelse finner man, att Karl den elfte hade vid behandlandet af ifrågavarande länder föresatt sig trenne vigtiga mål. Det första var reduktionens genomförande; och detta blef också upphunnet. Det andra var att fördrifva tyskarna och försvenska landet. Vi hafva sett, huru mycket han redan 1697 hade i detta hänseende hunnit uträtta. Hvem vet, huru långt saken kunnat ytterligare drifvas, om Karl med vanlig menniskoålder fått ännu omkring 20 år framgå på samma bana och med samma rastlösa verksamhet?

---

1) Wexiö ark. Spegels brefvexl. Kgl. br. den 31 Juli 1687.

Konungens tredje mål var att till högre ljus och förbättradt samhällsläge upplyfta det i mörker och slafveri djupt nedsänkta est-liffländska urfolket. Genom sonens olyckliga krig blef denna verksamhet tyvärr afbruten; men några dess spår stå ännu qvar. Karl den elftes förordning af 1696 blef af de kommande ryska styrelserna iakttagen och fortfor i mer än hundrade år att öfver landet sprida sina välgörande verkningar.

Dessutom bibehåller sig från dessa tider, och i synnerhet från Karl den elftes ofvannämnde verksamhet ett annat spår, ett annat minne, så herrligt och ärorikt, att det bör af ingen svensk förbises eller glömmas. I de est-liffländska böndernas hjertan har nämligen tanken på svenska styrelsen och dess menniskoälskande åsigter fortlefvat i kärlek och välsignelse. Ett folk, som af en mägtig adel blir fortfarande hållet i mörker och slafveri, måste också med kärlek och saknad erinra sig en styrelse sådan som den svenska i allmänhet var; och i synnerhet en konung sådan som Karl den elfte; en herrskare, den der sökte kufva adelns öfvermod och på samma gång upplysa och befria dess underhafvande; en herrskare, som nedlät sig att sjelf bevista läseförhör med den lifegna slafvens barn, och sjelf uppmuntrande belöna deras framsteg. Sådana konungabilder blifva i folkens hjertan bevarade och dyrkade med odödlig tacksamhet. Så har det gått också här. Nämnde minnen hafva slägten och århundraden igenom fortplantat sig från fader till son och alstrat och underhållit kärlek till, och längtan efter svensk styrelse. Dessa känslor bibehöllo sig serdeles lifliga på öarna och i kustlandet, hvarest efter gamla svenska nybyggare funnos ännu några afkomlingar qvar, hvilka, jemnförelsevis mot urfolket, åtnjöto något bättre villkor, och derföre kallades *fria svenska bönder.* Bland dem och deras grannar fortlefde också minnet och berättelsen om den ändå större sjelfständighet och lycka, som bonden och arbetaren äga och åtnjuta i det gamla Sverge, i det fria land, som de visste ligga långt vester ut på andra sidan om Baltiska hafvets böljor. Dit har derföre denna öster-

landets lifegna befolkning kastat längtande blickar. Ofta har man ock under förflutna tider sett till Sverges kuster anlända lifländningar eller ester, hvilka, i öppna och bräckliga farkoster, trotsat haf och stormar för att undfly sitt fäderneslands träldom och komma till Sverge, till bondefrihetens förlofvade land.

Karl den elftes verksamhet liknar det gamla adliga vapnet Natt och Dag. Hela hans historia är en sådan tudelad minnessköld. Reduktionen och enväldet kasta nattliga och djupa slagskuggor öfver ena hälften, på samma gång, som inre styrelsen och skånska kriget gjuta öfver den andra delen strålar af en bländande dager. Sådant är ock det minne, Karl den elfte har i Estland och Liffland qvarlemnat; välsignadt hos lägre, nära nog förbannadt hos högre samhällsklasser; och, — erkännom det! — ingendera utan sina både verkliga och vigtiga skäl.

TJUGONDE KAPITLET.

OM SÖDRA ÖFVERSJÖLÄNDERNA.

Vi förstå härmed Pommern, Wismar och Bremen. I en punkt skilde sig dessa mycket från våra nyss omtalade östra besittningar. De nu ifrågavarande södra fortforo att utgöra en del af det stora tyska riket, och detta enligt hvad Sverge sjelft icke blott medgifvit, utan till och med fordrat. Men härigenom blef regeringen i Stockholm sedermera hindrad från hvarje försök att med Sverge införlifva dessa sina nya besittningar. Häri låg också grundorsaken till den lättare behandling, som ifrågavarande sunnanhafsländer fingo, jemnförelsevis med de östra, undergå, i afseende på reduktionen. Vi hafva redan be-

rättat, på hvad sätt sistnämnde åtgerd genomfördes i dessa våra tyska landvinningar 1).

Angående Bremen och Wismar är i öfrigt föga att förtälja. De behandlades i allmänhet efter samma grundsatser, som Pommern, och delade samma öde. Detta var sorgligt nog; i synnerhet genom de täta krigens olyckliga följder. Pommern t. ex. blef redan under trettioåra fejden utsuget och förstördt. Knappt hade det genom sju års fred från 1648 till 1655 börjat hämta litet krafter, förrän Karl den tiondes fejder återförde samma härjningar och ödeläggelse. Riksförmyndarnes så kallade fredliga regering var dock för Pommern inemot lika olycklig, dels genom fel i förvaltningen, dels genom de troppar, som landet måste underhålla i anseende till bremiska tvisterna. Sedermera kommo Karl den elftes krigsår och Pommern blef under de samma omigen härjadt och ödelaggdt, nästan värre än någonsin förut, och mest genom brandenburgska kurfurstens hårdhet och hämndlystnad, då han icke fick, såsom han hoppats, behålla detta land. En stor del af gårdarna blefvo uppbrända och innevånarne flydde undan till andra orter.

Redan 1680 gjorde Karl den elfte ett allvarligt försök att upphjelpa landet och ordna dess rubbade förhållanden. För sådan afsigt ditskickades Rålamb, Sperling och Henrik Falkenberg 2). Enligt dessa herrars förslag vidtogos åtskilliga anstalter. I synnerhet sökte man lifva åkerbruket och för sådant ändamål införa främmande bönder. De i landet qvarblifna men utplundrade godsegarna fingo fem frihetsår. De från öde hemman bortrymda bönderna skulle inom ett års tid hafva rättighet att återtaga sina lägenheter; eljest öfverlemnades dessa åt nybyggare, som på desamma erhöllo tio frihetsår. Äfven sökte man att genom åtskilliga fördelar inlocka handtverkare. Bland

---

1) Se 17. 280—288.

2) Uppdraget var verkligen mera vigtigt, än hvad vi förut trott och i 16 del., sid. 137 uppgifves.

annat utlofvades, att alla inflyttade, både landt- och gerningsmän, skulle vara helt och hållet fria från den fordna lifegenskapen.

Också öfver lagskipningen vakade Karl här, likasom allestädes. År 1691 anställdes en räfst för att utröna, på hvad sätt wismarska tribunalet uppfyllde sin pligt som högsta domstol öfver Sverges tyska besittningar.

Oaktadt dessa berömvärda anstalter, fortfor Pommern att lida af brist och näringslöshet. År 1693 t. ex. omtalades tillståndet derstädes såsom ganska nedslående och bedröfligt 1). Och likväl hade landet under tretton års tid haft icke blott fred utan ock tvänne så utmärkta general-guvernörer som Otto Wilhelm Königsmarck och Nils Bielke.

Detta leder våra tankar till följande anmärkningsvärda förhållande.

Indelningen af nordens riken företedde på sextonhundradetalet en ganska besynnerlig och sönderbruten tafla. Länderna voro skiftade, icke efter naturliga läget, utan efter tillfälliga eröfringar. Danmark innehade Bleking, Skåne, Halland, Bohuslän och Norge, hvilka dock alla af naturen sammanhängde med Sverge. Sverge deremot ägde å ena sidan Ingerman-, Est- och Liffland, och å den andra Pommern, Wismar och Bremen, hvilka sammanhängde, de tre första med Ryssland, och de tre sednare med Tyskland. Danmark stängde Sverge i det närmaste från Westerhafvet; Sverge stängde ryssarna helt och hållet från Östersjön och ville derifrån stänga äfven tyskarna. Slika förhållanden voro onaturliga och skadliga och kunde icke utan tvång och svåra lidanden upprätthållas. Hvarje stat ville arbeta sig fram till närmsta haf, för att genom detsamma erhålla en beqvämare handelsväg samt en naturlig och lättare försvarad gräns. Svenskarna sträfvade efter Bohuslän, Halland och Skåne m. m., för att komma till Westerhafvet; ryssarna likaså efter Ingerman-, Est- och Liffland, för

1) Jfr. 17. 288.

att komma till Östersjön. Brandenburg likaså efter För-Pommern, för att få hela den närbelägna hafsstranden. De omtvistade kustländerna blefvo således icke blott trätoäpplen, utan också blodsoffer; nämligen för de stora staterna och dessas inbördes afund och strider. I krigen mot Danmark kastade sig svenskarne först öfver Skåne och Halland m. m. och härjade dessa länder. På samma sätt gjorde ryssarna med Est- och Liffland, och Brandenburg med Pommern, och Danmark med Bremen. Dylika gränsorter kunde derföre aldrig gifva någon trygghet eller trefnad, aldrig vinna någon serdeles förkofran. Deras försvar blef ofta till och med en börda för sjelfva moderstaten. En och annan skarpsyntare blick genomskådade förhållandet redan nu. Oss veterligen var Johan Gyllenstierna den förste statsman, som öppet och bestämdt förklarade, att de tyska öfversjöländerna voro skadliga för Sverge. Denna åsigt blef bland adeln mer och mer allmän, sedan nämligen reduktionen återtagit alla der bortförlänta gods. Till och med folken började slutligen inse förhållandet. Naturläge och stamförvandtskap sökte då taga ut sin rätt, och hvarje del begynte längta efter förening med sitt hela. Slutligen ledde ock historiens hvälfningar till det mål, naturen föreskrifvit.

Den gamla lysande drömmen om ett östersjövälde sväfvade dock ännu då och då för svenskarnas sinnen. Nils Bielke framkastade omkring 1690 ett förslag att med Danmarks tillhjelp vinna åt Sverge äfven Hinter-Pommern. Men verket stannade vid blotta talet. Karl den elfte hade hvarken sinne eller tid för sådana planer.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

OM ZWEY-BRÜCKEN.

Besittningen af Pfalts-Zweybrücken saknade icke vid denna tid sitt lilla inflytande på Sverges öden. Landet

var likväl icke en kronans, utan blott konungahusets tillhörighet. Detta sednares stamfader, Johan Kasimir, gift med Karl den niondes dotter, innehade endast Kleeburg, hvilket var en ganska liten del af det då för tiden mycket sönderstyckade pfaltsgrefskapet. Småningom utdog den ena bland det furstliga husets grenar efter den andra. År 1681 ärfde således Karl den elfte största delen af nämnde land, dock under hertig Adolf Johans motsägelser 1). År 1694 fick konungen ytterligare testamente och en slags arfsrätt till Weldentz, en ny del af samma furstendöme, om hvilken besittning likväl många tvister uppstodo.

Hela inkomsten af Pfalts-Zweybrücken blef 1686 uppskattad till 40,000 riksdaler 2).

Detta konungahusets enskilda pfaltsgrefskap styrdes vanligtvis genom någon ditskickad svensk ståthållare eller guvernör. Dess inverkan på fäderneslandets öden blef, att öka ovänskapen mot Frankrike. Anledningen var följande. Ludvig den fjortonde gjorde genom sina reunionskamrar flere anspråk på Zweybrücken och lät sina härar gång efter annan detsamma öfversvämma och förhärja. Detta var så mycket mer sårande, som det rörde Karls personliga besittning och eganderätt. Förhållandet bidrog ock att uppreta svenska hofvet och att ytterligare stadfästa Karl den elfte i den obenägenhet mot Frankrike, som han under de stora europeiska striderna ådagalade.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

OM SKATTERNA.

Statens vanliga såkallade ordinarie och extraordinarie inkomster höllo sig under Karl den elftes regering unge-

1) Se **14.** 8, 9.

2) Riddarhus-ark. Secreta Utsk. 1686 d. 16 Sept.

får vid lika höjd, utgörande fem eller sex millioner d. s. m. 1). Dessa de egentliga skatterna blefvo väl således nära nog oförändrade; utom den tillväxt, som reduktionen i ett eller annat fall medförde. Vi kunna likväl icke afgöra, huru stor del hvarje stånd måste vidkännas af dessa slags utlagor. Troligen har största tyngden legat på ofrälsemännen och i synnerhet på bönderna.

Bevillningar hade från 1660 till 1672 blott ett par gånger kommit i fråga. Men nu och i synnerhet från 1675 utbetalade ständerna år efter år dylika gerder, stigande, som det tyckes, stundom till ända en million d. s. m. 2). Dessa upphörde icke med kriget, utan fortforo ända till 1693; d. v. s. tills konungen hunnit ordna det drygaste af indelningsverket och flottan samt återlösa en hop köpegods och derjemnte afbetala tyngsta delen af skulderna. Med undantag af de år, då Elfsborgs-lösen erlades, hade svenska folket aldrig utbetalat så dryga gerder, som under Karl den elftes regering från 1675 till 1693.

Denna bevillning var äfven ganska ojemnt fördelad. Adel, borgare och högre presterskap drogo utomordentligt tunga bördor; vanliga tjenstemän i det närmaste likaså. Dessa samhällsklassers gerd steg ofta till en femte- eller fjerdedel af behållningen, och till en tiondedel, stundom en femtedel af lönen. Det lägre presterskapet och i synnerhet allmogen slapp deremot vida lättare undan. Hvad bönderna t. ex. beviljade af hvart hemman och af hvart tjensthjon, utgjorde tillhopa icke ens hälften, af hvad för samma punkter erlades af adeln och sedermera äfven af prester och borgare. Det var också förnämligast på prester, bönder och soldater, som Karl den elfte stödde sin regering. Förhållandet anmärktes af både in- och utrikes betraktare; icke utan bittra anmärkningar öfver dem, som hjelpte kronan att klippa andra med-undersåtare, men deremot visste akta sina egna skinn. Hosgående tabell visar närmare förhållandet 3).

1) Se Bilag. 2.
2) Se Bilag. 1.
3) Se Bilag. 1.

Sättet att erhålla dessa bevillningar var eget nog. Adeln, som blef hårdast beskattad, visade dock största beredvilligheten; kanske i synnerhet af fruktan för än svårare efterräkningar. Presterna prutade väl något emot och klagade öfver sin fattigdom; men medgåfvo dock snart nog, hvad konungen fordrade. Borgerskapet var gensträfvigare, så att Karl måste ena gången öfvertala, andra gången skrämma dem. Bönderna, som gåfvo mindst, prutade dock mest emot; och i afseende på dem använde Karl ganska sällan sin magt och myndighet. Det blef vanligtvis de andra ståndens lott, att med öfvertalande utverka allmogens bifall, hvilket ofta gick ganska trögt. — I allmänhet begagnade Karl följande medel. Han förklarade, att staten måste hafva en årlig bevillning af t. ex. 400,000 d. s. m.; och att ständerna alldeles icke finge åtskiljas, förrän de medgifvit och sins emellan fördelat denna summa. Och de lydde; förmodligen också derföre, att de visste, det medlen blefvo alltid samvetsgrannt och till rikets bästa använda.

Utkräfda blefvo de ock, och det med mycken stränghet. Ofta måste den tredskande erlägga i böter dubbla beloppet. Ofta måste han betala 8 till 12 procent från den dag, afgiften bort inflyta. Personer, som smögo sig undan mantalsskrifningen, blefvo tagna till båtsmän; och de, som förtego sina penningemedel för att derigenom undslippa bevillningen, straffades med dryga böter; stundom med förlusten af hela den behållning, af hvilken gerden bort erläggas.

År 1693 förklarade Karl, att rikets skulder hade blifvit i det mesta betalda och dess inkomster så ökade, att kronan numera icke behöfde några bevillningar, utan kunde åtnöjas med de vanliga skatterna. Han till och med afsade sig den begrafningshjelp, som ständerna bort enligt gammalt bruk erlägga i anseende till Ulrika Eleonoras nyss timade död. Man vet emellertid, att kronan ännu stod i en skuld af åtminstone några millioner d. s. m. En och annan har derföre trott, att nämnde eftergift var

en följd af den döende drottningens böner om skonsamhet mot undersåtarne; andra åter, att det var ett lockmedel, ett sätt att utverka ständernas bifall till det fullkomliga envälde, som vid samma riksdag infördes.

Hvad än orsaken må hafva varit; följden blef, att svenska folket fick under sex års tid, nämligen från 1693 till 1699, hugna sig af en fullkomlig frihet från alla dylika bevillningar. Alltsedan deltagandet i 30-åra kriget hade landet, med undantag af sista förmyndaretiden, icke åtnjutit en sådan lättnad.

För öfrigt bifoga vi en tabell, som angående statens skuld 1), samt vigtigaste inkomster och utgifter lemnar de upplysningar, vi kunnat i dessa ämnen finna 2).

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

OM RIKSHUSHÅLLNINGEN.

Detta ämne följde Karl den elfte med serdeles stor uppmärksamhet. Sjelf deltog han i statens uppgörande, omedelbarligen och årligen, åtminstone efter 1680; och vakade derpå lika noggrannt öfver verkställigheten. I början och medan fäderneslandets tillgångar ännu voro otillräckliga, gjorde han dessa riksstater så knappa som möjligt. Men sedermera ökade han dem i samma mån, som inkomsterna växte och tilläto honom att införa den fullständigare förvaltning, som han ansåg nyttig och nödig. I detta fall var han icke sparsam. Under de få åren från 1686 till 1697 blefvo de årliga statsutgifterna ökade med den dryga summan af nära två millioner daler silfvermynt.

---

1) Uppgifterna om rikets skuld äro sinsemellan mycket olika. Se derom noten 50 till Bilag. № 2.

2) Se Bilag. 2.

Oaktadt denna betydliga tillväxt, har dock genom Karls ordning och sparsamhet i öfrigt riks-hushållningen förkofrat sig på ett sätt, som väcker förvåning. Fordna tiders oredor och statsbrister försvunno snart. Ämbetsmännerna fingo ordentligt ut sina löner och staten började efter 1686 att någorlunda bära sig. År 1693 kunde alla bevillningar efterskänkas och det oaktadt har konungen för åtskilliga punkter öfver och utom de vanliga statsutgifterna betalt en summa af 6,606,324 daler s. m. 1). Ytterligare inlöste han skulder till det serdeles

1) Uppsats öfver de utgifter, som utöfver den vanliga staten blifvit af Karl den elfte bestridda från 1680 till 1697.

1) För diverse kommmissjoner:		
Gransknings, Stora, Reduktions, Liqvidations m. fl.		1,699,363: 13. 20.
2) Krigsrustningar:		
Holsteinska rustningen 1688 o. 1689	1,741,770: 9. 10.	
Tolf örlogsskepp 1690 ämnade Nederländerna till hjelp . .	155,650: — —	
Krigstågen till Rhen 1690 och 1692.	489,818: — —	
Båtsmans-värfningen 1696 till försvar för Holstein	62,455: — 6.	2,449,693: 15. 10.
3) Inlösen af kronans tillhörigheter:		
Ön Krutsand till Bremen . .	40,000: — —	
Amtet Gollnow till Pommern .	100,000: — —	
Diverse hus och skatterättigheter m. m.	528,536: 20. 5.	
De af drottn. Kristina i Holland pantsatta kronojuvelerna . .	161,581: 10. —	830,117: 30. 5.
4) För Byggnader:		
Till nybyggnad af Stockholms slott	371,811: 30. 8.	
Till Hjelmare slussverk . . .	143,357: 14. 5.	
Åtskilliga andra byggnader . .	405,175: 30. —	
Till militiæ-boställens bebyggande	70,085: 20. —	990,430: 30. 13.

höga beloppet af 32,475,000 d. s. m. 1). Slutligen samlade han en kontant behållning, som 1697 steg till 3,621,332 d. s. m. 2). Han har således i dessa tre punkter hushållat in åt fäderneslandet 42,702,656 d. s. m.; det vill i vårt nu vanliga mynt säga ungefär 85,400,000 riksdaler riksgäld. Dessutom och slutligen har han genom reduktionerna ökat kronans årliga inkomster med 2,560,784 d. s. m. 3).

Man har ytterligare talat om en stor skatt, stigande till sex millioner riksdaler, hvilken Karl skulle hafva gömd i ett af slottshvalfven, för att derstädes med en girigbuks nöje vändas och betraktas. Förhållandet var ej så. Skat-

---

5) Drottn. Ulrika Eleonoras begrafning				103,411: 13
6) Utlånad säd under missväxtåren:				
1695 och 1696	110,682½	t:r	352,575: — —	
1697 . . .	58,600	d:o	180,732: — —	533,307: —
			Summa	6,606,324: 7.

Ofvanstående alla uppgifter äro grundade på statskontorets ämbets-berättelse 1697 i Loenboms handl. 5. 35 och följ.; utom priset på spannemålen, som är taget enligt ett medium af det värde, som samma ställe sid. 45 uppgifves.

1) Enligt Liqvidations-kommissjonens berättelse 1697 i Riks-ark. Betalningen hade skett på följande sätt, nämligen genom liqvidationer och räkningar 21,400,000; genom ackorder och kortning på gravationer 2,375,000; genom kontanter 8,700,000; allt d. s. m. I Loenb. Handl. 9. 151. uppgifver Gyllenborg, att skuld blifvit kontant betald med 9,000,000 d. s. m.

2) Denna kontanta behållning utgjordes af

1) Kassor i fästningarna	145,000: — —
2) Kassor insparade vid häst-regementerna	526,919: — —
3) Diverse medel i stats-kontoret . .	1,849,413: — —
4) I skattkammar-hvalfvet Elefanten på slottet	1,100,000: — —
Summa	3,621,332 d. s. m.

3) Detta sista likväl räknadt ända från 1655.

ten steg ej till mer än 1,100,000 d. s. m., och den låg der icke för hans enskilda räkning och beskådande, utan under gemensam försegling och vård af honom och af räntmästaren samt af äldste ledamöterna i kammar-kollegium och i statskontoret; alltsammans för att hafva en tillgång vid oförutsedda statsbehof 1). Hvalfvet kallades *Elefanten* och var för sin tid ungefär detsamma som *Herr Eskils Gemak* under Gustaf Wasas sista år.

Den ofvannämnde tillväxten i statens förmögenhet är i alla fall så sagolikt stor och gick så brådstörtande fort, att båda delarna väcka förvåning och tvifvel. Men då föras tankarna tillbaka till reduktionen, pantegods-räfsten, mynt-nedsättningen och till efterräkningarna med ofruktbara fordringar m. m.; och till dessa många så kallade ackorder, vid hvilka undersåten afslog ena hälften af sina anspråk för att få ut den andra. Man kan efter dessa återkallade minnen ej rätt hugna sig öfver en fördel, vunnen på sådant sätt. Man glädjes åt att se t. ex. en skuld af 21,400,000 d. s. m. betald; men glädjen försvinner, då man ser, att dessa betalningar skedde genom de så väl eller, rättare sagdt, så illa kända liqvidationerna. Likasom denna rikedom icke gifver nutidens läsare någon rätt hugnad, så gaf den ej heller dåtidens folk och styrelse någon rätt välsignelse. Karl den elfte lemnade väl efter sig en stat, hvars rikedom tycktes vara outtömlig. Den hade blifvit samlad på de 17 åren från 1680 till 1697. Inom andra 17 år derefter var hela den stora behållningen längesedan borta och nöden och villervallan nästan värre än någonsin förut. Karl den elftes skatter i *Elefanten* blefvo icke långvarigare, icke drygare än Gustaf Wasas fordom hade varit i *Herr Eskils Gemak.*

Vi hafva sett den rikedom, till hvilken Karl den elfte uppdref svenska statsverket. Öfver dessa stora tillgångar herrskade han alldeles enväldigt. Huru högt hvarje

---

1) Enligt handlingar i Kammar-kollegii arkiv, anvisade af hr F. L. Smerling.

utgiftstittel skulle gå, och huru medlen skulle användas; allt detta afgjorde han sjelf eller blott omgifven af sina gunstlingar, och utan att tillåta hvarken råd eller ständer att deri på något sätt deltaga. Såsom hofstat anslog han vanligtvis åt sig sjelf omkring 500,000 1) och åt enkedrottningen 131,000 d. s. m. Dessutom tog han under sin enskilda förvaltning någon del af det öfverskott, som statsverket från och med 1689 började årligen lemna. Denna del var icke obetydlig, ty den uppsteg småningom från 141,688 till slutligen omkring 5 eller 700,000 d. s. m.

Svenska folket, eljest så ömtåligt om sin frihet och om sina medel, fördrog likväl med tystnad dessa konungens egenmägtiga tilltag. Sådant skedde icke blott af fruktan för hans magt; utan ock af verklig öfvertygelse om det samvetsgranna sätt, hvarpå penningarna blefvo till rikets bästa använda. Efter Ulrika Eleonoras död såg man honom också sjelf och opåmint nedsätta sin hofstat med 30 eller 50,000 d. s. årligen 2).

Sverge hade förut haft åtskilliga goda rikshushållare; t. ex. Gustaf Wasa, Gustaf Adolf och Kristinas förmyndare m. fl. I några hänseenden torde Karl den elfte hafva varit dessa styrelser underlägsen. Man har t. ex. tadlat de stora behållningar, han hopade i reda men räntelösa medel, och de utomordentligt dryga summor, han årligen offrade på landt- och sjöförsvaret. Man har anmärkt, att dessa tillgångar skulle hafva gjort långt mera godt, om de blifvit begagnade att främja nyttiga och vinstgifvande företag. Man har anmärkt, att Karl den elfte hade större förmåga att öka, ordna och sparsamt förvalta de egentliga statsinkomsterna, än att genom ändamålsenlig styrelse lifva handel och näringar och derigenom rikta på en gång undersåtarne och skattkammaren. Man har anmärkt, att under Karl den elftes sjutton fredsår hafva visserligen kronan och skattkammaren blifvit utomordentligt rika; men

1) Se statskontorets räkenskaper.

2) S. st.

att landets och folkets välmåga icke på långt när gjort så stora framsteg, som under några bland de föregående styrelserna. Det ligger mycken sanning i alla dessa anmärkningar. Men i andra hänseenden stod också Karl den elfte bredvid och stundom öfver ifrågavarande regeringar, nämligen med hänsyn till den kraft och ihärdighet, hvarmed han ökade statens tillgångar; den ordning och sparsamhet, hvarmed han förvaltade dem och slutligen i afseende på den personliga oegennytta, han ådagalade. I dessa hänseenden har Sverge sällan haft hans like. Det finnes icke minsta spår, att han använde statens medel till nöjen, nytta eller anslag för sig, sitt hus eller sina barn. Hela riket var i detta hänseende hans hus och alla dess innevånare hans barn. För deras skull gjorde han reduktionen och nekade både sig sjelf och andra hvarje öfverflödig utgift. Hvad han tog eller insparade åt sig, det var i och med detsamma taget och insparadt äfven åt staten. Det var med det uppriktigaste allvar och den ärligaste välmening, som han påstod, att emellan honom och riket icke fanns någon skillnad 1). Den envålds-satsen: *staten är jag*, var hos Karl den elfte och i hans hjerta, mun och handlingar en verklighet, en sanning; och det ofta på ett sätt, som nära nog kunde försona det mest frihetsälskande sinne.

---

1) Se **16.** 177—179.

ANDRA AFDELNINGEN.

OM UTRIKES ÄRENDERNA.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

ALLMÄN ÖFVERSIGT AF SVERGES FÖRHÅLLANDE TILL DE ANDRA EUROPEISKA STATERNA.

Sverges förhållande till utrikes magter rörde sig under Karl den elftes tid förnämligast kring trenne vigtiga föremål, nämligen *franska förbundet, Holsteins beskyddande, samt Englands och Hollands kaperier.* De tvänne första bland dessa ämnen genomgå visserligen konungens hela regering. Hufvudstriderna derom föreföllo dock inom vissa tiderymder. Vi vilja efter desamma indela vår berättelse.

FÖRSTA TIDSKIFTET 1680—1684.

Upplösningen af förbundet med Frankrike.

Den stat och den man, som under detta tidehvarf förnämligast sysselsatte vår verldsdel, var Frankrike och dess konung, Ludvig den fjortonde. Mannen var ärelysten, orolig och djerf; och staten mer än någon annan mägtig af de stora och ihärdiga ansträngningar, som en dylik beherrskares lynne fordrar. Ledande tanken i hela denna tidens politik var derföre att skydda de andra staternas sjelfständighet mot Ludvig den fjortondes och Frankrikes öfvermod och öfvermagt. Ännu till ungefär 1630 var det Österrikes välde, som hotade Europas frihet; och

Frankrike, som vid försvaret mot denna öfverhängande fara vanligtvis ställde sig i spetsen för de andra magterna. Nu blef det tvärtom. Flere årtionden bortåt utgöres kärnan i Europas yttre historia af kampen mellan tvänne partier; Frankrikes hotande öfvervälde å ena, och Österrikes 1) försvarande motstånd å andra sidan. Sverges utrikes politik är på det närmaste förenad med denna strid och det är derföre nödvändigt att först och främst lära känna fäderneslandets dåvarande ställning till Frankrike och till konung Ludvig den fjortonde.

Sedan Gustaf Wasas tid hade mellan båda staterna ett i allmänhet godt och vänskapligt förhållande egt rum. Deras fördelar kommo sällan i strid emot hvarandra. Frankrike kämpade nästan oupphörligt mot det politiska öfvervälde, hvarmed österrikiska huset hotade Europas frihet. Men emedan samma Österrike var katolska lärans förnämsta målsman, kom den snart i ovänligt förhållande också till Sverge, hvilket mer och mer framstod som protestantismens sakförare. Denna gemensamma fiendskap mot Österrike alstrade en naturlig vänskapsförbindelse mellan Sverge och Frankrike. Sedermera inträffade 30-åra kriget. Både Sverge och Frankrike ville dervid 1:o hindra Österrikes envälde öfver Tyskland, och i allmänhet förekomma de tyska staternas sammansmältande; 2:o ville hvardera åt sig eröfra delar af det sålunda splittrade och sinsemellan oeniga landet. Härtill kom 3:o det ensamt för Sverge gällande skälet, nämligen att upprätthålla evangeliska läran. Alla dessa syften vunnos genom westfaliska freden 1648. Från denna stund försvunno alltså nämnde för Sverge serskildt talande statsorsaker till närmare förbund med Frankrike. Ett vänskapligt förhållande fortfor dock mellan båda magterna. Det kom af en hop andra orsaker; nämligen dels af Frankrikes önskan att se en svensk här på tysk botten, såsom ett stöd mot Österrike; — dels af Sver-

1) Dock vanligtvis med understöd af Holland och Wilhelm den tredje.

ges gamla vana vid både förbund med Frankrike och fiendskap mot Österrike; — dels ock af Sverges begär efter franska underhålls-penningar; — dels ock af Sverges önskan att genom Frankrikes hjelp trygga sina sunnanhafsländer, Pommern och Bremen. Vi hafva också omtalat, huru Frankrike vid båda frederna i Oliva och Nimwegen, med kraft och berömvärd ordhållighet bidrog att åt Sverge återförskaffa dessa besittningar, och tillika mycket fördelaktigare fredsvillkor, än man eljest kunnat vänta.

Nämnde statsorsaker talade således för ett fortsatt och närmare förbund emellan Sverge och Frankrike. Men tillfälliga och personliga omständigheter började tala för motsatsen. Det är väl sant, att konung Ludvig hade i Nimwegerfreden tagit Sverge under armarna och det kraftigt och med framgång; men också på ett sätt, som innebar lika mycket skryt som välvilja, och hvilket för verlden visade det sålunda hjelpta Sverge i den ömkliga dagern af ett nådehjon. Fäderneslandets freder med Brandenburg och Lüneburg afgjordes af franska ombud, hvilka bestämde, hvad Sverge borde få eller gifva; och detta stundom utan att underrätta svenska regeringen eller dess i Paris varande ombud, om hvad man på Sverges bekostnad medgaf eller icke medgaf. Med ett ord; Frankrike utöfvade ett alldeles sjelftaget förmyndareskap. Ludvig den fjortonde ville utsträcka det äfven till fredsunderhandlingarna med Danmark och fordrade derföre, att dessa skulle flyttas till Paris. Svenska och danska konungarna ville likväl icke underkasta sig en sådan förnedring, utan afslutade sins emellan freden i Lund 1697, såsom redan berättadt är 1).

Frankrikes öfvermod framstack äfven på många andra för Karl den elfte ganska sårande sätt. Den för Sverge smädeliga skådepenningen ha vi redan nämnt 2). Man

---

1) **15.** 210.

2) Se **15.** 209. I Bondeska arkiv. på Säfstaholm finnes dock en något olika teckning af samma penning. På frånsidan

omtalade ock, huru Feuquieres begabbat svenska regeringens enfald, att 1674 låta narra sig till deltagande i brandenburgska kriget. Franska sändebud talade också ofta och med förakt om Sverge såsom ett fattigt och hungrigt land, och om dess konungar såsom soldtagande furstar. En fransman yttrade, *att Ludvig den fjortonde icke aktade Sverge mer än ett bland Frankrikes mindsta landskap; och att småkonungen i Sverge kunde omöjligen hafva bestånd utan hjelp af stor-konungen i Frankrike.* En annan sade: *så snart konungen af Frankrike rör trumman, måste konungen af Sverge rycka i fält.* Äfven på ett annat och ganska kännbart sätt tillät sig Ludvig att såra Karls stolthet. Han bemägtigade sig Zweybrücken; och när detta land skulle genom arf tillfalla Karl den elfte, fordrade han, att sistnämnde konung skulle som vasall och under länsförpligtelse mottaga det af Frankrikes krona.

Genom detta öfvermod blefvo svenskarne och i synnerhet Karl den elfte uppretade till en verklig förbittring. Man hade så mycket större skäl dertill, som Frankrike, ehuru berömligen verksamt vid fredsslutet, hade likväl under kriget icke åt Sverge lemnat det bistånd, som var utlofvadt; ej heller efter freden velat utbetala de återstående underhålls-penningarna. Också var Karl så uppbragt, att han gång på gång uttalade sin ovilja mot Frankrike och sitt fasta beslut att göra Sverge oberoende af detta land och af dess understöd.

Något mer än ett halft år efter freden i Lund blefvo Sverges utrikes ärender styrda af den då ännu lefvande Johan Gyllenstierna. Tiden var kort; men för den bestämde och kraftfulle mannen tillräcklig för att hinna utstaka och beträda en egen bana. Denna hvilade endast och allenast på svensk botten. Han ville icke inveckla fäderneslandet i förbund med någon af de täflande mag-

---

ser man en sädesvase, på hvilken riks-sinnebilderna ligga med öfverskrift "Gallus protector", d. v. s. fransmannen beskyddare.

terna, hvarken med Österrike eller Frankrike; ty han ämnade undvika allt deltagande i dessa staters blifvande strider. I stället önskade han ett nära förbund med Danmark, dels för fredens bibehållande, dels kanske af hemliga skandinaviska planer på framtiden. Sverge, mente han, hade dessutom hvarken tid, råd eller fördel af att inblanda sig i det öfriga Europas angelägenheter. Johan Gyllenstierna var alltså den, som först åter upptog och sökte göra gällande den skandinaviska statskonst, som Gustaf Adolf omtalat, fastän sedermera både denne konung sjelf och Karl Gustaf följde vidsträcktare och europeiska planer. Men Johan Gyllenstierna afled den 10 Juni 1680 och ingen vågade sedermera fortsätta den sjelfständiga och uteslutande svenska bana, på hvilken han tagit de första stegen.

Efter hans död blefvo utrikes ärenderna anförtrodda åt Bengt Oxenstierna. Denne herre hade icke nog kraft och beslutsamhet att såsom Gyllenstierna ställa sig utom eller öfver de tvänne europeiska partierna. Tvärtom hörde han sjelf till ett af dem, varande personligen uppbragt mot Frankrike. Under fredsverket i Nimwegen hade hans stolta grefvinna, Magdalena Stenbock, blifvit oense med franska ambassadören Colbert de Croissy's fru. Tvisten rörde blott småsaker, stickord, rangtvister, anmärkningar öfver rapphöns-stekar m. m. Men båda fruarna lyckades reta sina herrar männer till deltagande i missämjan. Dessa hade redan förut svårt nog att komma öfverens; *emedan*, påstodo fransmännen, *Oxenstierna icke erhöll så stora fransyska skänker, som han önskade;* eller enligt svenskarnas påstående: *emedan fransmännen visade en orimlig högdragenhet.* Orsaken må nu hafva varit hvilken som häldst; säkert är, att Bengt Oxenstierna hyste från denna tid en bestämd ovilja mot Frankrike.

Freden i Nimwegen skulle, såsom det hette, för alltid afgöra hvarje tvist mellan de europeiska staterna; men knappt var den afslutad, förr än Ludvig den fjortonde tillät sig en hop djerfva och orättvisa tilltag och gaf dyme-

delst anledning till nya stridigheter. Det var nämligen nu, som han inrättade sina så kallade reunions-kamrar. Hela Europa harmades; men alla stater voro ledsna vid kriget och önskade hvila. Tyskland, som det förnämligast gällde, var dessutom söndradt, uttröttadt; och dess styresman, kejsar Leopold, allt för svag att tillgripa någon kraftfullare åtgerd. I början mötte derföre Ludvigs oförsynta plundringar icke något serdeles hinder. Han fann dock slutligen ett sådant i Hollands styresman, prins Wilhelm af Oranien. Med otröttlig verksamhet och okufveligt mod sökte denne furste att bilda ett förbund till hejdande af Ludvigs tilltag. Så, och likasom 1674, framstodo äfven nu emot hvarandra dessa tvänne män och stater, Ludvig den fjortonde med Frankrike å ena, och Wilhelm af Oranien med Holland å andra sidan, sökande hvardera bilda ett mägtigt parti för en ny och väntad strid. Wilhelm bemödade sig att uppegga England och tyska staterna till försvar af dessa sednares frihet och område; dock länge utan någon framgång. Slutligen vanns dock Österrike; så att nämnde stat, såsom varande den förnämsta, ställdes främst i förbundet.

Ludvig deremot arbetade på att vinna Brandenburg och Danmark. Derjemnte mutade han konung Karl den andre i England; slutligen och för att åt Wilhelm skaffa hindrande sysselsättning inom eget land, sökte Ludvig, ehuru sjelf en oinskränkt envåldsherre, att genom hemliga i Holland arbetande utliggare upphetsa dervarande frihetsparti och republikanska hjeltar. Han började låta hviska i deras öron och skrifva i deras tidningar, huru folket borde passa på och bevara sin frihet mot prins Wilhelms egenmägtiga styrelse, och derföre sätta sig emot hans ärelystna krigsplaner; o. s. v.

Både Ludvig och Wilhelm vände sig äfven till Sverge med anhållan om dess vänskap och biträde; och, som sagdt är, Bengt Oxenstierna ville eller vågade icke ställa sig och sitt fädernesland ensamt och öfver båda de tvistande partierna. Någotdera skulle derföre väljas, men hvilket?

För Frankrike talade förut uppräknade stats-orsaker 1) likaså dess lycka och magt; samt hos många hoppet att ännu en gång få i dess sällskap plundra Tyskland på rikedomar och jord. Dertill kom den gamla och protestantiska fiendskapen mot Österrike; ytterligare harmen öfver den likgilltighet om Sverges förbund, som samma stat visade 1668 2); och slutligen en grundad farhåga för den slapphet, som utmärkte alla kejsarens företag, och som skadade så väl honom sjelf, som hans bundsförvandter.

Mot Frankrike talade orättvisan af dess tilltag; — likaså de nya krig, som deraf skulle föranledas både för Frankrike sjelft och för dess bundsförvandter; och af hvilkas vådor Sverge hade ett färskt och afskräckande exempel; — vidare det sårande öfvermod, som Frankrike visat mot sin skyddling, Karl den elfte; — slutligen Sverges behof af fred såväl för att hämta krafter som för verkställandet af de stora förändringar, Karl åsyftade. Ännu ett skäl! Sverge, med nästan tillintetgjord flotta, mägtade icke sjelf beskydda sin handel. Fred med sjöstaterna var sålunda för fäderneslandet vida angelägnare är ett förbund med Frankrike. Dessa alla voro verkliga statsskäl. Personliga tillkommo ock; t. ex. Karls och Bengt Oxenstiernas ovilja mot Frankrike; samt den stora skaran af De la Gardies ovänner, hvilka sökte skada samma land, om icke för annat, så åtminstone för att göra De la Gardie emot.

Båda partierna arbetade emellertid ganska ifrigt för att i Stockholm göra sina åsigter gällande. Frankrike använde stundom hot, någon gång smicker, ej sällan penningar; och detta med understöd af hofkansleren Örnstedt och af lemningarna efter det fordna De la Gardieska partiet inom rådet. Våren 1681 hade man äfven lyckats sätta Axel Wachtmeister i någon tids onåd. Afsigten var, att han icke skulle kunna stödja sin svåger Oxenstierna och dess mot Frankrike fiendtliga planer.

---

1) Se sid. 184.

2) Se **13.** 114.

Andra sidan var ej heller overksam. Österrike och Holland sökte vinna Karl den elfte sjelf genom att bifalla hans anspråk på Pfalts-Zweybrücken; och hans ministrar genom att bland dem utdela penningar. Framför alla andra utmärkte sig också Bengt Oxenstierna genom en serdeles verksamhet, då det gällde att främja ett förbund mellan Sverge å ena samt Österrike med Holland å andra sidan. Han försäkrade Karl den elfte, att Danmark och Brandenburg tillstyrkte Sverges förbund med Frankrike endast för att omigen inveckla det i Ludvig den fjortondes orättvisa krigsföretag och derigenom åsamka det Tysklands hat och ett nytt krig, hvarunder Brandenburg kunde återtaga Pommern och Danmark Skåne. Han försäkrade, att detta anslag var beräknadt på att utbryta redan 1681 1). En gång var Örnstedt, Frankrikes anhängare, borta, och Karl på Kungsör lemnad utan någon annan rådgifvare än Oxenstierna. Denne begagnade tillfället och lyckades öfvertala konungen att i afseende på holländska förbundet vidtaga några åtgerder, hvilka, ehuru blott förberedande, likväl mycket fästade honom vid nämnde stat.

Fullkomliga afgörandet påskyndades genom Frankrikes ofvannämnde och fortfarande skryt och öfvermod. Detta väckte hos svenskarna en mer och mer stegrad harm. Till och med styrelsens egna medlemmar kunde ej återhålla uttrycken deraf. De hördes med bitterhet anmärka, att man *icke kunde hafva någon svårare och påflugnare bundsförvandt än Frankrike; — att konung Ludvig ville föreskrifva svenskarna lagar, liksom vore han deras öfverhet; — att han ville behandla dem, som en skolmästare sina pojkar* m. m. Så knotade rådsherrarna; och med sammanbiten vrede lofvade Karl flere gånger, det han skulle visa, att Sverge var ett sjelfständigt rike, och

1) Äfven i sina uppsatser för efterverlden har Oxenstierna vidhållit dessa påståenden. Oss synes dock, att mycket, kanske det mesta häruti, var öfverdrifvet.

dess konung en sjelfständig herre; de der ingendera behöfde förnedra sig med att taga nådepenningar och föreskrifter af Frankrike. — Detta föreföll ungefär på samma gång, som konung Karl den andre i det rika England lät af Ludvigs guld muta sig till regerings-åtgerder, mer öfverensstämmande med Frankrikes än med sitt eget fäderneslands fördelar. Den svenske konung Karl gjorde icke på samma sätt. Han uttalade öppet sitt missnöje med de våldsamma reunionerna, och hotade att mot dem uppträda. Men Ludvig lät ingenting hejda sig, och rågade måttet af orättvisorna, då han d. 30 September 1681 och midt under freden lät sina troppar besätta det till Tyskland hörande Strassburg. I och med detsamma fattade ock den svenska regeringen sitt afgörande beslut och ingick ett nära förbund med Holland och mot Frankrike.

Så föranleddes och verkställdes en vigtig förändring i fäderneslandets yttre statsförhållanden. Den fordna och långvariga förbindelsen med Frankrike blef upplöst och i stället ingicks en nära och förtrolig vänskap med de stater, som förut länge varit Frankrikes och följaktligen äfven Sverges fiender. Åtgerden var värdig och ädel; ty den befriade Sverge från deltagandet i Frankrikes orättfärdiga tilltag, och i alla derur flytande blodsskulder. Åtgerden var också nyttig; ty Sverge behöfde fred och det i allo.

Åtgerden blef också vigtig och det till och med i europeiskt hänseende. Föreningen mellan Holland och Sverge var första steget att med allvar sätta sig emot Ludvigs nya orättvisor och våldsamheter. Den blef icke utan framgång och efterföljd. Flera andra stater, deribland äfven Österrike, öfvergingo, som sagdt är, till densamma, så att denna sidans statsförbund blef slutligen ganska mägtigt. Så stodo sakerna vid utgången af år 1681.

Allt detta skedde helt och hållet emot Frankrikes beräkning och önskan. Konung Ludvig sökte derföre genast att med betydliga löften och underhålls-penningar locka Sverge från holländska förbundet; men fåfängt. Då,

och om våren 1682 vände han sig till Danmark och ingick med denna stat ett nära förbund och lofvade 800,000 ecus 1) årligen; allt detta förmodligen i afsigt att skrämma på Sverge, men lika förgäfves. Derföre och vid midsommarstiden samma år affärdades Terlon till Stockholm. Denne hade förut, som franskt sändebud, uppehållit sig i Sverge och kände väl dess förhållanden och utmärktare personer. Han skickades nu för att leda tänkesättet till förmån för Frankrike. I de flesta högre kretsar lyckades han lätt nog. Största delen af rikets mägtigare personer hade redan börjat lida genom reduktionen och Stora kommissjonen och voro derföre mycket missnöjda med det rådande partiet; och således äfven med Bengt Oxenstierna. Till dennes störtande kunde knappast något skenfagrare skäl uppletas, än de så kallade fördelarne af Frankrikes och olägenheterna af Österrikes vänskap. De blefvo också använda; men förgäfves, emedan Karls förtroende till Oxenstierna var vid denna tid alldeles orubbligt. — Då gjorde konung Ludvig ett tredje försök. I Augusti samma år skickades till Stockholm en ny underhandlare vid namn Bazin. Denne hade i uppdrag att bjuda Sverge under fredstider 150,000 och under krig 500,000 ecus, mot villkor att i Tyskland hålla 14 eller 15,000 man utom besättningarna. Anbudet var lockande och understöddes af omständigheterna. Ett mägtigt parti inom rådet hyste benägenhet för Frankrike. Österrike var också för tillfället i en ganska brydsam belägenhet; så att man tviflade, huruvida det kunde hjelpa sig sjelft, än mer sina bundsförvandter. Karl liknade det vid ett *murket träd, som icke kunde gifva någon låga; men som dock förtärdes af en långsam och mör eld.* Under sådana omständigheter måste Bazin's ankomst injaga mycken farhåga hos det österrikiska partiet. Men kort förut hade Karl utgifvit ett förhållningsbref om det sätt, hvarpå utrikes sändebud skulle i Stockholm mottagas, och hvilket i någon mån nedsatte de hittills bruk-

1) Estrup. s. 52 säger riksdaler.

liga höflighets-betygelserna. Sådant kom nu för österrikiska partiet ganska väl till pass. Man påstod också, det Oxenstierna eggade konungen att i detta fall noga iakttaga sin värdighet; — och att beräkningen var, det Karl och Ludvig, båda stolta och oböjliga, skulle härvid stöta emot hvarandra så hårdt och kännbart, att en försoning blefve nästan omöjlig; — och att förbundet mellan Sverge och Österrike skulle derigenom tryggas mot alla Frankrikes stämplingar o. s. v. Sådan blef ock utgången. Vi hafva redan berättat det hetsiga uppträdet 1). Bazin for i vredesmode från Stockholm; och kort derefter afslutades förbundet mellan Sverge och Österrike. Gustaf Adolf De la Gardie och Johan Gabriel Stenbock ville deruti inrycka några punkter till fördel för evangeliska trosförvandter i kejsarens land 2). Måhända var hemliga afsigten att lägga ett hinder i vägen för hela saken; men det blef fåfängt. Oxenstierna vidhöll sina åsigter och tyckes hafva segrat.

I slutet af samma år gjorde Ludvig ett femte försök. En fransk utliggare förstod att hos gamla Hedvig Eleonora innästla sig som deltagare i hennes spel, men med egentlig afsigt att vinna henne för Frankrikes planer. Till Stockholm skickades ock stora penninge-löften både för enskilda personer och för staten. Underrättelsen om detta sednare anbud blef bland allmänheten med flit kringspridd, dels af Frankrikes svenska vänner, dels af några Ludvigs handtlangare, hvilka hemligen uppehöllo sig i Stockholm. Man utbredde sig med stora ord om *den ära och magt, som Sverge vunnit under förbundet med Frankrike; — om de betydliga fördelar, riket kunde draga af franska underhålls-penningarna; — om den gamla och naturliga fiendskapen mellan det protestantiska Sverge och det af påfviska jesuiter styrda Österrike o. s. v.* Afsigten var nu liksom 1674 att hos den okunniga men kannstöpande

---

1) Se **16.** 187.

2) Rådsprot. d. 6 Okt. 1682.

menigheten tillverka ett allmänt tänkesätt, så våldsamt och pockande, att det skulle locka, kanske tvinga regeringen att ingå på Frankrikes önskningar. I hvad mån planen denna gången lyckades hos sjelfva folket, känna vi icke. Men det är säkert, att Karl i egen person lät hvarken locka eller skrämma sig. Vid årets slut har Oxenstierna tvärtom gifvit tyskarna någon förhoppning om Sverges verksamma beskydd mot Frankrikes våldsamheter.

Med det nya året 1683 tillgrep konung Ludvig nya medel. Då Karl den elfte icke kunde af penningar förledas, skulle han med vapen skrämmas. Med hjelp af fransyska underhålls-penningar företog Kristian den femte en hop ganska betydliga rustningar såväl till lands som sjös, och detta både i Danmark och i Norrge. Derjemnte och till hans hjelp kom redan före midsommar en fransysk flotta af 22 fartyg, hvilken i Sundet förenade sig med den danska och hotade Östersjön. På samma gång började det fransyska partiet i Stockholm att röra sig. Det var icke obetydligt, bestående af de trenne rådsherrarna De la Gardie samt af Nils Brahe, Johan Gabriel Stenbock och sjelfva Klas Fleming. De talade en gång med konungen om faran af att ådraga sig ett krig mot det mägtiga Frankrike. Karl pekade ut genom fönstret och sade — skrattande: *mina herrar! jag ser, att det regnar; och jag kan försäkra er, att så länge det icke regnar qvarnstenar, är ingen fara å färde.* Flere hans ord i dylik anda, men af grofkornigare art berättas ock 1). I denna sinnesstämning stärktes han af det österrikiska partiet hvilket numera var ändå starkare, bestående af Bengt och Gabriel Oxenstierna, Göran och Kristofer Gyllenstierna, Hans och Axel Wachtmeister, Sten Bielke, Ascheberg, Ehrenstéen och gamla Gustaf Otto Stenbock. I enlighet med dessa herrars råd leddes hela saken. Man höll i kyrkorna offentliga tacksägelser för Österrikes segrar, och visade sålunda öppet, hvad man förde i skölden. Mot

1) Loenboms historiska märkvärdigheter 1. 4.

Danmarks och Frankrikes hotelser rustade man till försvar, allvarsamt men utan fruktan. Handelsmatroser och bonddrängar utskrefvos till båtsmän. Flottan sattes i ordning; men flyttades från det ännu icke färdiga Karlskrona, till det bättre befästade Kalmar 1). Till Jemtland skickades en trupp af 6000 man under Robert Lichtone. En betydligare styrka ställdes i Bohuslän under Otto Wilhelm Königsmarck. Hufvudhären samlades i Småland och Skåne under konungen och Nils Bielke, hvarjemnte i Stockholm lemnades en besättning af 8000 man. Det sågs, att Sverge återigen fått en konung, som hade både magt i händerna och mod i bröstet. Frankrike och Danmark hade ämnat skrämma honom; men det blef slutligen han, som skrämde dem. De blefvo tveksamma. Den alltid sluge och nu mera gamle och tröttade Fredrik Wilhelm af Brandenburg fruktade ett nytt krig mot Sverge under de nya förhållanden, som der utvecklat sig. Han rådde Kristian den femte att bibehålla freden. Samma språk fördes af sistnämnde konungs mor, biktfader och flere rådgifvare. Detta verkade. Redan i slutet af Juli tillkännagaf han för Karl den elfte sina försonliga tänkesätt 2). Augusti och September gingo förbi, utan att den förenade dansk-fransyska flottan något företog. Vid denna tid anlände till Göteborg en hop holländska skepp för att understödja Sverge. Nu kunde Frankrike och Danmark ej mer tänka på något allvarligt anfall eller att kunna skrämma Karl till någon eftergift. Danska flottan lade sig derföre under Köpenhamns kanoner; och den fransyska, som börjat lida af skörbjugg, seglade i Oktober hem; derunder förföljd och skadad af de rasande höststormarna. Det högstämda och hotande företaget var helt och hållet misslyckadt och ändamålslöst. Karl plägade kalla alltsammans för *den stora fransyska rodomontaden* 3).

---

1) Rådsprot. d. 1 Aug. 1683.
2) Stenbockska arkivet på Thorsö; afskrifna tidningar från Hamburg.
3) Storskryteriet.

Ludvigs bemödanden att vinna Sverge på sin sida genom lockelser 1682 och genom hot 1683 blefvo således alla förgäfves. Under sistnämnde år inträffade ock Wiens befrielse från turkarnas belägring. Österrike, räddadt ur denna fara, kunde sedermera vända någon del af sin uppmärksamhet och af sina krafter mot Frankrike. Sakernas läge begynte sålunda blifva något betänkligt för Ludvig den fjortonde; men å andra sidan voro de tyska staterna uttröttade, förslappade, sins emellan oenige, och i allmänhet illa styrda. De saknade mod och kraft att från Ludvig återkräfva det tagna rofvet. Derföre blef den 15 Augusti 1684 i Regensburg afslutadt ett så kalladt stillestånd eller en förlikning, enligt hvilken Frankrike skulle behålla en del af de landvinningar, som genom de orättvisa reunionerna blifvit tagna; och dermed skulle alla tvister vara förlikta.

Denna afhandling utgör också slutpunkten af det tidskifte, då de Vest-Europeiska staternas politik hvälfde sig förnämligast kring fransyska reunionerna och de i anledning deraf uppkomna statsförbunden. Oxenstierna hade under hela dess förlopp lyckats att åt sitt fädernesland bibehålla lugn och fred, ära och anseende.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

SVERGES UTRIKES FÖRHÅLLANDEN.

ANDRA TIDSKIFTET 1684—1689.

Dansk-Holsteinska tvisten.

Berättadt är, huru Danmark vid freden i Roeskild 1658 tvingades att afstå några sina fordna rättigheter öfver Holstein och Slesvig och likaså, huru Kristian den femte år 1675 försåtligen tillfångatog hertigen af Holstein

och tvingade honom att genom fördraget i Rendsburg lemna åt Danmark tillbaka flera bland samma rättigheter 1). Vid freden 1679 måste dock konungen lofva att åt hertigen återgifva nämnde fördelar.

Sistnämnde furste hade under hela tiden varit för det mesta landsflyktig från sitt eget område. Han skyndade nu glad tillbaka för att ändteligen komma i besittning af sina länge saknade länder och rättigheter. Men då började konung Kristian göra den ena invändningen och svårigheten efter den andra. Snart uppstod hos hofvet i Köpenhamn den tanken, att man borde skaffa sig fullständigare besittningsrätt öfver Holstein och Slesvig och dymedelst vinna ersättning för misslyckandet af planerna till Skånes återeröfrande. Tillfället tycktes gynnande. Holsteins vanliga bundsförvandt, Sverge, var medelst stats- och äktenskapsförbindelser nära fästadt vid Danmark, och hade dessutom i freden 1679 lofvat att icke blanda sig i sistnämnde rikes inre angelägenheter. Med det mägtiga Frankrike höll Danmark på att ingå en nära förening; och tyska staterne voro genom sista kriget så utmattade, att de svårligen skulle förmå sig att träda upp till Holsteins försvar. Ludvig underblåste Kristians ofvannämnde tänkesätt och eggade honom till verkställandet; kanske mest för att derigenom förtreta Sverge, som ideligen afslog alla anbud af Frankrikes vänskap 2). Kristian följde dessa uppmaningar icke ogerna. Han vägrade att återlemna Tönningen åt Holstein, och utskref i nämnde land en hop skatter och gerder till omkring 1,000,000 riksdaler; allt detta utan hertigens medgifvande och mot dess vilja. År 1683 ville kejsaren i Österrike medlande försvara hertigen af Holstein, såsom en det tyska rikets furste. Men kejsaren var för tillfället så hårdt ansatt af

1) Se **15.** 65, 66.

2) Många spår finnas ock, att Frankrike sökte skydda Holstein, för att dymedelst vinna Karl den elftes vänskap. Ludvigs statskonst visade också här tvänne olika anleten. Vi veta ej, hvilketdera var det sanna.

turken, att han knappt förmådde försvara sig sjelf. Kristian aktade derföre icke hans förmaningar; utan gick i det ställe hertigen än närmare på lifvet, tog 1683 Femern och 1684 hertigens andel i Slesvig, och sökte helt och hållet förena dem med Danmark. Hertigen drog sig tillbaka till Hamburg med envisa och högtidliga insagor mot dessa våldsamheter.

Den så förföljde hertigen var bror till enkedrottning Hedvig Eleonora. Denna furstinna hade alltid ådagalaggt en ur fädernehuset ärfd och bestämd fiendskap mot Danmark, och en lika afgjord tillgifvenhet för Holstein; — och hon utöfvade beständigt och äfven i detta fall ett stort välde öfver Karl den elfte. Holsteinska hertigens gemål, Fredrika Amalia, var dessutom syster till Sverges regerande drottning, Ulrika Eleonora; och kanske dess mest älskade syster. Till dessa personliga förhållanden kom, att svenska statskonsten hade sedan 1645 sökt på allt sätt att mot Danmark upprätthålla hertigarne af Holstein och deras sjelfständighet 1). Afsigten var i allmänhet att försvaga Danmark och serskildt att hindra dess möjliga planer mot Bremen. Af alla dessa anledningar tog svenska hofvet ganska illa vid sig, då underrättelserna anlände om Danmarks steg för steg gjorda intrång i Holsteins rättigheter; och slutligen om det våldsamma besittningstagandet af Slesvig 1684. Hittills hade Sverge tegat i följd af det 1679 gifna löftet att icke blanda sig i Danmarks inre angelägenheter. Men nu gick saken för långt, och Holstein kunde dessutom anses som ett sjelfständigt furstendöme. Hedvig Eleonora klagade högt öfver den orättvisa behandlingen mot hennes bror; och i dessa tänkesätt instämde Karl sjelf, hvilken, såsom nyss sades, alltid deltog i moderns ovilja mot Danmark och förkärlek för Holstein. Bengt Oxenstierna öfvergick såsom vanligt till enkedrottningens parti, och tillstyrkte derföre Karl att söka med kraftfulla underhandlingar skydda den förföljda hertigen.

---

1) Se 7. 313.

Allt ifrån 1681 intill 1684 hade samme Oxenstierna nästan enväldigt förfogat om Sverges utrikes angelägenheter. Vid närvarande tid inträffade likväl häruti någon förändring. Oxenstierna var en utomordentligt arbetsam herre, och hade hitintills icke blott styrt det hela af utrikes ärendernas gång, utan ock i egen person och med egen hand skött brefvexlingen och uppsatt de vigtigaste handlingarna. Men han var nu 61 år gammal, och började tröttna. Till lättnad i besväret hade han derföre anförtrott en hop ärender åt några yngre herrar och uppkomlingar, serdeles åt Erik Lindskiöld och Nils Gyldenstolpe. Han hoppades, att dessa skulle af tacksamhet blifva honom och hans åsigter tillgifna; men han bedrog sig, i synnerhet på Lindskiöld. Snillrik, ärelysten och lättsinnig, började denne snart att med hemliga stämplingar söka störta Oxenstierna och intaga dess plats; alldeles som han tio år förut eller 1675 hade till en del gjort med sin då varande välgörare och förman Magnus Gabriel De la Gardie. Han hade likväl den gången icke förmått att på nådastolen qvarhålla sig sjelf mer än ett år; innan han blef i sin ordning af Johan Gyllenstierna derifrån nedskuffad[1]. För att nu återigen tränga sig dit upp och möjligtvis också af öfvertygelse, började Lindskiöld att tidigt fast hemligt omfatta franska partiet såsom en motsats till Bengt Oxenstiernas. Ganska många rådsherrar delade samma åsigter. Man genomdref till och med, att den förut i onåd fallne Magnus Gabriel De la Gardie blef kallad till deltagande i öfverläggningarna. Derjemnte utspriddes, att Bengt Oxenstierna mottog penningar af främmande hof; hvilket han också gjorde. Bland annat omtalades, huru han 1684 fick från Holland till skänks en mängd dyrbarheter, som han derstädes under de Nimwegiska fredsunderhandlingarna pantsatt. Man lagade, att allt detta kom till konungens öron. Afsigten var att störta Oxenstierna och med honom det österrikiska partiet; och att sedermera under De

---

1) **16**. 30, 38.

-la Gardiernas eller Lindskiölds ledning vinna Sverge för Frankrikes planer. Detta syfte kunde dock blott till en del vinnas. Karl afskedade icke Oxenstierna; men började fatta mot honom något misstroende. Hittills hade utrikes ärenderna vanligtvis blifvit behandlade och afgjorda i sängkammarrådet. Nu och för att undvika misstankar och för att trygga sig sjelf, föreslog och genomdref Oxenstierna, att sådana öfverläggningar och beslut skulle ske i rådkammaren och hvars och ens yttringar dervid blifva i protokollet intagna. Att störta Oxenstierna och vinna Karl för andra åsigter, det mägtade således franska partiet icke åstadkomma. Men det lyckades dock att i denna punkt förlama svenska regeringens gång. Nästan hela rådet afstyrkte också hvarje väpnad inblandning i tvisten. Under loppet af 1685 till 1688 blef derföre ingenting med allvar gjordt, för att mot Danmark skydda den med Sverge närbeslägtade hertigen af Holstein. Ett smygande rykte hviskade ock om en annan orsak härtill. Det hette, att Österrike befarade att, i händelse af fredsbrott, skulle den krigiske och nu mera mägtige Karl den elfte göra landtvinningar alltför stora och för grannstaterna vådliga. Man sade derföre, att kejsaren sökte hindra Karl från hvarje väpnad mellankomst; — och att detta skedde genom Österrikes sold- och underhållstagare Bengt Oxenstierna; dock så hemligt och omärkbart som möjligt 1).

Emellertid uppträdde andra magter till hertigens försvar. Tyska furstarna ville beskydda honom, emedan Holstein hörde till tyska förbundet. Riksstaden Hamburg och hertigarna af Lüneburg och Mecklenburg m. fl. befarade egen olägenhet och våda, om Danmark lyckades att helt och hållet kufva mellanstaten Holstein. England och Holland ville nedsätta Danmark såsom Frankrikes bundsförvandt. Slutligen sammanträdde dessa och andra staters ombud i Altona. Öfverläggningen blef svår och långvarig,

1) År 1688 var han dock den ende, som i rådet ville med väpnad hand understödja Holstein.

ty hvarken konungen af Danmark eller hertigen af Holstein ville i någon mån gifva vika.

Sverge deltog naturligtvis i nämnde underhandling. Dess ombud var Maurits Vellingk. Flere gånger talade denne om Karls beslut att med väpnad hand understödja sin morbror och svåger; men man märkte med förvåning, att danskarna icke brydde sig stort om dessa hotelser. De läto slutligen förstå, att Karl var så sysselsatt med inrikes angelägenheter och så blottställd för missnöjen och uppror, att han icke vågade företaga ett krig. Man visste ock, att en stor del af svenska rådet afstyrkt hvarje väpnadt uppträdande till Holsteins försvar. Danskarne ville derföre icke nedsätta sina fordringar. Tvärtom föreslogo de, att hertigen skulle åt Danmark afstå Holstein och sin andel i Slesvig, samt i stället emottaga Oldenburg och Delmenhorst, hvilka tillhörde danska konungahuset. Dessa stora anspråk, denna fortfarande missaktning för Sverge retade Karl den elfte högeligen. När några underrättelser om Danmarks envisa motstånd och dryga fordringar anlände, kastade han dem förargad öfver rådsbordet till Bengt Oxenstierna, hvilken i början afstyrkt hvarje kraftfullare åtgerd och påstått, att konung Kristian skulle i godo gifva med sig. Slutligen blefvo dock de nämnde kraftfulla åtgerderna oundgängliga. Karl föredrog saken på riksmötet och fordrade en krigsgerd. Adeln beviljade genast; de andra efter något prut. Betydliga rustningar skedde. Flottan under Hans Wachtmeister lades vid Ystad med befallning att icke lemna denna stad, förrän danska skeppen återgått till Köpenhamn [1]. Tropparna började tåga söderut och sjelfva gardet lemnade Stockholm. *Jag, skall,* sade Karl den elfte, *hjelpa min morbror; om det också kommer att kosta mig både krona och spira.*

I Altona fortgingo emellertid underhandlingarna. Men Frankrike, nyligen inveckladt i ett svårt och vidtutseende krig,

---

1) Lagerfeltska archiv. på Lagerlunda. Appelboms brefvexling.

kunde ej lofva Danmark någon synnerlig hjelp. Deremot stodo Sverge, Österrike, England, Holland, Lüneburg, Mecklenburg, Brandenburg alla tillhopa på en sida och yrkade mer och mer enträget och hotande, att Danmark skulle enligt löfte återställa hertigen af Holstein. Äfven Frankrike rådde till eftergift. Kristian prutade ännu emot. Då rörde sig de förenade tyska staternas troppar och hotade att från söder inrycka i Holstein. Tillika anlände underrättelse att från norr kommo svenska regementerna tågande ned emot Sundet, för att af Wachtmeisters flotta öfverföras till Seeland. Nu ändteligen måste konung Kristian gifva vika. Midsommarstiden 1689 undertecknade han det Altonaiska fördraget, genom hvilket hertigen blef återställd till sina rättigheter och sitt land. Så upplöstes ändtligen denna knut, som så länge sysselsatte norden och dess statsmän. Allt återtog sin naturliga gång, och svenska flottan och trupparne vände tillbaka, hvar och en till sin vanliga vistelseort. Hela rustningen hade kostat staten 1,741,770 d. s. m.; det vill efter nu varande myntfot säga ungefär 3,483,540 riksdaler riksgäld.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

SVERGES UTRIKES FÖRHÅLLANDEN.

TREDJE TIDSKIFTET 1688—1690.

Nya tvister om förbund med Frankrike.

Vår berättelse om Sverges förhållande till Frankrike afslutades med stilleståndet i Regensburg 1684. Karl förnyade sedermera förbundet med Holland och vidhöll fortfarande det med Österrike, åt hvilken stat han 1686 lemnade ett tusen man till hjelp emot turkarne 1). Ludvig den fjortonde

1) Bondeska archiv. på Säfstaholm. Fol. 23.

och hans hof harmades högeligen, att Sverge vågat beträda en så fri och af Frankrike oberoende bana och man sökte efter förmåga hämnas öfver den fordna bundsförvandtens djerfva affall. Under loppet af flere år ville derföre hofvet i Paris icke underhålla något offentligt och högre bemyndigadt sändebud hos hofvet i Stockholm; likasom det skulle hafva varit under konung Ludvigs värdighet att hedra Sverge med en dylik beskickning. En bland samme furstes hofsmickrare, hertigen De la Feuillade, beslöt att i Paris uppresa sin beherrskares bildstod. På fotställningens fyra sidor skulle anbringas åtskilliga bilder, tydande på Ludvigs vedersakare och deras nederlag. På ena sidan skulle föreställas kejsaren, konungen i Spanien, kurfursten i Brandenburg och holländska republiken; alla såsom slafvar, bundna vid Ludvigs fötter. På en annan sida hade man under bild af den trehöfdade helveteshunden påpekat trippelalliansen af 1668. En tredje sida skulle föreställa konungen af Sverge i en bugande och ödmjuk ställning och hållande i handen en krona, liksom han fått den af konung Ludvig den fjortonde. I bilden kunde enhvar igenkänna Karl den elfte såväl genom de härmade anletsdragen, som genom den fana med tre kronor, som han bar i handen. Några rader af inskriften antydde, att konung Ludvig befallt Brandenburg och Danmark att åt svenska konungen *återgifva dess länder.* Lillierot, som var Karls sändebud i Paris, skaffade sig i förväg en ritning af dessa tillämnade bilder och inberättade genast alltsammans till Stockholm. Karl blef högeligen uppbragt och hotade att återkalla sitt sändebud och helt och hållet bryta med Frankrike; så framt den på konungen af Sverge syftande bilden icke blefve borttagen. Och nu, och om igen måste den eljest så öfvermodige Ludvig den fjortonde böja sig för Karl den elftes vilja. Feuillade fick befallning att icke upptaga den ifrågavarande prydnaden.

Sjelfva stoden blef emellertid upprest med sina öfriga bilder, ehuru skymfliga de ock voro mot flere bland Europas magter. Dessa trätade väl något emot; men slu-

tade med att foga sig. Ludvig aktade dem föga; och kanske allra minst det stora tyska statsförbundet. Han behandlade detsamma med ett mer och mer växande öfvermod och försökte att derstädes tillsätta kurfurstar, till och med, som man sade, att skaffa kejsarkronan åt sin egen son.

Frankrikes arffiende, Österrike, hade 1683 genom turkarnes angrepp sväfvat på branten af sitt fall. Men sedermera fingo kejsarens vapen mer och mer framgång, så att de omkring 1688 hade återtagit Ungern och Siebenbürgen och derigenom betydligen upphjelpt hans magt och inflytande. Sådant var ganska oangenämt för Ludvig den fjortonde. Än mera sårande för hans stolthet och hinderligt för hans beräkningar var, då värsta motståndaren, Wilhelm af Oranien, förut ståthållare i Nederländerna, blef år 1688 tillika konung i England. Nu mägtade Ludvig ej längre hålla sig stilla. Samma år om hösten förklarade han krig mot Österrike och Holland, och våren derpå likaledes mot Spanien och England. Således var Europa återigen inveckladt i en blodig och allmän fejd.

Hvad parti skulle nu Sverge taga, och hvilka fanor skulle det följa? Karl beslöt att endast gå under dem, som buro de tre kronorna; och att ej längre förnedra sig och sitt rike till vapendragare åt främmande magter.

Men Holland hade 1683 genom hjelpsändningen af sin flotta bidragit att trygga Sverge mot Frankrikes och Danmarks förenade hot. Med tacksamt minne häraf, hade Karl utfäst sig, att i händelse af Hollands större behof sända en hjelptrupp af 6000 man. Då Wilhelm skulle 1688 gå öfver till England för att vinna dess krona, nödgades han lemna Holland utan tillräcklig försvarsstyrka. Han fruktade för sådan händelse ett blodigt och härjande infall från Frankrike och begärde derföre, att enligt förbundet bekomma de utlofvade hjelptropperna. Karl höll sitt ord. Regementerna afgingo från Göteborg till Holland, der de i sin mån bidrogo att förekomma det vådliga infallet. Ty ett sådant lärer konung Ludvig verkligen hafva till-

ämnat; ehuru han sedermera uppsköt detsamma för att i det längsta undvika en öppen brytning med Karl den elfte.

Den nämnde svenska hjelptroppen underhölls och besoldades helt och hållet på Nederländernas bekostnad. Den stannade der också qvar under Karl den elftes hela tid, samt utmärkte sig vid åtskilliga tillfällen, i synnerhet i det blodiga slaget vid Fleurus. Samma tropp blef ock en öfningsskola för flera bland Karl den tolftes största krigare. Här utbildade sig och tjenade som ynglingar tillsammans och under samma fanor män, hvilka sedermera gjorde Sverges ära, fastän vid mognare år ofta stående mot hvarandra, t. ex. en Magnus Stenbock och Arvid Horn, en Adam Ludvig Lewenhaupt och Karl Gustaf Rehnsköld; flere andra mindre utmärkta personer att förtiga.

Denna hjelpsändning skedde före utbrottet af ofvannämnda stora krig. Sedan detta blifvit högtidligen förklaradt, kommo snart båda parterna för att klappa på Sverges port och begära dess hjelp. Frankrike begynte omigen och vid pass 1688 att göra det ena anbudet efter det andra, både åt enskilda och åt staten. Man utspridde, att den sednare summan steg ända till tre millioner. Man lyckades att genom detta rykte locka gemene man, så att den vanliga kannstöpare-hopen verkligen började tadla styrelsen, *som icke begagnade så fördelaktiga anbud* o. s. v. Huru stora dessa anbud i sjelfva verket voro, känna vi likväl icke; men från flere håll omtalas, att betydliga franska summor utdelades bland en mängd högre ämbetsmän och befälhafvare. Några bland dem berättade för Karl de summor, som Frankrike erbjöd dem; hvarvid konungen, otroligt nog, skall hafva svarat: *tag ni emot och behåll, hvad man bjuder! Jag vet nog ändå, hvad jag kommer att göra.* Utarmade genom reduktionen hafva ock de flesta herrarna med eller utan konungens bifall tagit emot Frankrikes penningar och öfvergått till dess sida; allt under anförande af Lindskiöld, hvilken, som sagdt är, ville på sådant sätt störta och efterträda Oxenstierna. Denne sednare blef stående nästan ensam och i förtviflan om ut-

gången. Han började till och med söka förbereda sig en blifvande tillflyktsort i Wien, för den händelse, att fienderna skulle här kunna växa honom öfver hufvudet. Detta uppskrämde kejsaren, hvilken derföre sökte genom löften och betydliga penningesummor upprätthålla Oxenstiernas mod och stärka hans tillgifvenhet. För att vinna Karl sjelf lofvades kraftigt biträde i den då ännu icke afgjorda holsteinska saken. Det öfverlägsna franska partiet hade dock otvifvelaktigt segrat, om ej konungens personliga vedervilja mot Frankrike varit så stark, och hans beslutsamhet likaså. *Vi minnas*, sade han, *huru mycken skada vänskapen med Frankrike sista gången ådrog oss. Nu har Gud fört oss på rätta vägen; för hvilken lycka vi näst honom hafva grefve Oxenstierna att tacka. Vi skola också troget hålla oss dervid; och icke gifva kejsaren vår bundsförvandt någon anledning att klaga öfver vårt uppförande.* Och han höll ord; och lät sig hvarken af Frankrikes löften eller af rådsherrarnas skäl lockas från det österrikiska förbundet 1).

Året 1689 gick in. Konung Ludvig stod nästan ensam mot sina många och mägtiga fiender och var derföre högeligen angelägen om Sverges vänskap eller åtminstone om dess overksamhet. Han sades hafva bjudit 800,000 d. s. m. årligen, endast Sverge icke ville blanda sig i striden. Han underkastade sig åtskilliga andra förödmjukande försök. Utrikes ministern Colbert de Croissy, hvilken i Nimwegen haft de obehagliga tvisterna med Bengt Oxenstierna, sökte nu innästla sig i Sverges vänskap och lärer hafva ämnat att som sändebud till Stockholm affärda sin egen son. Men nu var det svenska re-

1) I Geschichts Calender Caroli, des XI Königs in Schweden sidan 89, samt i Pomerscher Geschichts Calender sid. 81, berättas, att 600 man svenska hjelptroppar detta år verkligen afgått från Pommern till tyska riksarméen vid Rhen. Kanske mentes dock härmed den ofvannämnde hjelpsändningen till Holland.

geringen, som satte sig upp på sina höga hästar. Man visade mycken likgilltighet om Frankrikes vänskap. Ludvig den fjortondes ryktbare minister, den mägtige Louvois, skickade genom franska sändebudet en smickrande helsning till Oxenstierna. Denne låtsade taga saken ganska kallt och icke ens veta, hvad det var för en person, den der Louvois. — Ganska många af de andra svenska herrarna kände så mycket bättre till Frankrikes både ministrar och penningar. Kärnan i detta parti bestod af Erik Lindskiöld, Nils Bielke och Gustaf Adolf De la Gardie. Till deras åsigt började också numera att närma sig en hop herrar från andra sidan; nämligen Ascheberg, Hans Wachtmeister, Erik Lowisin, m. fl. hvilka fruktade, att, om konungen icke blefve invecklad i krig, skulle han snart utsträcka reduktionen äfven till dem, till sina gunstlingar. Men alla sådana bemödanden voro fåfänga. Karl förblef orubblig i sitt hat emot Frankrike, i sin ovilja för krig, hufvudsakligen ock i sin tro på Bengt Oxenstiernas politiska omdöme. I denna sednare öfvertygelse blef han ytterligare stärkt genom det just nu afslutade fördraget i Altona och dess lyckliga, af Oxenstierna förespådda utgång. Han vidblef derföre envist och troget det österrikiska partiet; och befallde att till tyska rikshärens stärkande skulle enligt förbundet 6000 man svenska hjelptroppar afskickas. Men franska partiet visste ställa så till, att dessa regementer icke kommo fram förr än så sent på hösten, att de icke voro till någon serdeles nytta; likaså, att de icke fingo öfver vintren stadna qvar på krigets skådeplats vid Rhenströmmen utan skulle återvända till Pommern. Man påstår, att det egentligen var Nils Bielke och Maurits Vellingk, som bakom ryggen på Bengt Oxenstierna bedrefvo detta spel för att derigenom gynna Frankrike.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

SVERGES UTRIKES FÖRHÅLLANDEN.

FJERDE TIDSKIFTET 1689—1696.

Kaperierna.

Med året 1689 blefvo nämnde förhållanden mycket mer invecklade än förut. Sverge och Danmark beslöto afhålla sig från allt verkligt deltagande i den stora striden. De ämnade deremot begagna det lyckliga och sällsynta tillfället att såsom neutrala magter idka handel med alla de krigförande staterna, och derigenom betydligen förkofra sin rörelse och sina inkomster. Man hoppades ock, att under samma tid skulle de båda folken vänja sig vid långväga och i stort drifna handelsföretag. Det hela var ett tillämnadt vigtigt försök att förhjelpa Nordens båda folk till en rörelse, långt mera oberoende och vinstgifvande än någonsin förut.

Men en sådan deras förkofran ville köpmans-staterna, England och Holland, på intet villkor tillåta 1). De, och i synnerhet Holland hade med sneda blickar betraktat den fordna tillväxten af Sverges handel och vid flere tillfällen sökt lägga densamma hinder i vägen 2). Af dessa orsaker och äfven för att skada konung Ludvig, beslöto båda sjöstaterna att hindra alla neutrala magter från att handla på Frankrike; och kapare utskickades för att borttaga de svenska eller danska fartyg, som försökte något sådant. Detta beslut fattades redan 1689. I Sverge väckte det både bestörtning och harm; och föranledde inom rådet ett häftigt utfall af franska partiet. Lindskiöld sade: *denna sjömagternas sjelfrådighet kommer att helt och hållet för-*

---

1) Riksark. Riksdags-acta 1693. Borgmästaren Törners yttrande.

2) Se **10.** 129—131. **12.** 193.

störa Sverges handel. Deras uppförande är i hög grad förmätet och stridande mot all folkrätt, och kan omöjligen fördragas. — *Men,* sade konungen, *vi kunna väl icke straxt löpa till och stöta oss med Holland?* Oxenstierna tillade: *saken är visserligen stridande mot vårt med Holland ingångna förbund; men sjömagterna vilja anse och behandla hela Frankrike såsom en belägrad stad. Dessutom är deras åtgerd rigtad icke blott mot Sverge; utan mot alla neutrala magter.* Wrede svarade: *Sverge är dock den, som mest lider deraf.* — *Ja,* sade Lindskiöld, *Danmark och de andra staterna lära dessutom taga med allvar i saken för att qväsa en sådan förmätenhet.* Oxenstierna invände: *Danmark har visserligen äfven hos oss föreslagit sådana motanstalter; men det är endast ett svekfullt försök att bringa oss i ovänskap med Holland.* Konungen biföll. *Ja så är det!* sade han; *och hvad förmätenheten angår, så har ingen deruti varit värre än Frankrike. Vi minnas nogsamt dess uppförande vid Nimweger-freden; och det skadar icke, om dess magt blifver i någon mån försvagad.* — *Frankrike,* inföll Wrede, *må gerna försvagas; men det värsta är att också Sverge blifver försvagadt; ty, om detta går i verkställighet, spår jag, att hela vår handel förstöres. Det är dessutom ganska otacksamt af holländarne att försöka något dylikt; då likvisst de och deras bundsförvandter både förra och detta året bekommit hjelptroppar af oss. Månne vi icke derföre böra tillhopa med Danmark vidtaga kraftiga anstalter mot detta sjömagternas ohemula försök?* — *Nej,* afbröt konungen, *jag vill icke hafva någonting gemensamt med Danmark.* — *Ganska rigtigt!* tillade Oxenstierna; *ty Danmark söker blott skilja oss från våra bundsförvandter.* Det lama beslutet blef att hos England och Holland göra motföreställningar. Denna betecknande öfverläggning hölls i rådet redan den 9 Oktober 1689. Man upptäcker deri genast de tvänne Karl den elftes personliga fördomar, hvilka i förening med hans ovilja mot krig hafva i detta hänseende likasom i allmänhet ledt hans ut-

rikes statskonst. Den ena var hat emot Frankrike; den andra misstroende mot Danmark. Det var med dessa två känslor, som det lyckades Oxenstierna att binda och qvarhålla Karl den elfte vid österrikiska förbundet; och detta i strid mot de flesta andra rådgifvarne. Oxenstierna gjorde det icke för intet; såsom vi framdeles få se.

I början af 1690 ansträngde konung Ludvig alla sina krafter för att vinna biträde af svenskarna. Han böd, som det säges, ända till 800,000 riksdaler (??) årligen och mot villkor, att Sverge skulle skicka en beväpnad här till Tyskland; dock utan förbindelse att deltaga i kriget. Bland herrarna af franska partiet utdelades penningar, och för att vinna den mägtige, men motsträfvige Oxenstierna grep man sig serdeles an. Frankrike bjöd honom 20,000 kronor i handom; dessutom ett lifstids-underhåll af 10,000 åt honom, och efter hans död af 7000 åt enke-grefvinnan, allt samma mynt och årligen. Ludvig lofvade ock att i sin tjenst antaga äldsta sonen som vice-amiral och den andra som öfverste, och att gifva åt den tredje ett års-underhåll, samt åt hvar och en af döttrarna 6000 livres. Oxenstierna afslog dessa lysande anbud och kämpade med yttersta oförtrutenhet för Österrike, England och Holland. Hans uppdrag var icke lätt. Frankrike hade i början af 1690 två egna fast icke med högre fullmagt försedda underhandlare i Stockholm, oberäknadt de svenska anhängarne, hvilka leddes af sådana män, som Erik Lindskiöld och Nils Bielke. Men alla deras bemödanden strandade mot konungens bestämda vedervilja för Frankrike. Denna ökades än mer af hans stränga rättrogenhet, hvilken gick så långt, att han ansåg tjenst i Frankrike *vara ganska farlig för själens salighet.* Äfven hans rena sedekänsla kunde icke utan afsky höra talas om det sultanlika lefnadssättet vid Ludvig den fjortondes hof. *Jag förspörjer,* sade han, *om franska konungen och om hans undersåtare så grufliga saker, att jag anser dem*

alla vara föga bättre än turkar 1). De första dagarna af året förböd han sina rådsherrar att tala för franska partiet; och han arbetade sjelf ganska ifrigt på förberedelserna till den hjelpsändning, som skulle nästa sommar till tyska riket afskickas. Slutligen så godt som bortvisade han den ena af de i Stockholm varande franska underhandlarna. För att likväl hafva något stöd, afslutades den 1 Februari med Danmark en öfverenskommelse, att hvardera staten skulle med 6 krigsskepp och 4000 man hjelpa den andra; om så behöfdes. Något gemensamt beslut till handelns försvar blef likväl icke fattadt.

De hinder, England och Holland hade genom ofvannämnde förbud laggt i vägen för Sverges köpenskap, började snart visa sina menliga följder. Priserna stego t. ex. på en tunna salt från 12 daler till 36. Missnöje lät snart höra sig både bland folket och köpmännerna; och saken förekom återigen i rådet. Wrede sade: *Holland gör detta, icke blott för att skada Frankrike, utan fast mer för att hindra uppkomsten af Sverges handel.* Häruti instämde Lindskiöld, återigen klagande öfver holländarnes otacksamma förmätenhet. Bengt Oxenstierna svarade: *men de erbjuda både oss och Danmark att med engelska eller holländska pass få handla på Frankrike.* — Lindskiöld inföll: *det vore ganska ovärdigt, om ett svenskt skepp ej skulle vara skyddadt genom ett pass af Sverges konung, utan nödgas derjemnte taga ett sådant af Hollands eller Englands härvarande sändebud.* — *Men,* sade Karl, *det är ju blott krigsförnödenheter och förbjudna varor, som de vägra oss att föra till Frankrike?* — Wrede svarade: *de komma troligtvis att betrakta alla varor, som krigsförråd och således som förbjudna. Tjäran torde väl gå fri* 2)*; men koppar, jern och trävaror komma de säkerligen att som krigs-förnödenheter borttaga; och der-*

1) Bielkeska arkiv. på Thureholm. Karl den elfte till Nils Bielke den 12 December 1690.

2) Kort härefter blefvo dock både beck och tjära förklarade för otillåtna.

igenom blifva våra bergslager alldeles förstörda, i stället för att vi under detta sakernas läge kunnat vinna millioner. Konungen invände: *men de ha ju lofvat oss att obehindradt få hämta vin och salt från Frankrike.* — Wrede svarade: *det är sannt; men om våra köpmän icke få på bortresan medföra några försäljnings-varor utan blott barlast; då kommer en sådan rörelse icke att bära sig.* — Konungen sade: *men, försedda med mitt pass, kunna de ju taga utlast?* — Wrede sade: *de våga det icke, ers majestät!* och Hastfer anmälde, *att i Riga lågo en mängd köpfarare, som icke tordes segla ut.* Kristofer Gyllenstierna, Nils Bielke, Erik Lindskiöld m. fl. tillstyrkte ett närmare förbund med Danmark och kraftfullare åtgerder mot sjömagterna. Men härvid drogo sig konungen och Oxenstierna tillbaka. *Tänk!* utropade Karl gång på gång, *tänk om sjömagterna ändå angripa våra skepp, och vi sålunda råka i krig mot dem!* — *Nej,* genmälte Lindskiöld, *om vi äro beslutsamma, våga de icke röra oss.* Så fortgick tvisten, men ledde icke till något annat slut än till ett Oxenstiernas löfte att hos Holland och England söka utverka en bättre förklaring 1).

Efter ett par veckor och några smärre skärmytslingar kom saken återigen den 22 Mars till allvarsam öfverläggning. Oxenstierna anmälde, att England erbjudit sig gälda den tull-förlust, som Sverge kunde genom hämmandet af sin handel komma att lida. Bielke sade: *det är stor skilnad mellan att lofva och hålla. Dessutom, hvem skall gälda all den förlorade fragt- och handelsvinst, som Sverge och dess köpmän utan tvifvel hade genom en ostörd rörelse kunnat erhålla?* Hastfer biföll; och anmärkte om igen, *att i Riga lågo en mängd köpmansskepp, som till stor skada för egarne icke dristade sig ut på hafvet.* — Oxenstierna sade: *engelsmännen erbjuda sig att sjelfva uppköpa alla de varor, som vi hafva att aflåta, och att göra det i hemlighet för att icke störa vår neutralitet.*

---

1) Rådsprot. den 4 Mars 1690.

Johan Gabriel Stenbock genmälte: *att England nu vill uppköpa våra varor, det tror jag nog; ty det hoppas att få dem för vrakpris; i den klämma, som vi nu sitta.* — Lindskiöld tillade: *att i hemlighet drifva handel med England låter sig dessutom icke göra. Frankrike får veta det, anser neutraliteten derigenom bruten och börjar så att äfven från sin sida bortsnappa våra skepp.* — Oxenstierna sade: *hvad skall man då göra? Jo,* svarade Bielke och Lindskiöld, *vi skola sjunga ut och det med kraft; och förkunna dem, att, om de icke lemna vår handel fri, skola vi ej heller lemna dem några hjelptroppar, utan tvärtom styra statsskeppet på en annan bog; och sedan vi sagt dem detta, skola vi skicka ut våra fartyg.* — *Men tänk,* sade Oxenstierna, *om de ändå blifva tagna!* — *Det törs ej Holland, ehuru förmätet det också är,* sade Bielke; och Wrede tillade: *Hans majestät kan ju skicka försvarsskepp med.* Oxenstierna trodde detta ingalunda afskräcka sjömagterna från våldsamheter; *och,* sade han, *dessa kunna då leda till krig, i hvilken händelse Danmarks förbund och stora löften icke blifva mycket att lita på.* I strid emot de öfrige rådgifvarne följde konungen den åsigt, som Oxenstierna uttalade. Inga kraftfullare åtgerder vidtogos; utan man nedsatte blott en handels-nämnd, som skulle yttra sig öfver Englands besagde anbud 1).

Fjorton dagar derefter rullade samma stridsäpple återigen kring rådsbordet. Bengt Oxenstierna anmärkte, att England och Holland hade ändrat sig. Wrede svarade: *det vet jag alldeles icke af; men hvad jag ganska väl känner, det är, att ingen enda köpman vågar sig ut, och att inga frakter kunna erhållas.* Lindskiöld utbrast: *detta är ju olidligt? Mig tyckes, att innan holländarne lemnat vår handel fri, böra dess bundsförvandter icke af oss erhålla några hjelptroppar.* — Konungen invände: *men Österrike rår ej för, hvad England och Holland göra; derföre måste vi väl hålla vårt löfte mot först-*

1) Rådsprot. den 22 Mars 1690.

nämnde land. Det går ju an att skicka ut hjelptropparne i år; men att nästa gång innehålla dermed, ifall ej handeln tryggas. — Wrede svarade: *men, eders majestät! under tiden förstöres allt. Bergslagerna klaga mycket. De få för närvarande blott 7 i stället för 14 daler för ett skeppund tackjern. Handeln ligger nere och Riga jemrar sig högt. Detta är följden af Hollands handelsafund mot oss; och ändå skola vi gripa dem under armarna; ty det göra vi, då vi skicka hjelptroppar till deras bundsförvandt Österrike. Det är olidligt, att Holland skall hjelpas af oss, och vi deremot stjelpas af Holland* 1). Oaktadt alla dessa skäl följde konungen envist Oxenstiernas åsigt. Tvänne kryssande örlogsfartyg skulle skydda svenska handeln; men för öfrigt blefvo inga allvarsamma mått och steg vidtagna. Engelska i Stockholm varande ministern skref till sitt hof följande ord: *grefve Oxenstierna arbetar, kämpar och är nästan färdig att dö för oss. Något böra också vi göra för honom; och han behöfver det. Om han för fattigdoms skull nödgas lemna sin syssla eller vårt parti, så är det genast slut med Englands inflytande i Sverge.* Kort derefter berättar samma sändebud, huru han å sin kronas vägnar förärat grefvinnan Oxenstierna 1000 pund (sterling?), samt att dessa voro behöfliga och välkomna. Från samma tid tyckes äfven Oxenstierna sjelf hafva uppburit ett betydligt årsunderhåll af England.

Enligt så fattadt beslut blefvo de lofvade hjelptropparna, 6000 man, verkligen afskickade från Pommern till Rhen; och 12 svenska örlogsfartyg seglade från Karlskrona genom sundet för att uppträda till försvar för detta Holland, som dock så egennyttigt sökte förstöra Sverges handel. Missnöjet häröfver blef allmänt; och Nils Bielke med kamrater tillät sig att under hvarjehanda svepskäl fördröja hjelptropparnas framtågande så länge, att bundsförvandterna äfven detta år hade af dem mindre nytta, än de vän-

1) Rådsprot. d. 8 Apr. 1690.

tat. Österrike klagade högt, och Bielke torde hafva fått dyrt betala sin djerfhet, om ej andra förhållanden inträffat. Under loppet af sommaren fortsatte nämligen både engelsmän och holländare sina kaperier mot svenska köpfarare; och detta så fräckt och svårt, att Stockholms handelsmän deröfver anförde formliga klagomål. En holländare hade till och med tagit det vin, som var införskrifvet för konungens eget bord. Karl blef öfver allt detta ganska uppbragt. Han lemnade Bielke ostraffad, och de till Hollands bistånd utgångna 12 örlogsfartygen fingo från Göteborg vända om till Karlskrona. I det hela lyssnade han dock ännu till Oxenstiernas försäkran, att sjömagterna ville gifva skadeersättning; och han talade om sin ovilja för ett förbund med Danmark och om sin benägenhet att hålla redan ingångne öfverenskommelser m. m. 1). Emellertid hade Danmark fattat raskare beslut och börjat på egen hand öfva vedergällningsrätt mot sjömagterna. Detta jemnte flera omständigheter sporrade slutligen konungen; och när målet den 15 December återigen förekom vid rådsbordet, yttrade han sig på helt annat sätt än förut. Bengt Oxenstierna berättade, att Holland uppskattade Sverges handels-förlust till 20,000 riksdaler. Wrede svarade: *än de borttagna skeppen då? Dessutom är all handel afstannad, bergsrörelsen likaledes. En stor del af årets tillverkning ligger här i vågen osåld, nämligen hela 70,000 skeppund jern och 4000 läster tjära. Är denna skada icke värd mer än 20,000 riksdaler?* — Karl sade: *vi behöfva ej låta på sådant sätt förtrampa oss. Om sjömagterna icke hålla sina villkor, så behöfva vi ej heller hålla våra; och de skola icke nästa år bekomma någon hjelpsändning.* — Oxenstierna omförmälte: *att man i sådant fall skulle derute fälla många underliga omdömen.* Karl svarade: *de må dömma, huru de vilja! Hvad vi veta är, att de förstöra vår handel och hela vårt land.*

1) Rådsprot. den 14 och 25 November och 12 December 1690.

De vilja göra nu som i förra kriget, nämligen slå under sig all vår rörelse och tvinga oss att dansa efter deras pipa; men vi skola sammankalla ständerna och få oss en krigsgerd beviljad; o. s. v. 1). I detta läge var saken vid slutet af 1690.

Men redan andra dagen af år 1691 hade Karl återigen börjat svigta och skygga tillbaka för skräckbilden af ett krig. I det samlade rådet ville nästan hvarenda en, att Sverge och Danmark skulle med förenade hotelser och krafter skydda sin handel. Detta yrkades ej blott af Frankrikes gamla parti bland högadeln; utan också af många bland andra sidans män, t. ex. af Wrede, Gyldenstolpe, Hastfer, Kristofer Gyllenstierna m. fl. För lamare åtgerder och för fortfarande vänskap med Österrike och Holland, talade Bengt Oxenstierna och nästan ensam. Men han talade vidlyftigt, och som Karl den elfte nu återigen tyckte, bevisande. Ty konungen beslöt enligt Oxenstiernas råd att visserligen tillsammans med Danmark göra föreställningar mot kaperierna; men att i öfrigt noga iakttaga de gamla förbunden 2).

I början på Mars träffades dock med Danmark en öfverenskommelse att med väpnad styrka afvärja sjömagternas våldsamheter. Men franska partiet fruktade, att när detta skulle sättas i verket, kunde Oxenstierna återigen lyckas att förlama konungens beslutsamhet och förekomma alla afgörande steg. Med samlade krafter företog man derföre en ny stormlöpning mot samme Oxenstierna och mot österrikiska förbundet. Frankrike lät förstå, att det skulle anse som krigsförklaring, om Sverge detta år skickade hjelptroppar till Holland. Tillika bjöd det 600,000

---

1) Rådsprot. den 15 December 1690.

2) Rådsprot. den 2 Januari 1691. Rådsprotokollen för den följande tiden ända till 1694 äro beklagligtvis borta. Vi kunna derföre icke närmare redovisa för de säkert ganska märkliga öfverläggningar, som i dessa ämnen blifvit under samma år hållna.

riksdaler 1) utan något annat villkor, än att Sverge skulle noga iakttaga neutraliteten. För öfrigt uppträdde Frankrike på den politiska täflingsbanan i Stockholm icke så mycket genom egna underhandlare, som icke mer genom sina svenska vänner. Dessa anfördes numera af Nils Bielke ensam; ty Lindskiöld hade året förut aflidit. Till partiet hörde nästan hela rådet, och utom detsamma den mer och mer framträdande Karl Piper. En stor mängd bland både dessa och andra herrar fingo årliga gåfvor af Frankrike för att understödja dess afsigter. De hemliga trådarna drogos mellan Nils Bielke och franska underhandlaren Bidal i Hamburg. I April skedde stormlöpningen. Frankrike hade den 8 i samma månad eröfrat den vigtiga fästningen Mons. Detta väckte öfver hela Europa mycket uppseende och togs af franska partiet till utgångspunkt. Man började tala om konung Ludvigs stora magt och stora lycka samt om de betydliga fördelar, Sverge vid hans sida kunnat vinna. Man åberopade ytterligare Danmarks exempel; *huru denna stat hade kraftigt satt sig emot sjömagternas förtryck och enligt vedergällningsrätten uppbringat en hop holländska fartyg; — och huru Danmark derigenom tilltvingat sig 88,000* 2) *riksdaler i skade-ersättning och större handelsfriheter än dem, Sverge åtnjöt; — och huru Danmark för öfrigt hade af Frankrike årligen 600,000 riksdaler* 3) *endast för att vara neutralt; — och huru Sverge kunde erhålla lika fördelar, och till och med än större, i fall båda staterna ville gemensamt och kraftfullt uppträda mot sjömagterna; — och huru Sverge nu deremot hade både skam och skada, och det på alla sidor; — och huru de båda krigförande parternas kapare hade tillfogat vår handel en förlust af kanske 15 tunnor guld* 4);

---

1) Österrik. sändebudets uppgift. Se Fryx. Handl. **3.** 208; men månne ej daler?
2) Enligt Reedtz 85,000 riksbanksdaler.
3) Kanske daler? Enligt andra uppgifter 200,000 riksbanksdaler.
4) D. v. s. 1,500,000 d. s. m.

— *och huru det alltså vore bättre att mottaga Danmarks och Frankrikes anbud, och att bryta med Holland och Österrike; åtminstone så till vida, att man icke mer skickade dem några hjelptroppar* o. s. v. Dessa skäl voro tämligen vigtiga, och många spådde derföre konungens öfvergång och Oxenstiernas fall; häldst denne sednare hade emot sig hela rådet och bland de yngre herrarna alla med undantag af Bergenhielm och Åkerhielm 1). Men Oxenstierna egde ännu konungens öra och till en viss grad också hans förtroende. Han vidrörde återigen med skicklighet de ömma strängarna af Karls misstroende mot Danmark, ovilja mot Frankrike samt obenägenhet för krig; denna treklang, som aldrig förfelade sin verkan på Karl den elftes sinne. För att minska Bielkes inflytande lät Oxenstierna äfven förstå, att pommeranernas motspänstighet vid reduktionen vore ett verk af Bielkes hemliga tillställningar. Genom dessa och dylika skäl lyckades han fylla konungens öron, missleda hans omdöme och qvarhålla honom på Österrikes och Hollands sida. Karl beslöt, att ihärdigt och troget iakttaga de ingångna förbunden; och vid sin onåd förbjöd han omigen Bielke och dess vänner att ytterligare besvära honom med sina fransyska förslager. Om detta Karls beslut skref österrikiska ministern till sitt hof följande märkliga ord: *för en så lycklig utgång hafva vi grefve Oxenstierna att tacka. Han är ers kejserliga majestät och dess bundsförvandter så tillgifven, som vore han deras egen minister. Men han håller på att gå under för skulder och fattigdom; och likväl har han af trohet mot ers kejserliga majestät afslagit fransyska penningar till så stora summor, att han genom deras antagande kunnat med ens försättas i välstånd. Det vore derföre skäl att återigen komma ihåg honom med en passande vedergällning.*

1) Geheim. Archiv i Köpenhamn. F. R. Hansens relation om sine sex Maanaders Ophold i Sverige 1691. Hansen var ditskickad som dels underhandlare, dels kunskapare. Se Kristian V:s Dagböger utgifne af Molbech.

Frankrikes planer misslyckades således äfven denna gång. Knappt ett par veckor derefter gjorde man dock ett nytt försök. Med betydliga penningsummor blef hertigen af Hannover mutad att sätta sig i spetsen för en annan plan. Han skulle nämligen söka i Tyskland bilda ett tredje, ett neutralt parti. Detta skulle låtsa arbeta för fredens bibehållande; men derunder och i sjelfva verket söka beröfva Österrike och Holland allt understöd från tyska rikets furstar. Karl skulle inbjudas till deltagande, och sålunda möjligtvis lockas från de förra bundsförvandterna. Nästan alla de svenska rådsherrarna talade för detta Hannovers förslag. Men Oxenstierna lyckades dock att med samma skäl som förra gången leda konungen till samma beslut. *Vi äro,* skref österrikiska sändebudet, *grefve Oxenstierna evig tack skyldiga.* Också skickades honom vid årets slut 2000 dukater från Österrike. Dessutom skall han hafva detta år bekommit af England 8000, af Holland 8000, af Brandenburg 5000 riksdaler. Serskildt fick grefvinnan Oxenstierna till julen 1000 pund sterling af England och sonen Bengt erhöll ett regemente i holländsk tjenst.

Det stora statsförbundet fruktade emellertid, att Oxenstierna icke skulle kunna i längden hålla sig uppe. De sökte alltså att för sina åsigter vinna äfven den mägtige Nils Bielke. Brandenburg skall hafva budit honom 40,000 riksdaler; och derjemnte hotat, att i händelse af gensträfvighet, söka på ett eller annat sätt störta honom ur konungens förtroende. Men alla dessa bemödanden misslyckades 1). Bielke stod lika orubblig på ena, som Oxenstierna på andra sidan.

I enlighet med Karls beslut blefvo således 3000 man skickade att hjelpa Österrike mot turken; och sextusen man att hjelpa samma stat emot fransmannen. Men sistnämnde troppar kommo också nu tämligen sent till sin

1) Lektor Wetters anteckningar ur geheime-archivet i Köpenhamn, benäget meddelade åt författaren.

bestämmelseort; kanske icke förr än långt fram i Augusti. Kejsaren klagade och påstod, att det återigen var ett knep af Nils Bielke och dess partivänner. Karl anställde emellertid icke någon efterräkning derom.

För öfrigt fortgingo de för svenska handeln förstörande kaperierna äfven detta år; hvarjemnte åtskilliga tvistigheter föreföllo mellan svenska och engelska kryssare. Deremot tyckes det, som Holland gifvit löfte om någon skadeersättning. Vi hafva likväl inga närmare underrättelser om dessa förhållanden.

Året 1692 ingick. Nu beslöt konung Ludvig att till Stockholm afskicka ett offentligt och högre bemyndigadt sändebud; det första, som på tio års tid varit der, nämligen alltsedan Bazins ryktbara besök år 1682. Till underhandlare valdes denna gången De Bethune, en klok, artig och sällskaplig herre, som hade stor förmåga att handtera menniskor och finna sig i alla lägen. En sådan skulle otvifvelaktigt kunna uträtta mycket till Frankrikes fördel. Men knappt hade han anländt till Stockholm, förrän Karl utfärdade en ny föreskrift om umgänget mellan främmande sändebud och svenska rådsherrar. Han tillät dessa sednare att mottaga sändebudens besök; men förböd dem, med undantag af Oxenstierna, att göra motbesök. Detta band på det enskilda umgänget, denna småaktiga misstänksamhet mot egna ämbetsmän väckte mycket missnöje. Man trodde nu liksom 1682 alltsammans vara en tillställning dels af Oxenstierna sjelf för att hindra Bethune från förtroligare umgänge med och tillfälle att inverka på de andra rådsherrarna; dels trodde man det vara en beräkning af den fåfänga grefvinnan Oxenstierna, hvilken hoppades att på detta sätt kunna draga alla de främmande sändebuden till sina salar och aftonkretsar. Man trodde nämligen, att dessa herrar skulle af stolthet icke besöka några bland rådet mer än Oxenstierna; emedan inga andra fingo aflägga motbesök. Men man bedrog sig. Dansken Luxdorph började detta oaktadt att hälsa på rådsherrarna och Bethune följde glad och obesvärad exemplet.

Om, sade han, *konungen af Sverge till och med förbjöde mig att någon enda gång besöka sina rådsherrar; så skulle jag i stället göra min uppvaktning hos deras fruar.* Och sådana uppvaktningar gjorde han, den ena efter den andra och blef öfverallt för sitt älskvärda sätt mycket välkommen. Derjemnte höll han fritt bord, och detta begagnades dagligen af en mängd personer, hvilka af hans förbindlighet mer och mer vunnos för honom och för Frankrike.

Emellertid fortforo äfven detta år sjömagternas kaperier på ett både skadligt och förolämpande sätt. Köpmännerna jemrade sig högljudt, och man lagade så, att deras klagan kom till konungens öron. Oxenstierna tillgrep sina vanliga medel; bland annat också att framställa motpartiets anförare Nils Bielke i en ofördelaktig dager. Denne, som vistades i Pommern, fick underrättelse om stämplingen. Han skref då till konungen ett ganska öppenhjertigt bref, hvaruti Oxenstierna, utan att namngifvas, likväl igenkännligt afmålades, och det såsom den der för mutor sålde sitt fädernesland. Karl, som vid tillfället var missnöjd med samma Oxenstierna, skickade brefvet ned i kansliet jemnte befallning att der ljudeligen för alla ämbetsmännen uppläsas. Tillika gaf han Oxenstierna en skrapa för visad långsamhet i några ärender, som för tillfället voro under handläggning. Allt detta grep den gamle ministern så, att han for hem och antingen blef, eller låtsade blifva sjuk. Konungen, som vid dylika tillfällen plägade snart nog hugna den lidande med besök, lät honom likväl denna gång ligga omkring fjorton dagar utan någon sådan nådebevisning. Ändteligen kom han dit, och en slags försoning skedde. Konungen var dock mycket uppbragt emot sjömagterna, och danska sändebudet Luxdorph begagnade detta tillfälle och denna sinnesstämning för att enligt sitt hofs befallning söka förmå Karl till ett gemensamt och kraftigare försvar. Luxdorph begärde och erhöll företräde, och lät derunder tämligen skarpa ord falla. Sedan sjömagternas öfvermod blifvit utmåladt med så mörka färgor,

som möjligt, tillade han: *min konung vill ej blottställa sig för den skammen att med händerna i kors lida sådana skadliga och oerhörda våldsamheter. Det skulle ock öfver hela verlden föranleda ganska besynnerliga tankar, ifall två så mägtiga och tappra konungar som Sverges och Danmarks underkastade sig slika oförrätter.* Vid dessa ord skiftade Karl färg, än bleknande och rodnande, och det så häftigt, att Luxdorph blef orolig, och afbröt sin framställning, sägande: *måhända är jag icke nog lycklig att kunna på mitt danska tungomål uttrycka tankarna så tydligt, att ers majestät förstår meningen.* Karl svarade: *åh jo! ni står icke längre bort, än att jag kan höra edra ord; och danskan är icke svårare, än att jag kan förstå den; fortfar!* — Luxdorph utvecklade då än vidare orättvisan af sjömagternas förfarande och nödvändigheten för Sverge och Danmark att tillgripa kraftiga medel deremot. Slutligen sade han: *min konung vet ganska väl, att ers majestät har ett alltför käckt, stolt och kungligt hjerta att stillatigande tåla så skamliga förolämpningar.* Vid dessa ord flög åter rodnaden såsom en glödande eld öfver Karls hela ansigte, ja ända upp till hvitögat. Det var likväl icke vrede mot Luxdorph, ty vid afskedet visade honom konungen alla tecken till nåd. Det var tvärtom de vexlande känslorna af harm eller blygsel, hvilka skiftevis jagade blodet till eller från kinderna. Något derefter beslöts ock, att sex svenska örlogsfartyg skulle vid Fleckerön förena sig med sex danska för att skydda båda staternas köpfarare. Man väntade nu, att också andra och kraftfullare åtgerder skulle på fullt allvar tillgripas, och många trodde Oxenstiernas fall oundvikligt. *Visst är,* skrifver Luxdorph, *att man sätter efter den gamla ministern med allo magt. Men det är ej första gången han haft skarpskyttar i spåren, och ändå lyckats svänga sig undan. På samma sätt kommer det väl ock att gå, så länge enkedrottningen lefver.*

Luxdorphs spådom slog in; hvartill ock andra nästan på en gång inträffande omständigheter bidrogo. Frankri-

kes skicklige underhandlare Bethune kunde ej fördraga Sverges hårda luft, utan sjuknade och dog. Derjemnte kommo underrättelser, att Österrike tagit från turkarne den starka fästningen Gross-Waradein; — att konung Wilhelm af England hoppades kunna undsätta det af fransmännen belägrade Namur; — och slutligen, att den förenade engelsk-holländska flottan hade vid la Hogue uti en flere dagars drabbning tillfogat den fransyska ett så förfärligt nederlag, att den sednare förlorade 22 rangskepp och led en skada, som fransmännen sjelfve värderade utomordentligt högt, ja ända till 18 millioner. Vid sådana omständigheter började något hvar tveka, huruvida det vore rådligt att öfvergifva så segerrika bundsförvandter och ställa sig på det olyckliga Frankrikes sida.

Men kort derefter tilläto sig de öfvermodiga engelsmännerna en för Sverge ganska sårande våldsamhet. En deras kryssare öfverföll nämligen ett svenskt fartyg och tvang detsamma att stryka segel. Icke nöjd med denna triumf, lät ock engelsmannen från mastens topp nedrifva den svenska flaggan 1). Men icke ens denna skymf kunde numera förmå Karl den elfte till kraftigare steg. Han ville icke på något villkor blifva afbruten i eller ryckt ifrån sina reduktioner och vigtiga inrikes förbättringar. Han fruktade att föranleda ett sådant afbrott, nämligen ett krig, så framt han på ett bestämdare sätt uppträdde till handelns försvar. Oxenstierna styrkte honom fortfarande i dessa åsigter, sökande mer och mer reta hans misstänksamhet mot de andra rådsherrarna, och i synnerhet mot Nils Bielke. Hans bemödande lyckades, och konungen skickade också detta år hjelptroppar till Rhen; ehuru nu mera blott 4000 man, emedan förbundet var just vid denna tid tilländalupet. Det förnyades väl; dock med villkor, att Sverge hädanefter icke skulle vara pligtigt att skicka något manskap. Oaktadt alla lidna förolämpningar

---

1) Stenbockska archiv. på Thorsö. Rothlieb till Bengt Oxenstierna den 22 Juli 1692, jemnför Badens danska historia.

fortfor alltså Karl den elfte att sluta sig till Österrike och sjömagterna. Det var Bengt Oxenstiernas verk. Nils Bielke harmades högeligen. *Det är odrägligt*, sade han, *att den gamle pedanten skall ständigt förblifva allsmägtig i vårt fäderneslan*d 1). Han förtviflade om att kunna någonting uträtta och begärde tillstånd att mottaga ett krigsbefäl, som Venedig honom erbjudit. I sådant läge befunno sig sakerna vid slutet af 1692.

År 1693 ingick. Vid denna tid hade holländarna i ersättning för under året gjorda kaperier utbetalt åt svenska köpmän 80,000 riksdaler 2). Dessa sednare påstodo summan vara alltför liten. Man tröstade sig dock med det löfte, Holland på samma gång gaf, nämligen att hädanefter icke uppbringa några svenska handelsskepp. Omedelbart derefter blefvo likväl flere sådana tagna; och holländska regeringen undskyllde sig med föregifvande, att den icke hade tillräcklig magt att binda händerna på sina kaprande undersåtare.

Med början af detta år utbröt en ny storm mot österrikiska partiet. I stället för den aflidne de Bethune anlände som franskt sändebud till Stockholm grefve d'Avaux, hvilken derstädes hade gamla förbindelser. Han lärde sig nu svenska språket för att kunna sjelf tala med konungen och blifva oberoende af den misstänkte Oxenstiernas tolkningar. I stället för det fordna franska öfvermodet, sträcktes nu artigheten så långt, att när i februari lutherska jubelfesten firades, lät d'Avaux upplysa alla fönsterna i sin våning; ehuru han var sjelf katolik och dessutom sändebud från den mer och mer katolskt sinnade Ludvig den fjortonde. Hans bemödanden saknade icke framgång. Partiets styrka blef, om icke ökad, dock ej heller minskad. I spetsen för detsamma började detta år Gyldenstolpe framträda; sedan nämligen Oxenstierna lyckats

1) Lektor Wetters handskrifna anteckningar ur danska geh. archivet.

2) Oxenstierna uppgifver att för åren 1691—1693 har Holland i dylikt skadestånd erlaggt 200,000 riksdaler.

att rubba det förtroende, konungen hyst för Nils Bielke. Frankrikes bemödanden understöddes af svenska köpmännernas mer och mer högljudda klagomål, och i synnerhet af danska regeringen. Denna hade visserligen sjelf tillgripit åtskilliga kraftmedel mot kaperierna; men något rätt allvarligt vågade den icke företaga utan att vara säker om Sverges vänskap och stöd. För att vinna detta mål skickades nu till Stockholm Jens Juel, en af Danmarks skickligaste underhandlare. Men han stötte genast emot Karls omigen tillkännagifna önskan att bibehålla freden och i godo afgöra tvisten med sjömagterna. Denna Karls förhoppning hade nu i trenne år blifvit oupphörligen gäckad, och ändå var det honom omöjligt att besluta sig till andra åsigter. Ändtligen lyckades dock Juel att åstadkomma ett nytt skyddsförbund, hvilket afslöts den 17 Mars; och innehöll, att båda staterna skulle göra gemensamma föreställningar hos sjömagterna och, om sådant icke hjelpte, utrusta en betydlig flotta och möta våld med våld. Det var från 1688 det tredje förbundet, som Sverge och Danmark afslöto; och villkoren blefvo alltid mer och mer skärpta i afseende på sjömagterna. Men hitintills hade Karl dragit sig tillbaka, så snart det blef fråga om verkställigheten. För att denna gång än kraftigare inverka på hans tänkesätt, beslöt konung Kristian att med gåfvor besticka de förnämsta rådgifvarne. Dessa ansågos vara: Oxenstierna, Wrede och Gyldenstolpe, just desamma, som deltagit i förbundets afslutande. Juel tecknar dem sålunda. *Den första tager penningar och styr Sverges ärenden derefter; — den andra tager penningar och gör skäl derföre, dock aldrig på något annat sätt, än hvad han anser öfverensstämma med sitt fäderneslands fördel; — den tredje tager penningar, än af ena än af andra sidan, utan att söka något annat mål än sin egen rikedom* 1). Det var genom dessa personer, som Kristian ämnade locka Karl till franska eller åtminstone danska partiet. Mutorna skulle

1) Danska geheimearchivet. Jens Juel till konungen i Danmark d. 8 Mars 1693.

gifvas under sken af sådana skänker, som vanligen utdelades åt de herrar, hvilka afslutat ett vigtigt förbund. Juel tog derföre ett par påsar, innehållande tillsammans 2000 dukater, och for med dem till Bengt Oxenstierna. Denne hade, som enhvar visste, alltid arbetat emot Danmark och danska konungahuset. Men nu började Juel hålla ett vackert tal, *om det nit och den tillgifvenhet, som Bengt Oxenstierna städse visat samma danska konungahus; och hur detta sednare länge önskat tillfälle att ådagalägga sin tacksamhet. Vid det nu afslutade förbundet hade en passande lägenhet dertill yppat sig. Men, som konung Kristian icke för närvarande hade några sådana juvelsmycken, som man vid dylika tillfällen plägade gifva, bad han Oxenstierna hålla tillgodo dessa dukater, och använda dem efter eget godtfinnande.* Härvid satte han påsarna på en i rummet varande stol. Oxenstierna bedyrade sin kärlek för fred och grannsämja; *men,* sade han, *att mottaga sådana gåfvor, är emot min vana, och jag är öfver desamma mycket embarasserad* 1), *och ber att blifva ifrån dem debarasserad* 2). — *Men,* sade Juel, *det är ju brukligt att vid dylika tillfällen gifva underhandlarne skänker?* — *Ja visserligen,* svarade Oxenstierna, *och måhända skulle hans majestät af Danmark finna sig förolämpad, om jag afsloge bevisen på hans välvilja.* — *Ja,* sade Juel, *det skulle han visserligen taga ganska illa. Dessutom får jag nämna för ers excellens, att dylika gåfvor äfven blifva utdelade åt de andra två underhandlarne, Wrede och Gyldenstolpe.* Derpå vände han med skicklighet samtalet på andra ämnen. Efter några vexlade artigheter tog han slutligen afsked och gick bort. Guldet fick stadna qvar.

Sedermera begaf han sig på samma sätt och med lika dryga påsar till Wrede. Denne prutade i början emot och sade, att slika gåfvor skulle utsätta honom för misstankar; *men,* tillade han, *jag har i alla fall icke gjort*

1) Förlägen.

2) Befriad.

annat, än hvad min öfvertygelse fordrat; (*hvilket*, säger Juel, *också är enligt med sanningen*). Wrede fortfor: *jag vill ha Sverge neutralt; men Oxenstierna är Österrike så blindt tillgifven, att om han fått råda, skulle han genom sina hjelptroppar redan hafva invecklat vårt fädernesland i kriget. Jag deremot finner det skamligt, att vi med lättskrämd eftergifvenhet uppblåst sjömagternas öfvermod. Jag har sagt detta åt konungen, och är den enda, som sagt det;* o. s. v. Då emellertid Wrede icke ville mottaga penningarna, sade Juel: *eders excellens har ju i denna sak följt sin öfvertygelse och sin pligt och derföre ärligt förtjent denna belöning. Som uppassare åt eders excellens har jag derföre hitburit dessa ers excellens tillhöriga penningar; och jag anhåller,* tillade han skämtande, *att icke blifva med deras bärande ytterligare betungad.* Och han slapp besväret.

Sedermera gick Juel på samma sätt till Gyldenstolpe. Hvad här föreföll, nämner han icke, blott att den svenske rådsherren i ödmjukhet tog gåfvan emot 1). På grund af allt detta hoppades nu danska hofvet, att det svenska skulle med allvar och kraft hejda sjömagternas förolämpande tilltag; och en dansk amiral uppgjorde ett förslag, huru begge staterna borde med en förenad flotta af 60 till 70 segel skydda handeln på Nordsjön.

Men nu kom det i dagen, att Karl den elfte sjelf hade en betydlig andel i den tveksamhet och det vankelmod, som Sverge i denna angelägenhet ådagalaggt. Oxenstierna hade tagit penningar af Danmark, och var dessutom våren 1693 flere gånger i så stor onåd, att konungen i vredesmode jagade honom på dörren. Hans råd kunde derföre numera icke vara serdeles afgörande. Och ändå finner man, att Karl den elfte icke ville tillgripa några allvarligare åtgerder mot de oupphörligt kaprande sjömagterna. I Maj 1693 var han till och med sinnad

1) Geheime-archivet i Köpenhamn. Jens Juel till danska konungen d. 12 April 1693.

att skicka hjelptroppar till holländarne, hvilka voro nog oförsynta att oaktadt sina fortfarande uppbringningar fordra ett sådant biträde 1).

Men snart kom ett nytt omständigheternas vindkast och flägtade bladet omigen, och åt andra sidan. Gång på gång inlupo nämligen underrättelser om nya uppbringningar, hvarpå följde nya klagomål af Stockholms borgerskap; och jernet föll från 6 och 5 till $3^1/_2$ och 3 riksdaler för skeppundet. Karl blef återigen orolig och harmsen. Kort efteråt, (det var i Juli), fick man veta, att holländarne tagit ett serdeles rikt lastadt fartyg från en af Stockholms förnämsta borgare. Nu utbrast konungens vrede öfver Oxenstierna. *Det är du*, sade han, *som alltid lockat mig att gynna Holland mot Frankrike. Nu får jag till tack, att Holland gör mina undersåtare all den skada och mig sjelf all den förtret, som ske kan.* I det samma inträdde gunstligen Piper med en hop handlingar under armen. Konungen röt emot honom. *Hvad vill du? kommer också du och vill narra mig med falska papper? Djefvulen skall anamma dig!* Och med dessa ord rusade konungen efter käppen och de andra båda på dörren, och dermed var skådespelet slut den gången.

Snart lade sig dock harmen och det brusande blodet. Då vaknade åter Karls vanliga obenägenhet för Danmark och Frankrike, och hans lifliga önskan att få i lugn fullända sitt indelningsverk, sin statsreglering — och sina reduktioner. Då blef han återigen benägen att lyssna på Oxenstiernas ord, och att fördraga och till och med ursäkta sjömagternas förolämpningar. Engelsmännerna togo t. ex. utanför Fleckerö två svenska fartyg. Karl sökte nu urskulda det, såsom en vedergällning derföre, att svenskarna förra året tagit från engelsmännerna två danska skepp. Till hans tveksamhet bidrog ock, som sagdt är, det vanliga misstroendet mot Danmark. Konung Kristian

1) Stenbockska arkivet på Thorsjö. Extraits de lettres. Lejonkronas bref d. 19 Maj 1693.

förehade nämligen åtskilliga tropprörelser; och man trodde dessa åsyfta Hamburg, Lübeck eller Lüneburg, hvilka alla stodo till Sverge i vänskapligt förhållande.

Svenska handeln hade emellertid lidit otroligt mycket genom detta vacklande, osäkra och tvungna tillstånd. Sällan vågade sig något ensamt fartyg ut på hafvet. De måste dröjande invänta hvarandra, tills antalet blef så stort, att någon örlogsman kunde till skydd erhållas. Man beräknade, att den skada, som svenska handeln under åren 1691—1693 hade endast af England, Holland och Spanien lidit, steg till 693,476 riksdaler; och att de två förstnämnde staterna bortkaprat icke mindre än 82 fartyg 1). Holland lofvade att för sin andel häri gifva ersättning. Svenska köpmännerna uppgjorde derföre en sådan räkning, och den steg till 279,910 riksbankdaler. Svenska regeringen sjelf nedsatte summan till 162,648 samma mynt, icke utan stort missnöje å köpmännernas sida. Sedermera kom underhandlingen med holländarna. Dessa nedprutade ytterligare samma ersättning till 76,000 riksbankdaler 2). Köpmän och redare blefvo mycket harmsna. Danska sändebudet misstänkte till och med, att svek låg der inunder, och att en större summa i sjelfva verket utbetalades; men att en mindre nämndes, för att nedsätta de anspråk, som Danmark skulle af samma anledning framställa.

För de af England och Spanien föröfvade kaperierna både detta och de förra åren, erhöllo svenska köpmännerna oss veterligen icke en enda skilling i ersättning. Men Bengt Oxenstierna tyckes af England hafva fortfarande åtnjutit ett årligt underhåll af 3000 ecus 3), och Englands bundsförvandt Österrike gaf honom årligen 8000 riksdaler

---

1) Lektor Wetters anteckningar ur danska geheime-archivet.

2) Enligt danska ministerns uppgift. Österrikaren nämner 79,000 Hamburger-bank imperialium Thaler.

3) Stenbockska arkivet på Thorsjö, C. F. Henning till (Bengt Oxenstierna?) Whitehall d. 9 Januari 1699. Jemnför Raumers Geschichte Europas 7. 79.

samt några månader efter detta uppträde en öfversteplats åt hans måg, Magnus Stenbock. Kort efteråt kommo ock till holländska sändebudet 20,000 riksdaler att i Stockholm utdelas. Man trodde, att drygaste parten skulle tillfalla dem, som deltagit i ofvannämnde underhandling och i nedsättandet af svenska köpmännernas anspråk.

Missnöjet öfver allt detta blef mer och mer högljudt, och utbrast till och med från sjelfva rådsherrarnas läppar. Wrede och Johan Gabriel Stenbock tadlade öppet svenska regeringens svaga och slappa uppförande.

År 1694 ingick, och som vanligt med ett häftigt bemödande från Frankrikes sida att hetsa Sverge mot sjömagterna och att om möjligt vinna det för sitt eget parti. De gamla anbuden om underhålls-penningar upprepades eller vidhöllos. I Stockholm bevakades Frankrikes fördelar af D'Avaux, och i spetsen för dess svenska vänner framträdde nu mera Lars Wallenstedt; emedan Gyldenstolpe ansågs vara för mycket vacklande. I sammanhang härmed sökte Frankrike att åt nämnde Wallenstedt skaffa ledningen af Sverges utrikes angelägenheter; om man nämligen lyckades störta Oxenstierna. Planen understöddes af Hastfer, Olivecrantz, Vellingk; och på långt håll också af Bielke. Enligt vanan blefvo franska penningar äfven denna gång utdelade. Men någon närmare underrättelse hafva vi blott om en enda bland dessa utbetalningar. Den skedde kring nyåret 1694 och bestod i 8000 riksdaler åt Hastfer och 4000 åt Olivercrantz 1). Vid samma tid hafva också Wallenstedt och Hastfer under ett enskildt samtal med konungen sökt störta Oxenstierna. Vi känna icke detta uppträde närmare. Men i det allmänna och tämligen öppet påstod man, att samma Oxenstierna lät sig ledas af holländska sändebudet van Hechern, och gaf åt denne herre hemliga underrättelser om svenska regeringens beslut. En dag hade man i rådet fattat ett

1) Bondeska arkivet på Säfstaholm. Kopior af Bengt Oxenstiernas bref, 4:o, sidan 276. Ett bref af den 6 Januari 1694.

sådant, som alla lofvade hvarandra inbördes att med yttersta flit förtiga; i synnerhet för holländaren. Men då sade Wallenstedt helt högt: *nu ha vi beslutat att hålla detta hemligt för van Hechern. Men jag slår vad, att innan klockan fem i afton vet han det alltsammans.* Vid dessa djerfva ord rigtade alla sina ögon på Oxenstierna. Denne slog ned sina mot golfvet och teg; och konungen steg upp och afbröt öfverläggningen och det obehagliga ämnet.

Till ett mera kraftfullt uppförande blef Karl vid samma tid ytterligare manad genom egenhändiga bref från konung Kristian i Danmark, och likaså genom samma furstes exempel. Denne hade omigen tillgripit allvarsammare åtgerder och laggt beslag på 40 holländska skepp. Holländarne gjorde då likaledes med 32 danska; men nödgades dock söka förlikning och lofva Danmark en friare seglats. Härtill kommo andra tillfälligheter, som likaledes borde egga Karl till raskare beslut. Ett svenskt örlogsfartyg hade i engelsk hamn blifvit illa handteradt och dess löjtnant till och med öfverfallen med hugg och slag; hvarjemnte engelsmännen fortsatte sina uppbringningar och prejerier. Mesta uppseendet väcktes dock, när i Mars månad de flesta bland Stockholms köpmän omigen ingingo till konungen med formliga och bittra klagomål öfver de oupphörligt fortfarande våldsamheterna. *Vi hafva,* skrefvo de, *på löfte om eders majestäts beskydd skaffat oss handelsfartyg; men man tager nu ostraffadt ifrån oss både dem och våra varor, så att det snart är förbi med all vår egendom; och om det skall gå på detta sätt, nödgas vi nedlägga vår rörelse.* Wrede troddes hafva tillställt hela uppträdet; och på det att skriften icke måtte blifva i kansliet undangömd, lemnades den i tre serskilda exemplar, nämligen ett till Oxenstierna, ett till Wrede och ett till Wallenstedt. Detta undersåtarnes missnöje grep Karl den elfte ganska djupt. Han skummade af harm och utstötte mot holländare och engelsmän den ena hotelsen svårare än den andra. Många väntade Oxenstiernas fall och att Sverge skulle nu ändtligen gå öfver till Frankrikes parti.

Men! — vi känna den tidens ställningar och förhållanden. Det andra partiet var ej heller overksamt. Holländarne hade, enligt deras egna ord, med *guldnyckel* öppnat skriflådorna hos åtskilliga ministrar i främmande land, och sålunda förskaffat sig flere bref ifrån den i Stockholm varande D'Avaux till konung Ludvig i Frankrike. Dessa innehöllo berättelser om franska partiets planer; om stämplingarne att störta Bengt Oxenstierna; om bemödandet att öfvertala Karl till ett fredsbrott mot sjömagterna m. m. De bland dessa bref, som passade för Hollands afsigter, skickades genom van Hechern till Oxenstierna, hvilken lemnade dem till Karl den elfte, åtföljda af försäkringar och trohetsförklaringar, ställda så slugt och öfvertalande, som möjligt. Det är lätt att inse, hvad verkan detta skulle medföra hos konungen. Dessutom fick denne herre just nu genom Patkull veta, huru den till utseendet så fryntlige och inställsamme de Bethune hade hemligen men på Frankrikes vägnar sökt uppreta Polen till krig emot Sverge. Äfven hade Frankrike numera börjat låta sina kapare borttaga svenska handelsfartyg, alldeles på samma sätt som England och Holland hade hitintills strafflöst fått göra. Slutligen framkom Oxenstierna med sina gamla beskyllningar mot Danmark; nämligen att det var endast på svek, som nämnde stat uppmanade Sverge till väpnadt försvar. *Ty, sade han, så snart ers majestät kommit i krig med sjömagterna, kastar Danmark om och förliker sig med samma stater och med deras bundsförvandter. Sedermera vända de sig alla mot ers majestät, hvilken då, alldeles som 1675, icke har på sin sida någon mer än Frankrike* 1). *Planen är, att Danmark skall på sådant sätt bekomma Holstein, samt tullarne på Elbe och Weser* m. m. Hvad serskildt angick det svenska örlogsfartyg, som engelsmännerna ville undersöka, och hvars

1) Brefven om detta märkliga uppträde finnas förnämligast i Bondeska arkivet på Säfstaholm i ofvannämnde kopior af Bengt Oxenstiernas bref; dessutom i arkiven på Drottningholm och Thorsjö.

löjtnant de låtit prygla; så lyckades det för Oxenstierna och för engelska sändebudet att inbilla Karl den elfte, att den, som tillställde uppträdet, icke hade sina rätta sinnen, och att engelska regeringen var deruti oskyldig; hvarföre Karl icke borde vidare lägga den saken på hjertat o. s. v. Alla dessa omständigheter, både skälen och svepskälen, öfverensstämde med Karls egna åsigter och önskningar. Oxenstierna gick derföre segrande äfven ur denna strid. Holland fick ytterligare begagna de 6000 man svenska troppar, som det alltsedan 1688 haft i sin tjenst; och Danmark bekom på sina uppmaningar intet annat svar än, att konungen ämnade söka fredlig förlikning med sjömagterna. Konung Kristian blef mycket harmsen öfver detta Sverges beteende och många föraktliga ord om fruktan och feghet framkastades. I synnerhet vredgades man öfver Oxenstierna, hvilken året förut mottagit 2000 danska dukater, och likväl nu var så envis i motarbetandet af Danmarks åsigter. Konung Kristian förlorade från denna tid hoppet att kunna i Stockholm genomdrifva sina åsigter, och började derföre vända sig åt andra håll.

Denna svenska regeringens år efter år fortfarande undfallenhet nedsatte dess anseende ganska djupt. Gång efter annan inträffade också uppträden, som tydligt ådagalade den växande djerfhet, det ofta ganska sårande öfvermod, hvarmed utlänningen trodde sig nu mera kunna behandla svenskarna. Se här några exempel! Österrikiska i Stockholm varande sändebudet, grefve Starhemberg, hade till bigtfader en jesuit, hvilken sammanskref ett skådespel, som föreställde några krigsuppträden mellan en svensk konung Attilus och en dansk konung Helge. Alltsammans gick ut på att begabba båda folken. Man lät dem öfverösa hvarandra med spenamn, kallande svenskarna *strömmingsnackar* och danskarna *grötkoppar*. En dansk officer föreställdes hafva blifvit fångad i en råttfälla, der han hördes jemmerligen qväda:

Lass mich heraus
Ich bei kein Maus 1).

1) Släpp mig ut. Jag är ingen råtta.

Svensken bar sina landsmäns då för tiden brukliga drägt, men fransarna på densamma utgjordes af strömmingshufvuden. Detta skådespel lät Starhemberg uppföra i sin egen boning och af sitt eget folk; dock i närvaro af flere främmande. Det skedde i Maj 1694; just då Sverge hade i flere år visat en nästan exempellös trohet mot Österrike; och för dess skull utsatt sig för de många och svåra olägenheter, vi här ofvan uppräknat. Det sårande skämtet, som snart blef bekant, väckte derföre mycken förtrytelse bland både höga och låga, svenskar och danskar. Jesuiten vågade sig icke ut på gatan af fruktan, att Stockholmsmobben skulle slå af honom armar och ben. Karl sjelf var mycket uppbragt. Oxenstierna gjorde ett par försök att stilla hans vrede; men fick begge gångerna sådana svar, att han icke vågade komma igen den tredje. Han skickade då i stället sin egen svåger och konungens gunstling Axel Wachtmeister; men med lika liten framgång. Slutligen användes Greta Wrangel, en hoffröken hos enkedrottningen. Henne lyckades det gifva saken utseende af ett lumpet och obetydligt skämt, som icke förtjente att ett helt rikes regering dervid fästade någon allvarlig uppmärksamhet. Karl antog slutligen denna åsigt och sade: *österrikaren och dess bigtfader äro ett par narrar. Det lönar icke mödan, att jag på allvar befattar mig med de gäckarna.*

Snart följde dock andra uppträden, hvilka helt och hållet öfverskredo gäckeriets gränsor. En holländsk amiral angrep en svensk-dansk handelsflotta och tillfogade densamma betydliga förluster. Engelsmännen gjorde kort derefter på samma sätt, hvarvid icke mindre än 70 fartyg blefvo mot sin vilja förda till engelska hamnar och derstädes dels tagna, dels prejade, dels fördröjda. Då man klagade i Holland, svarades om igen, att dervarande regering icke hade magt att från kaperier hindra Zeelands så kallade sjövargar. Att klaga i England var än mera fåfängt. Och likväl — och alla dessa uppträden oaktade,

kunde Karl den elfte icke förmå sig att vidtaga en enda kraftigare åtgerd för att skydda Sverges handel och Sverges anseende. På sådant sätt förflöt sednare hälften af året 1694.

Året 1695 ingick och fortgick i det hela på samma sätt; dock, att holländarne numera riktigt utbetalte det lilla skadestånd, som blifvit beviljadt; samt hädanefter, oss veterligen, icke mer uppbringade några svenska handelsfartyg. Men Frankrike, Spanien och England fortsatte obehindradt denna för Sverge skadliga och skymfliga rörelse. Förstnämnde rikes kapare borttogo t. ex. en mängd svenska skepp, som kommo med salt ifrån Portugal. Sådant förorsakade mycken uppståndelse och jemmer i hela landet, och i synnerhet bland köpmännerna. Dessa uppsatte en ny fjerde eller kanske femte böneskrift, hvari de omtalade, huru *deras rörelse gång på gång stördes, och huru de måste helt och hållet nedlägga densamma; emedan de icke blefvo vederbörligen skyddade* o. s. v. Konungen hänvisade dem till Oxenstierna. Denne svarade: *edra klagomål äro för mycket allmänna. Mot Holland är ingenting att anmärka; ty det har betalt sitt öfverenskomna skadestånd. Engelsmännen lära ock inom kort göra likaledes; men att skaffa er något af Frankrike, dertill vet jag ingen råd.* Då steg en af köpmännerna fram och sade: *det är just ett skönt skadestånd! Holländarne taga ifrån oss 120 riksdaler, och gifva oss sedermera en sjettedel deraf tillbaka och kalla det sedermera ett skadestånd. Men ett slikt skadestånd må de sjelfve behålla, och på sådant sätt må sjelfva djefvulen drifva Sverges handel; en ärlig köpman vill icke göra det. Hvem bland oss skulle vara nog galen, att på dylika företag våga det lilla, han ännu kan ega qvar? Holländarne må så gerna sjelfva öfvertaga verket, och sedermera får konungen af dem utkräfva sina tullinkomster.* Oxenstiernas svar och sakens utgång känna vi icke; men den allmänna sinnesstämningen bland handelsmännerna kan af ofvanstående uppträden lätteligen anas.

Nyss omtalade vi, huru England nu ändtligen tycktes vilja beqväma sig att gifva någon ersättning. Så var

det ock, och en summa, dock icke större än 100,000 riksdaler, var nära nog beviljad. Men kort derefter lät Karl den elfte utfärda sina redan omtalade 1) förordningar, hvilka från Sverge bortjagade en mängd främmande handelsmän. Både England och Holland blefvo mycket misslynta; och förstnämnde rike tog sig häraf anledning att afbryta underhandlingarne om skadeståndet. Slitningen med detta land hade blifvit mer och mer vådlig. England fordrade, att hvarje främmande skepp skulle stryka flagga eller toppsegel, så snart det på engelskt farvatten mötte ett engelskt fartyg. Och som *engelskt farvatten* ville England hafva alla sina kringliggande haf betraktade. Anspråket hade väckt motsägelse, till och med motstånd. Likväl tyckes det, som svenska örlogsmännerna hittills måst underkasta sig denna förödmjukelse. Men nu skulle det icke längre ske; eller åtminstone beslöt man att icke föra någon flagga, för att sålunda undvika all tvist derom. Men då inträffade nedanstående uppträde. Ett svenskt och ett danskt örlogsfartyg åtföljde som ledsagare en handelsflotta af 180 svenska och danska köpfarare. Svenska örlogsskeppet hette Wachtmeister och fördes af kommendören Wattrang 2). I kanalen mötte dem en engelsk fregatt. Denne började undersöka handelsskeppen och fordrade tillika, att den svenske örlogsmannen skulle England till ära fälla sitt toppsegel 3). Wattrang nekade. Då aflossade engelsmannen mot svensken två skarpa skott, dock endast i luften. Men när toppseglet ändå icke föll, rigtades tredje kulan mot sjelfva kroppen af det svenska fartyget. Då styrde Wattrang sin angripare rakt på lifvet och gaf honom ett lag af bredsidan; hvarefter följde trenne timmars fäktning. Slutligen måste engelsmannen, underlägsen och illa handterad, draga sig tillbaka. Wattrang stannade som segrare på stridsfältet; och bredvid honom hans kamrat, den danske

1) Sidd. 132, 133.
2) Gustaf?
3) Riksark. Sv. residenten Lejoncronas bref från London i April 1695.

örlogsmannen, hvilken dock overksam åskådat striden. Handelsflottan fortsatte derpå sin väg obehindradt till norden. Nu voro alla nyfikna att se, huru Karl den elfte skulle upptaga denna sak. Men engelska sändebudet och Bengt Oxenstierna försäkrade, att alltsammans var ett misstag, och att den ifrågavarande engelska örlogsmannen var en ung kapten, hvars påflugenhet icke borde leda till något missförstånd eller någon brytning staterna emellan. Och Karl lät sig härmed nöja.

Icke mer än några veckor derefter kom genom kanalen en annan svensk-dansk handelsflotta af 100 segel och beledsagad af ett svenskt och ett danskt örlogsskepp. En engelsk fregatt kom emot dem med de vanliga fordringarna. Svensken hade ingen gång hissat sin flagga; och till yttermera bevis på undergifvenhet fällde han nu märsseglet och saluterade. Danska örlogsmannen vägrade att underkasta sig dessa påståenden. Engelsmannen började skjuta; dansken svarade, och efter fem timmars strid måste engelsmannen söka stranden, och handelsflottan fortsatte sin väg utan något vidare hinder 1).

I Augusti föreföll det tredje uppträdet. Svenska kommendörkaptenen Ribbing 2) blef angripen af tvänne engelska örlogsfartyg 3). De fordrade, att han skulle stryka flagg eller fälla toppsegel. Vid hans vägran uppkom en häftig strid. På båda sidor föllo många af besättningen och slutligen Ribbing sjelf. Hans löjtnant, Klöfverskiöld, strök sedermera flaggan, och lät fartyget föras till engelsk hamn. När saken blef bekant i Stockholm, hördes Oxenstierna ursäkta engelsmännerna; *ty*, sade han, *det angrepp, de gjorde på Ribbing, var blott en vedergällning för det, Wattrang nyss förut hade tillåtit sig emot deras fregatt.*

---

1) S. st. Lejoncronas bref d. 4 Jan. 1695.

2) I Rådsprot. den 19 Oktober 1696 kallas han Walter; i Riddarh. genealogierna Erik Arvidsson; i Lejoncronas bref Sven, allt Ribbing. Danska ministern kallar honom Rhebinder.

3) Ett bland Lejoncronas bref uppgifver antalet till fyra.

Engelska sändebudet försökte gå än längre. Han inlemnade så orimliga skrifter och påståenden, att svenska regeringen tillbakavisade dem. Skeppslöjtnanten Klöfverskiöld, som efter Ribbings död strukit segel, blef lagförd och fälld; men hur för öfrigt saken afgjordes, känna vi icke.

Ett fjerde uppträde föreföll längre fram på hösten, då en svensk fregatt, förd af Peder Olsson, blef för vägrad flaggstrykning af en engelsman angripen och efter kort strid tagen och förd till London. Så växte i orättvisa och skymflighet det öfvermod, hvarmed man började behandla svenskarna. Vi hafva icke funnit bevis, att ens efter dessa uppträden Karl den elfte har mot desamma vidtagit några allvarsamma åtgerder; *thi*, säger danska sändebudet, *Oxenstierna dreyer alting, saaledis saa kongen behalder brillen paa næsen.* Mot sistnämnde statsman framkastades vid denna tid nya beskyllningar för en mer och mer framträdande och tadelvärd egennytta. Man trodde sig t. ex. hafva kommit under fund med, att Österrike var sedan 1678 skyldigt Sverge 400,000 riksdaler; men att Österrikes soldtagare Oxenstierna hade hela tiden undanhållit denna omständighet från konungens kännedom. Den 1 Juni 1695 skrifver danska sändebudet sålunda: *Oxenstierna ser gerna, att engelsmän och holländare uppbringa svenska och danska fartyg; ty England och Holland blifva derigenom tvungna att se honom till godo, på det han inför svenska konungen skall tyda allting till det bästa och hjelpa sjömagterna från saken med så lågt skadestånd som möjligt. Likaledes ser han gerna, att fransmännen borttaga svenska fartyg; ty deraf skulle konungens vanliga ovilja mot Frankrike möjligtvis kunna uppretas till den grad, att han förmåddes omigen sända Österrike hjelptruppar; hvilket skulle blifva ganska indrägtigt för den svenske kanslipresidenten.* Detta omdöme kommer likväl från en politisk motståndare. Men säkert är, att Oxenstiernas anseende sönk vid denna tid mer och mer. I bref till Paris uttalade D'Avaux sin säkra förhoppning att med det snaraste kunna störta den gamle envise motståndaren.

Men första dagarna af 1696 kom just detta bref i Bengt Oxenstiernas hand. Han lemnade det till konungen och följden blef den naturliga, nämligen att alla D'Avaux's bemödanden misslyckades, och att Oxenstierna fick stanna qvar. För öfrigt känna vi nästan ingenting angående nämnde kaperier under loppet af 1696. Måhända och troligtvis hafva de afstannat. — Men i slutet af samma år tillkännagaf Karl den elfte, att han skulle anse som förräderi, om någon bland hans undersåtare hädanefter mottoge en gåfva af utrikes magt. Detta var väl en följd af de nyss berättade skamliga uppträden, hvilka slutligen och genom partiernas ömsesidiga beskyllningar hade tämligen fullständigt kommit till konungens kännedom.

Svenska köpmännerna påstodo, att de genom alla ofvannämnde kaperier hade tillsammans förlorat, som det hette 22 tunnor guld i riksdaler, det vill säga 2,200,000 riksdaler i silfver. Huru mycket de tillsammans bekommo i ersättning, veta vi icke. Det tycks dock näppeligen hafva öfverstigit 2 eller 300,000 riksdaler. Man finner ock, att konungen har deraf tillegnat sig en betydlig summa; kanske 80,000 riksdaler 1); detta troligtvis såsom ersättning för utrustandet af de kronans örlogsfartyg, som blifvit använda till handelns beskydd.

På tullinkomsten hafva dessa kaperier icke inverkat så mycket, som man skulle föreställa sig. Åren 1694 och 1695 sjönk den väl något men ej mer än 40 till 50,000 riksdaler årligen 2). Man skulle häraf nästan kunna tro, att den skada, som kaperierna tillfogade vår handel, icke var så stor, som de öfriga af oss begagnade källorna uppgifvit.

Dessa sexåriga kaperier äro dock för svenska namnets ära ett bland de mest ofördelaktiga uppträden, som hela vår

1) Loenboms handlingar 7. 112, jemnför Rådsprot. d. 30 Oktober 1694.

2) Se Statskontorets arkiv och dervarande räkenskaper.

historia kan förete 1). Det var äfven på sin tid en stående skottafla vid hvarje anfall mot svenskarne i allmänhet och mot Karls regering i synnerhet. De missnöjde inom riket anmärkte, att konungen hade med stort besvär för sig sjelf och stor kostnad för undersåtarne ställt Sverges flotta och krigshär i ett bättre skick än någonsin förut. *Men, tillade man, så som ärenderna nu ledas, hafva rikets barn af samma flotta och krigshär ingen nytta och intet skydd.* Uppträdet synes också nästan oförklarligt och strider helt och hållet mot det bestämda och kraftfulla handlingssätt, som eljest utmärkte Karl den elfte. Vi hafva förut antydt de flesta oss kända orsakerna till detta besynnerliga undantags-förhållande. De voro Karls envisa ovilja mot Frankrike och Danmark; hans ytterliga misstroende till sig sjelf i afseende på utrikes angelägenheterna; hans stora farhåga för de utgifter, ett krig skulle medföra; och kanske mest hans lifliga önskan att få ostörd fortsätta ordnandet af landets inre angelägenheter; och sist den utomordentliga slughet, hvarmed Bengt Oxenstierna visste att för sina afsigter benyttja alla dessa omständigheter. Det kan icke nekas, att skuggorna af nu beskrifna uppträden falla till en stor del på Karl den elfte sjelf. Svensken besinne sig dock, innan en hårdare slutdom fälles. Man betänke, att fastän Karl ovedersägligen dref sin eftergifvenhet alltför långt, så skedde detta hufvudsakligen i afsigt att sålunda få tid och tillfälle att ordna Sverges alla inre angelägenheter, hvilka förut befunno sig i största villervalla. Man betänke, att denna nya skapelse också verkligen blef genomförd; och att det till en stor del var just under ifrågavarande år, som vårt fädernesland fick kyrkoförfattning, in-

---

1) Anmärkom dock! att det hufvudsakligaste af vår berättelse om dessa kaperier är taget ur danska sändebudets bref från Stockholm till Köpenhamn; hvilka utgöra den förnämsta källa, vi haft att tillgå. Den torde dock lida af väld mot Oxenstierna och mot österrikiskt-holländska partiet. Det vore väl, om nya forskningar lyckades framdraga nya uppgifter, som kunde mildra skuggorna i denna tafla.

delningsverk och statsreglering ordnade, bondeståndet upplyftadt till ljus och kunskaper, flottan återuppbyggd och flyttad till Karlskrona, Skåne och Bleking hopsmälta med Sverge, o. s. v. Någon invänder, att Karl icke derföre behöft låta Sverges ära skymfas, och Sverges handel förstöras; han hade kunnat det ena göra, och det andra icke låta. Sannt! och hans uppförande under de nu beskrifna kaperierna är otvifvelaktigt en mörk nattsida, ett nytt exempel på de starka skuggor, hvilka så ofta och bjert afbryta de starka dagrarna i Karl den elftes regering.

Vi hafva nu betraktat det hufvudsakliga af fäderneslandets utrikes förhållanden med hänsyn till Frankrike, Holstein och kaperierna. Efter 1694 började politiken mer och mer hvälfva sig kring andra föremål; nämligen giftermålsplaner för den enklingblifne konungen och för hans äldsta prinsessa; frågan om det nionde kurfurstendömet; nya tvister om Holstein m. m., hvilka alla skola hvar på sitt rum utförligare framställas.

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

FÖRHÅLLANDET TILL DE SERSKILDA EUROPEISKA STATERNA.

RYSSLAND.

I början af Karls regering hotade denna magt att blifva för Sverge ganska farlig. Den längtade efter tillfälle att framtränga till Östersjön. För att vinna detta mål ämnade tsar Alexei 1675 förena sig med det stora mot Sverge riktade förbund, som utgjordes af Holland, Danmark, Brandenburg och Österrike. Men just i detsamma dog nämnde furste, hvarigenom Rysslands egen belägenhet blef något osäker. Sverge å sin sida hade mer

än tillräcklig sysselsättning med att försvara sig mot alla de nyss uppräknade fienderna. Båda staterna sökte för den skull bibehålla grannsämjan. Men sedan den nya tsaren Feodor blifvit tryggad på sin tron, började han framställa åtskilliga ganska djerfva anspråk. Han fordrade t. ex. ingen ting mindre än att återfå Kexholms län och Ingermanland, och som några säga, äfven Estland. Om dessa landskap icke tillbakalemnades, vägrade han att låta uppgå gränslineerna mellan båda staterna, hvilket eljest var öfverenskommet. Man sade till och med, att han begynte samla troppar, för att gifva vigt åt sina påståenden. Detta allt föreföll omkring 1681. Men just vid samma tid hade också Karl den elfte fått fred med sina öfriga grannar samt genom enväldet och reduktionen bekommit både magt och medel att någonting uträtta. Han lät sig derföre alldeles icke skrämmas af tsarens hotelser. Måhända hade också kriget snart nog brutit ut; men 1682 dog Feodor, och Ryssland började lida af osäker tronföljd och inre oenighet. Ryssarna måste för tillfället uppgifva sina planer mot Sverge, och vara glada åt att sjelfva få sitta i ro. De fingo det; ty Karl den elfte önskade fred, och Sverge åsyftade icke några ytterligare eröfringar från Ryssland. Dess enda önskan i afseende på sistnämnde magt var, att fortfarande stänga densamma från Östersjön.

Dock, Sverge hade också en annan plan åt samma håll; nämligen, det gamla bemödandet att hindra ryska köpenskapen öfver Archangel och draga den till Nyen, Narwa och Riga, och dessutom att till samma orter leda den persiska silkeshandeln. Dessa sträfvanden fortgingo under Karl den elftes hela regering, och äro redan utförligen berättade 1).

Ifrån 1613—1675 hade Ryssland icke haft mer än tvänne tsarer, nämligen Mikael och Alexei. Jemnförelsevis voro dessa herrskare skickliga nog, och deras styrelse i det hela lugn och lycklig. Under denna långa tidrymd

1) Sid. 128.

hade således Ryssland i obemärkt stillhet återhämtat sina krafter efter den ödeläggelse, som demetriska upproren anställt. Under samma tidrymd hade det förut obemärkta Sverge framstigit och till Europas förvåning genomlupit en serdeles stor och ärorik bana; men genom dervid gjorda ansträngningar var nu samma land utblottadt både på medel och manskap. Så stodo båda magterna midt emot hvarandra 1682, vid hvilken tid Karl den elfte blifvit hemmastadd på Sverges tron och tsar Peter uppstigit på Rysslands. Den förre började att åter samla Sverges spridda krafter; och i riktningen mot Ryssland blef det mer och mer hans hufvudsyfte att förvandla Est-, Liff- och Ingermanland till helt och hållet svenska landskap, nämligen för att derigenom kunna så mycket säkrare stänga Ryssland från Östersjön. Tsar Peter å sin sida kom först 1689 till odelad besittning af ryska tronen. Likasom Karl den elfte började också han att ordna sitt rikes förvaltning och försvar; och med hänsyn till Sverge fästade också han sina blickar på de ifrågavarande landskapen, djupt kännande Rysslands gamla längtan att genom dem bana sig väg till Östersjön. Vi hafva redan berättat, huru detta syfte underlättades genom det orättvisa och obetänksamma sätt, hvarpå Karl den elfte bedref liffländska reduktionen. Å sin sida visste tsar Peter att med en förutseende slughet begagna dessa omständigheter, och att draga till sig både de flyktade och de hemmablifna liffländingarnas sinnen. Stridens utbrott inträffade först efter Karl den elftes död.

POLEN.

Mot detta land iakttogs ungefär samma uppförande som under föregående regeringar. Man sökte upprätthålla Polens så kallade »*frihet*», och reta dervarande partier mot hvarandra, och i synnerhet emot styrelsen. Afsigten var att försvaga landet och derigenom minska hvarje fara från det hållet. Vi hafva dock efter ett sådant handlingssätt

icke på långt när funnit så många spår under Karl den elftes, som under förra styrelsers tid. Också stämde det icke öfverens hvarken med hans konungsliga envälde eller med det uppriktiga sätt, hvarpå han vanligtvis vårdade sina utrikes angelägenheter.

BRANDENBURG.

Under det pågående kriget 1675—1676 hade svenska regeringen gifvit Anders Lilliehök i uppdrag att i nejderna af Polen och Preussen bevaka fäderneslandets fördelar. Han stannade för det mesta i Danzig, hvilken stad med sin halfrepublikanska frihet tryggade hans person och underlättade hans företag. Med mycken slughet sökte han nämligen att från denna punkt sprida missnöje bland kurfurstens preussiska undersåtare, samt locka dem att afslå de gerder och medel, som fordrades för att kunna bekosta kriget mot Sverige. Tillika understödde han en orolig predikant vid namn Strauch, hvilken bidrog att i dessa trakter stifta oenighet och krångel. Men efter krigets slut hafva vi icke funnit spår efter några sednare i dylik anda fortgående stämplingar.

Den store kurfursten upphörde visserligen aldrig att kasta längtande blickar mot För-Pommern och i synnerhet mot Stettin, hvilka voro för Brandenburg serdeles lockande och välbelägna. Men Fredrik Wilhelm, numera gammal, började också blifva trött. Efterträdaren var hvarken så tilltagsen eller så farlig. Förhållandet åt den sidan blef derföre ostördt och i det hela hvilande på de grunder, som sista freden hade bestämt.

ÖSTERRIKE.

Det vigtigaste rörande fäderneslandets förhållande till denna magt är redan i föregående kapitel omständligen berättadt.

TYSKA STATERNA.

Sysselsatt med sitt eget rike och dess inre omskapning, hade Karl föga tid och lust att blanda sig i dessa främmande små staters angelägenheter. De invecklingar, som föreföllo mellan Sverge och en eller annan bland dem, voro derföre få och tämligen obetydliga.

En dylik inträffade t. ex. med Mecklenburg angående Wismar och några tullfrågor; men denna lilla tvist blef utan någon serdeles möda bilaggd.

En annan och svårare stridighet rörde landet Hadeln. Detta utgöres af en liten kuststräcka, belägen på norra stranden af hertigdömet Bremen, och helt och hållet omgifven af detta sednares område. Nämnde obetydliga besittning hade förut hört under hertigarne af Lauenburg. Sistnämnde slägt dog ut 1689, hvarefter flere bland grannarne började rifvas om dess efterlemnade landstycken. På grund af några äldre afhandlingar påstod nu Karl den elfte, att Hadeln borde återfalla till hertigdömet Bremen; och han lät verkligen besätta det med svenska troppar. Detta blef af de flesta ogilladt och efter något tvistande måste han 1692 utrymma landet, hvarefter det togs i beslag af kejsaren, tills det 1731 lemnades åt Kur-Braunschweig.

En tredje och vigtigare fråga rörde det så kallade nionde kurfurstendömet. Ernst August af Lüneburg, den yngste bland fyra bröder, var i början blott biskop af Osnabrück, ärfde sedermera hertigdömet Hannover och upplyftade genom sluga beräkningar sitt anseende och sin magt till den höjd, att det blef fråga om att för hans skull öka kurfurstarnas antal. Ernst August ville nämligen såsom kurfurste af Hannover blifva den nionde i raden. För att vinna detta mål för sin ärelystnad behöfde han biträde också af Sverge och således äfven af Bengt Oxenstierna. Denne sednare vanns genom en skänk af 4000 ecus åt honom sjelf och genom löfte att i ett hannoveranskt jungfrustift anslå åt dottren, fröken Anna Oxenstierna, en

plats, som skulle gifva henne i årlig inkomst 450 riksdaler. Derjemnte utdelades 4000 ecus åt hvar och en bland de trenne mägtiga herrarna, Hastfer, Vellingk och Gyldenstolpe 1). Underhandlingarna drefvos i Stockholm genom hannoveranska sändebudet Görtz och i Tyskland genom Maurits Vellingk och furstens älskarinna, grefvinnan Plater. Då Hannover prutade på summorna eller dröjde med underhållsbrefvet åt fröken Anna Oxenstierna, lät hennes fader förstå, att kurfurste-saken ännu icke var afgjord, — och att fursten alltså fortfarande behöfde Oxenstiernas hjelp hos Karl den elfte; — och att han fördenskull icke borde undandraga sig det åt dottern lofvade anslaget, o. s. v. 2). Hotelsen verkade och anslagsbrefvet utfärdades; hvarefter också Karl den elfte erkände och understödde den nya kurfursten, ehuru mycket som ock från andra håll deremot arbetades 3).

FRANKRIKE.

År 1674 lockade pariser-hofvet vårt fädernesland in i det olyckliga brandenburgska kriget. Vid frederna 1678 och 1679 hjelpte det oss att återfå nästan alla våra af fienderna borttagna länder. Det ådagalade dervid en berömvärd tro- och ordhållighet; men ock på samma gång och sedermera ett ganska sårande öfvermod; isynnerhet vid behandlandet af Zweybrücken. Karl harmades djupt. Han uteställde franska sändebudet från bröllopet vid Skottorp; och öfvergick någon tid derefter till österrikiska partiet. Frankrike ämnade derpå, att först vinna honom genom Bazin's beskickning 1682; och sedermera skrämma honom

1) Lekt. Wetters saml. N. Bielkes br. d. 2 Mars 1693.

2) B. Oxenstiernas utförliga bref till sin dotter Anna rörande denna underhandling och dat. 1691—1694; finnas i Stenb. ark. på Thorsjö.

3) Lekt. Wetters saml. Ett bref från Hansen d. 2 Maj 1693; samt Köpenhamns Geheim. ark. Jens Juels br. från Stockholm d. 15 April 1693.

genom flottornas så kallade rodomontade 1683. Men förgäfves. Under de återstående fjorton åren var förhållandet halft om halft; alldeles ingen vänskap, men ej heller någon öppen fiendskap; ehuru Sverge med hjelptroppar understödde Frankrikes fiender, och Frankrike någon tid bortkaprade svenska handelsskepp. Ludvig sökte ouppbörligt återknyta det gamla vänskapsbandet; men alltid lika förgäfves. Detta är i korthet historien om Sverges och Frankrikes förhållande till hvarandra under Karl den elftes regering. De serskilda delarna deraf hafva redan blifvit hvar på sin plats omständligen berättade.

Detta sista gäller ock om Sverges ställning till de båda sjömagterna England och Holland.

DANMARK.

I början af Karl den elftes regering sökte De la Gardie att mellan hofven i Stockholm och Köpenhamn åstadkomma en närmare förbindelse, för att derigenom trygga Sverge under kriget mot Brandenburg. Följden af hans bemödande blef den trolofning, som 1675 afslöts mellan Karl den elfte och Ulrika Eleonora. Danmarks konung bröt snart förbindelsen, och det utan några gilltiga skäl och blott drifven af egennyttiga mot Skåne riktade återeröfringsplaner. Dessa misslyckades, freden slöts, och trolofningen förnyades; men numera genom Johan Gyllenstierna och med högre och större syften än förra gången. Redan förut är i dessa berättelser taladt om nämnde herres planer till en stor skandinavisk förening 1). Sedermera hafva vi funnit ett nytt bidrag till historien derom. Det består i en smygskrift, tillkommen vid pass 1679 och i afsigt att stämma allmänna tänkesättet till fördel för ett närmare samband mellan båda staterna. I nämnde uppsats läsas följande ord. *Det är ej värdt, hvarken för Danmark eller Sverge, att stödja sig på det oeniga Tyskland, hvilket liknar ett sönderbrutet rör. Det är bättre, att båda grannrikena*

1) Se **1 G.** 68, 69.

lita på hvarandra, stödja hvarandra. De hafva lika trosbekännelse, och de borde medelst gemensamma kyrkomöten främja densamma och bibehålla öfverensstämmelsen. Handelsfördelarna äro ock gemensamma. Sverge och Danmark böra med samlad hand göra slut på ryss-holländska köpenskapen öfver Archangel, så att den tvingas gå öfver Nyen, Narva och Riga. Derigenom skall stor fördel uppstå för Sverge och dess östanhafsländer genom ökad handelsrörelse, och för Danmark genom ökad öresundstull. Man borde nästan hafva tullarna gemensamma både i Öresund och på Elben, Wesern m. m. En arfförening borde ock bestämma, att det nordiska konungahus, som öfverlefver det andra, skall ärfva den ledigblifna tronen. Dessutom återstår ännu i Danmark en ogift prinsessa. Hon och den unga svenska konungen kunna icke finna bättre gemåler än hvarandra. Deras förening skulle förbereda de båda rikenas. I konung Karl Gustafs tid hafva visserligen många svenskar befarat, att Danmark torde i sådan händelse väljas till regeringens hufvudsäte och Sverge sedermera blifva för det nya hela detsamma, som Finnland nu är för Sverge, Norge för Danmark och Skottland för England. Men sådant kan förekommas. Vi hålla oss derföre till den glada utsigten om de båda nordiska rikenas förening. Ett så oförlikneligt verk bör icke för några småsakers skull förkastas eller lemnas oförsökt o. s. v. 1).

Men Sverges förhållande till Danmark bestämdes från 1681 icke mer af den stora tanken på ett skandinaviskt helt, utan af små beräkningar, mest rörande det lilla Holstein. Saken, redan förut af oss vidrörd, var i korthet följande. Danska hofvet sökte oupphörligen att tillintetgöra nämnde bertigdömes sjelfständighet och att införlifva

1) Skriften finnes i Stenbockska ark. på Thorsjö under namn af "Gespräche zwischen Simplicio et Candido über "gegenwärtigen Conjuncturen." Uppsatsen är sträng mot både Frankrike och Österrike och talar derjemnte till fördel för det konungsliga enväldet. Innehållet tyckes visa, att den är författad 1679 och i öfverensstämmelse med de planer, som man tror, att Johan Gyllenstierna då hyste.

det med Danmark. Deraf uppkom en beständig fiendskap mellan båda dessa grannar. Men alltifrån 1645 hade Sverge sökt skada Danmark genom att skydda och om möjligt utvidga Holsteins område och oberoende. Denna åsigt fortgick sedermera såsom ett arf från Axel Oxenstiernas och Kristinas tid. Karl Gustaf utbildade tanken än mer och arbetade med stor framgång på dess verkliggörande. Hans gemål, Hedvig Eleonora, född holsteinsk furstinna, hade dessutom ärft sina förfäders ovilja mot Danmark; och öfverflyttat den, så mycket möjligt var, på svenska regeringen och på Karl den elfte. Johan Gyllenstiernas framträdande gjorde väl ett afbrott häri. Men redan 1680 föll han, som sagdt är, undan. Efterträdaren Bengt Oxenstierna hade fått sin plats till en del genom nämnde Hedvig Eleonoras bemedling. Af tacksamhet och för att bibehålla hennes ynnest, måste han äfven följa hennes åsigter, hvilka kanske ock voro hans egna. Häraf bestämdes Sverges och Danmarks förhållande under hela Karl den elftes regering efter 1680. Förändringen trädde genast 1681 i dagen. Det nära förbund, Gyllenstierna afslutat med Danmark, upplöstes. Sverge fästade sig vid Österrike och Holland, Danmark deremot vid Frankrike. Sedermera fortfor mellan båda staterna ett tillstånd af inbördes misstroende. Nästan alltid voro några svenska kansliskrifvare af Danmark mutade, för att utspeja och förråda Stockholmska regeringens åtgerder och beslut. Emellanåt fortsatte ock Danmark sitt gamla spel, nämligen att i smyg underblåsa staden Bremens ovilja mot svenska styrelsen. Ett par gånger vände sig ock några svenska öfver reduktionen knotande herrar till konung Kristian med anhållan om hjelp. De blefvo, oss veterligen, aldrig afvisade; ehuru å andra sidan ingenting för dem gjordes; antingen nu de missnöjda sjelfva ångrade sig, eller konung Kristian icke ville inblandas i dylika företag. Å andra sidan hyste ock Sverge mycket misstroende mot danska hofvet. Till en del var detta föranledt af Kristian den femte sjelf, då denne nämligen år 1675 med tredubbel trolöshet bröt freden

med Sverge, förlofningen mellan Karl och Ulrika Eleonora, samt det i Rendsburg gifna löftet åt hertigen af Holstein. Från denna stund ville Karl den elfte ej mer lita på Kristians ord. Derföre blef ock Sverge så mycket angelägnare om att hindra Danmarks uppkomst; och när häldst Kristian den femte sökte underlägga sig Hamburg, kunde man alltid räkna på, att Karl den elfte skulle uppträda till skydd för nämnde stad.

Holstein var dock, som sagdt är, det vigtigaste föremålet för båda staternas inbördes tvister. Huru Karl 1689 tvingade Kristian att återställa hertigen af Holstein i dess besittningar och rättigheter, detta hafva vi redan omtalat 1). År 1696 led Sverge af en förfärande hungersnöd. Danmark passade på tillfället och angrep Holstein omigen och i förhoppning, att Sverge icke skulle under sitt närvarande trångmål våga uppträda till försvar. Men Kristian bedrog sig. Karl sökte visserligen undvika krig; och vi hafva sett, huru han af sådan anledning fördrog de kaperier, som England och Holland tilläto sig, ehuru skymfliga dessa ock voro. Men när det blef fråga om att försvara Holstein och anfalla Danmark, då skydde han inga uppoffringar, icke ens i rikets dåvarande betryck. Han började värfva matroser och rusta till strids, och det så allvarsamt, att Danmark slutligen drog sig tillbaka och ingick en ny förlikning med Holstein.

Sistnämnde hertigdöme hade, såsom vi sett, i Hedvig Eleonora en mägtig och trogen beskyddarinna. Det var till en stor del för hennes skull och i följe af hennes ingifvelser och böner, som Karl blef så ifrig, hvar gång frågan gällde Holstein och dess furstar. Hedvig Eleonora var också den, som uttänkte, eller åtminstone genomdref förmälningen mellan Karls äldsta prinsessa och den unga hertigen af Holstein; ehuru många hinder också Danmark sökte lägga i vägen. Om detta ämne mera framdeles.

Den, som vid alla sådana tillfällen anlitades i egenskap af Hedvig Eleonoras och holsteinska hertigarnes för-

1) Sidd. 195—204.

nämsta biträde, det var Bengt Oxenstierna. De förstnämnde fingo också betala hans hjelp med reda och runda medel. Om, eller hvad han sjelf fått, vet man icke; ehuru åtskilligt mumlades derom Men åt den nyssnämnde dottern Anna Oxenstierna måste hertigen af Holstien lofva ett årligt underhåll af 500 riksdaler; *ty*, skrifver fadren, kanslipresidenten, *utan fåfänga sagdt, är det till största delen mitt verk, att hertigen återbekommit sitt land* 1).

ALLMÄNNA ANMÄRKNINGAR.

Ofvanstående berättelser hafva tydligen ådagalaggt, huru Karl den elfte i fråga om utrikes ärendernas ledning följde nästan uteslutande Bengt Oxenstiernas råd. För sin egen oförmåga att bedöma dessa ärender hyste han ett djupt och oöfvervinnerligt misstroende. Han fick under de sednare åren flere gånger tydligen erfara, huru det å andra sidan obegränsade förtroendet för Oxenstierna blef af denne missbrukadt på ett egennyttigt och för Sverge hvarken hedrande eller nyttigt sätt. Konungen vredgades och Oxenstierna blef gång efter annan skrapad och stundom till och med jagad på dörren; men alltid och omigen tagen till nåder. Det tycktes för Karl den elfte vara en omöjlighet att våga sig ut på detta fält, så framt han icke hade Bengt Oxenstierna vid sidan. Också bör märkas, att, då han åt nämnde herre öfverlemnade utrikes ärendernas ledning, fästades dervid blott ett enda villkor. Detta var, att freden skulle, så vidt möjligt, bibehållas. Villkoret fullgjordes. Det hela af Oxenstiernas förvaltning blef derföre af Karl den elfte gilladt; ehuru mycket, som ock kunde vara att invända mot sättet och mot flere enskilda dervid begagnade medel.

Men också mot Karl sjelf kan i denna punkt en ganska allvarsam anmärkning göras. De kaperier, hvarmed England och Holland förolämpade Sverge och förstörde dess handel; allt detta fördrog han både tåligt och länge, endast för att bibe-

1) Ofvannämnde brefvexling finnes uti Stenbock. ark. på Thorsjö.

hålla freden. Men de angrepp, Danmark gjorde mot Holstein, dem ville han icke med samma långmodighet fördraga; utan blef då snart nog färdig att bryta den eljest så eftersökta freden. Sannt är, att enligt dåtidens tänkesätt, var Holsteins upprätthållande för Sverge ganska nyttigt; men lika och långt mer både nyttigt och nödvändigt var det att mot kaperierna upprätthålla fäderneslandets handel och ära. Hvarföre tog Karl denna sistnämnde sak så lamt, så kallt? Hvarföre tog han den förra så häftigt? Orsaken till det företrädesvis lifliga deltagandet för Holstein var tvåfaldig; dels *personlig*, d. v. s. Karls enskilda ovilja mot Danmark; dels *dynastisk;* det vill här säga bemödandet att understödja det furstehus, från hvilket Karl på mödernet härstammade. Han var visserligen genom sin gemål än närmare befryndad med danska konungaslägten; men vår berättelse skall snart visa, huru hans hjerta beherrskades icke af makan, utan af modren. För öfrigt är detta uppträde, oss veterligen, det enda, då Karl lät konungahusets enskilda åsigter och tycken inverka på ledandet af fosterlandets allmänna angelägenheter.

Karls benägenhet för ordning och sparsamhet och hans obenägenhet för högtidligheter medförde i utrikes ärendernas behandling några ganska välgörande verkningar. Han afskaffade flere praktfulla och kostsamma men öfverflödiga tillställningar, som förut varit brukliga vid de främmande sändebudens mottagningar och afsked m. m.; och det blef en gång för alla bestämdt, huru stora hedersskänker, som borde vid dylika tillfällen gifvas.

OM ÖSTERSJÖ-VÄLDET.

Svenska folket och dess konungar hafva under nära ett helt århundrade riktat sina blickar och önskningar mot ett högt och lysande mål, nämligen det omtalade *Östersjöväldet;* d. v. s. planen att göra detta nordens medelhaf till en svensk insjö. Tanken var i hög grad både storartad och djerf. Den föddes af svensk äre- och eröf-

ringslystnad och af denna svällande kraft och sjelfkänsla, som genomströmmar ett folk, när det eldas af stora tankar och stora män, och framträder på skådebanan med på en gång ungdomens mod och mannaålderns mognad. Ett sådant tidehvarf skapades af Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna. Det var också då, som ofvannämnde stora tanke föddes och utbildade sig. Likasom mycket annat från den tiden, var det ett slags härmning af det gamla romerska väldet, hvars litteratur, samhällsåsigter och politiska sträfvanden blefvo genom de nya läroverken långt mer kända och af större inflytande än förut. Dåtidens svenska historia visar ock flere spår af en sådan fornromersk anda, och åtskilliga försök till dess efterbildning. Det tyckes, som hade man blifvit ledd dertill också genom en viss likhet mellan båda staternas läge och öden. Hvarje sådan jemnförelse blir visserligen mer eller mindre felaktig och ofullständig; dock funnos många anledningar till en sammanställning af de båda halföarna och deras folk. Såsom Italien nedskjuter i söderns, på samma sätt sträcker sig Skandinavien nedåt mot nordens medelhaf. Från Italiens midt utbredde romarefolket sitt välde öfver halfön genom att underkufva i norr Etruscer och Cis-alpinska Galler, och i söder Tarentiner, Samniter och slutligen Sicilien, Roms och hela halföns sädesbod. På samma sätt såg man, huru från Uppsala-trakten, från Skandinaviens midt, Sveafolket utbredde sitt välde genom att underkufva eller med sig sammansmälta i norr Helsingar, Lappar och andra norrlänningar, och i söder göternas riken och slutligen Skåne, Skandinaviens kornbod. De landvinningar, Svenskarna gjorde på andra sidan hafvet, åsyftade i början alldeles icke något östersjö-välde, utan företogos af helt andra beräkningar. Det var nämligen ett slags korstågsanda, som ledde Erik den helige, Birger Jarl och Torkel Knutsson, då de eröfrade Finnland. Detta var Sverges första, för en längre tid lyckade försök att under sitt välde lägga folk, som voro af en annan stam än de gamla skandinaviska, och som bodde på andra sidan af det haf,

som utgör gränsen för det egentliga Skandinavien. Det motsvarade Roms eröfring af Epirus och Macedonien. Efter denna Sverges ärorika ansträngning följde 220 års oupphörliga strider mellan invärtes partier och mot utrikes fiender. Sedan fäderneslandet derefter fått under Gustaf Wasa i fyratio år hvila sig och hämta krafter, då togs ändtligen det andra steget på nämnde bana och denna gång icke blott öfver Bottniska viken, utan ock öfver sjelfva Östersjön. Det skedde, då Erik den fjortonde år 1561 mottog i sitt beskydd Estland, hvilket frivilligt gaf sig under Sverges krona. Det kostade sedermera honom, Johan och Karl nära 50 års krig att försvara denna lilla landvinning. Tredje steget skedde, då i följe af Jakob De la Gardies och Gustaf Adolfs segrar Ingermanland och Kexholms län förenades med Sverge genom freden i Stolbowa 1617. Derigenom hade svenskarna åt sig ingärdat hela finska viken. Fjerde steget togs, då eröfringen af Liffland stadfästades genom Gustaf Adolfs segrar och genom intagandet af Riga 1621. I och med detsamma var också största delen af liffländska viken inhägnad. Dessa lyckliga omständigheter ledde till tanken på ett fullständigt Östersjö-välde och det var nu och hos Gustaf Adolf och hans samtidingar, som denna plan först började klarna upp och antaga en bestämd form. Man hörde konungen tydligt uppfatta och framställa de tvänne olika banor, mellan hvilka Sverge hade att välja: den skandinaviska, omsluten af Östersjön; eller den europeiska, omslutande samma haf. Sjelf valde Gustaf Adolf den sednare och satte till och med dess mål långt utom gränsorna för ett blott Östersjö-välde. Hans rådsherrar och vänner, anförde af Axel Oxenstierna, återledde sedermera tankarne och nedsatte ärelystnaden till det ofvannämnda, i alla fall stora målet, nämligen att inhägna hela Östersjön åt Sverge, liksom Rom i fordomtima gjorde med Medelhafvet. I känslan af sin kraft och duglighet ville dessa herrar också jemnföra sig med det gamla Roms senatorer och önskade väl emellanåt att vinna en dylik magt och samhällsställning. Likasom

romerska senaten skickade sina medbröder att som prokonsuler beherrska de eröfrade länderna; på samma sätt utvalde svenska rådet de herrar, hvilka skulle såsom general-guvernörer styra de bortom hafvet gjorda landvinningarne, eller *utrikes provinserna*, som de betydelsefullt kallades 1). Ty likasom romersk medborgare-rätt i början meddelades endast åt Roms eller Italiens innevånare, likaså var en fullständig svensk medborgsmanna-rätt icke medgifven åt några andra än åt innebyggarne i Sverge och Finnland. Sådan var sinnesstämningen, sådant förhållandet, sedan under Gustaf Adolfs tid tanken på ett svenskt Östersjö-välde vaknat till fullt medvetande och i följe deraf till ansträngd verksamhet. Femte steget på denna bana skedde ock kort derefter, då, i följe af riksförmyndarnes ärofulla danska krig, Sverge genom freden i Brömsebro 1645 lade under sig de stora Östersjö-öarna Gottland och Ösel. Sjette steget togs, när Sverge 1648 erhöll Vor-Pommern och Wismar; och det sjunde år 1658, då Karl Gustafs lyckliga hjeltebragd med fäderneslandet förenade Bleking och Skåne, och derigenom fulländade inhägnandet af Östersjöns norra kust. Så långt hade vårt fädernesland genom sina konungars och söners kraft, mod och ansträngningar mägtat verkliggöra den djerfva planen.

Och likväl hade den icke blifvit följd med en på densamma uteslutande rigtad ihärdighet. Ej sällan stördes den af än djerfvare tankar; och det tyckes, som sagan om det fordna *Svithiod hin mikla* hade stundom sväfvat för ögonen. Icke mindre än fyra bland våra konungar, nämligen Johan, Sigismund, Gustaf Adolf och Karl Gustaf eftersträfvade hela Polen; och Gustaf Adolf dessutom kejsarekronan. För dessa äfventyrliga mål spilldes dyrbara krafter och förlorades aldrig återkommande tillfällen att befordra Östersjö-väldet. T. ex. år 1656 hade Karl Gustafs segrande vapen tvingat kurfursten Fredrik Wilhelm att mottaga Ost-Preussen såsom ett län under svenska kronan,

---

1) Jfr. **14.** 180.

och att sålunda, för nämnde land, erkänna Sverges öfverherrskap. Detta var en ny och ganska vigtig länk i den kedja, som skulle dragas kring Östersjön. Men vid bemödandet att gripa efter polska kronan, lät Karl Gustaf bemälde kedjering halka sig ur handen, och hvarken nämnde konung eller någon annan kunde sedermera ens försöka att omigen taga fatt deri. Redan förut, eller vid westfaliska freden hade man likaledes förlorat ett annat dyrbart, men aldrig återkommande tillfälle. Sverge hade troligtvis kunnat i nämnde fredsslut erhålla icke blott Vor-, utan ock Hinter-Pommern; och således en ny och vigtig del af Östersjö-kusten. Men Kristina lät fransmännen locka sig att i stället mottaga det aflägsna Bremen; en eröfring, som icke stod i ringaste sammanhang med den omtalade och länge följda Östersjö-planen.

Så släppte Sverge ur sin hand Hinter-Pommern 1648 och Ost-Preussen 1656. Begge gångerna passade kurfursten Fredrik Wilhelm på och upptog båda dessa länder och använde dem till hörnstenar under byggnaden af det nya preussiska riket. Månne detta sednare kunnat uppstå och utveckla sig, om Sverges fördel hade vid besagde tvänne tillfällen blifvit lyckligare bevakad?

Återvändom till vår Östersjö-plan! Oaktadt de nyss uppräknade afstegen hade den likväl skridit så mycket framåt, att knappt en tredje- eller fjerdedel af banan återstod, när Karl den elfte år 1672 uppsteg på tronen. Då, och i rak motsats till förut gällande åsigter, framträdde snart en helt annan rigtning, nämligen Johan Gyllenstiernas Skandinavism. Så vidt man kunnat ana den aldrig fullt utvecklade tanken, ämnade Gyllenstierna afyttra alla de besittningar, som Sverge hade sunnan och kanske ock östan om hafvet och i stället stifta någon slags förening mellan Nordens riken 1). Förslaget dog med sin upphofsman. Efterträdaren, Bengt Oxenstierna, hade, likasom Karl den elfte sjelf, hvarken sinne eller anlag för

---

1) Jfr. **IG.** 68, samt här ofvan sid. 246, 247.

dylika äfventyrliga planer; hvarken för de eröfringskrig, som skulle fullända Östersjö-väldet, eller för de landbyten och förändringar, som Skandinavismen fordrade. Det finnes nämligen inga bevis, att Karl den elfte bestämdt omfattat och följt någon bland dessa planer. På sätt och vis tyckes han dock hafva med eller utan afsigt arbetat för Östersjö-väldet. Ett kraftigt medel dertill var hans bemödande att helt och hållet försvenska våra på andra sidan hafvet liggande besittningar. Den magt och de statsrikedomar, han genom regements-förändringen och reduktionerna tillegnade sig; den starka här, han genom indelningsverket ordnade; den stora flotta, han i Karlskrona återupprättade; — allt detta tyckes ock vara beräknadt icke för en lugnare och blott skandinavisk statskonst; utan snarare för de ansträngningar, som fordrades för bibehållandet af Sverges redan vunna Östersjö-välde. Nämnde åtgerder kunde till och med ganska väl anses som medel, för samma väldes framtida utvidgande och fulländning, antingen genom Karl den elfte sjelf eller genom någon efterträdare, som med en lycklig förening af krigarens kraft och statsmannens planmässiga beräkningar skulle lyckas att göra den ärelystna drömmen till en ärorik verklighet.

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Å.

Ö.

Öfversigt af svenska riks-ståndens bevillningar vid riksdagarne 1675—1689.

Riksdagen 1675.

	Adeln.	Presteståndet.	Borgerskapet.	Bondeståndet.
Knekt-utskrifning	Hvar 15:de man (med undantag af sätesgårdar m. m.).	. . . .	I krig dubbelt, i fred enkelt båtsmanshåll	I svår nöd, man ur huset; eljest hvar 10:de man.
Bevillning af jord	Af allodial- och bröstarfvinge-gods m. m. (undantag sätesgårdar m. m.) $^1/_{10}$ af räntan. Af Norrköp.-besluts-gods $^1/_2$ af räntan. Af pantegods $^1/_{10}$, i vissa fall $^1/_2$ af räntan.			
Bevillning af rörelse och näring	. . . .	. . . .	$1^1/_2$ gång den bevillning, som 1655 gafs.	
Bevillning af lön	. . . .	Biskopar och superintendenter hvar 10:de t:a af kyrkoherhergs-säden. — Kyrkoherdar i städer hvar 10:de t:a af kronotionden eller af anslagna löner; kyrkoherdar på landet och i prebender 3 t:r för hvarje 64:de mantal i gället.		
Summa	266,726 d. s.	11,953 d. s.	38,779 d. s.	
Riksdagen 1678.				
Utskrifning	1678 hvar 15:de, 1679 hvar 18:de och 1680 hvar 20:de man (med undantag) samt starkare båtsmansskrifning än förut.	. . . .	Dubbelt båtsmanshåll under kriget	För 1678 hvar 10:de, för 1679 hvar 12:te, efter mantal; och för 1680 hvar 10:de man efter gårdetal.
Bevillning af jord	Af hvar mark rusttjensts-ränta 1 d. s. m., d. v. s. 500 d. s. m. af hvar häst eller af 500 mark.			
Bevillning af rörelse och näring	Af fruktbara kapital, kompanier, skepps-parter m. m. $^1/_5$ af vinsten.	. . . .	Fyra gånger så stor bevillning, som 1655 gafs.	
Bevillning af lön	. . . .	Biskopar och superintendenter hvar 5:te t:a af kyrkoherhergs-säden. — Kyrkoherdar i städer $^1/_5$ af kronotionde och ordin. lön. Kyrkoherdar på landet och prebenderier 6 t:r för hvarje 64:de mantal i gället.		
Summa	470,000 d. s.	30,000 d. s.	100,000 d. s.	
Riksdagen 1680.				
Utskrifning	För 1681 hvar 18:de, för 1682 hvar 18:de man efter mantal; och för 1683 hvar 20:de man efter gårdetal. — Enkelt båtsmanshåll.	. . . .	Enkelt båtsmanshåll	För 1681 och 1682 hvar 10:e efter mantalet och för 1683 hvar 10:de man efter gårdetalet.
Bevillning af jord	Af hvarje hel gård, allodial, bröstarfvinge, Norrköpings-besluts-gods, (undantag sätesgård m. m.) 5 d. s. m. för hvart af åren 1681 och 1682. Af pantegods gifves $^1/_5$ af intresset. — Reduktionen 1680.		Uppstädernas andel i accisen. Stapelstädernas andel i tolagen	Af hvarje hel gård gifves 1681 en bevillning af 2 d. s. m. och 1682 af blott en d. s. m.
Bevillning af rörelse och näring	Af fruktbara kapitaler, skepps-parter m. m. $^1/_{10}$ af behållningen. Af fordringar hos kronan $^1/_5$ af intresset.	Af fruktbara kapitaler $^1/_{10}$ af behållningen	Af fruktbara kapitaler, skepps-parter m. m. $^1/_{10}$ af behållningen. Af fordringar hos kronan $^1/_5$ af intresset. — Åttadubbel bevillning mot 1655.	
Bevillning af lön	. . . .	Biskopar, superintendenter, kyrkoherdar i städer $^1/_5$ af sin kronotionde. — Kyrkoherdar på landet 6 t:r för hvarje 64:de mantal i gället.		
Skeppshjelp	1 d. s. af hvar hel gård	3 d. s. för hvarje 64:de mantal i gället	Enligt serskild förteckning.	
Bröllopshjelp	Vanlig bröllopshjelp	Som i Gustaf Adolfs tid; men att utbetalas först 1683.	Enligt serskild förteckning	Vanlig bröllopshjelp, men att utbetala 1683.
Summa	155,514 d. s. (utom reduktionen).	18,092 d. s.	130,000 d. s.	År 1681, 90,000. År 1682, 45,000.

Riksdagen 1683.

	Adeln.	Presteståndet.	Borgerskapet.	Bondeståndet.
Utskrifning	Hvar 10:de man i krig. Hvar 15:de man efter gårdetal i fred		Dubbelt båtsmanshåll i krig. Enkelt båtsmanshåll i fred	Några landskap beviljat indelning. Andra bevilja hvar 10:de man efter mantalet.
Bevillning af jord	Af hvar hel gård 5 d. s. m. i fred och 10 d. s. m. i krig. — Ny Reduktion.			Af hvar hel gård i fred 2, i krig 4 d. s. m.
Bevillning af rörelse och näring	Af tillpantade kronoräntor $\frac{1}{4}$ af räntan i fred; men $\frac{1}{2}$ i krig. Af fruktbara kapitaler, skepps-parter m. m. i fred $\frac{1}{4}$, i krig $\frac{1}{2}$ af behållningen. Af fordringar hos kronan i fred $\frac{1}{4}$, i krig $\frac{1}{2}$ intresset. Af frälsehamrar, förut fria, gifves i skatt hälften, af hvad ofrälse gifva.	Af fruktbara kapitaler, skepps-parter m. m. i fred $\frac{1}{4}$, i krig $\frac{1}{2}$ behållningen	Af fruktbara kapitaler, skepps-parter m. m. i fred $\frac{1}{4}$, i krig $\frac{1}{2}$ behållningen. — Bevillning enligt serskild lista, fördubblad i krig.	
Bevillning af lön	Af verkliga eller titulära militära och civila ämbetsmän i fred $\frac{1}{10}$, i krig $\frac{1}{5}$ af lönen.	Biskopar, superintendenter, kyrkoherdar i städer i fred $\frac{1}{10}$, i krig $\frac{1}{5}$ af kronotionde och lön. Landtkyrkoherdar för hvarje 64:de mantal i gället i fred $12\frac{1}{2}$, i krig 25 d. s. — Professorer, lektorer, rektorer (förut fria) $\frac{1}{10}$ af lön. Kaplaner, klockare (förut fria) nu efter lista.	Stadens tjenstemän af lön i fred $\frac{1}{10}$, i krig $\frac{1}{5}$.	
Bevillning af tjenstefolk	Af dräng med 60 och piga med 30 d. k. m. lön i fred $\frac{1}{10}$ i krig $\frac{1}{5}$ af lönen. Af dräng med mindre lön i fred 2, i krig 4 d. s. m. — Af piga med mindre lön i fred i 1, i krig 2 d. s. m.	Af dräng i fred 2, i krig 4 d. s. m. Af piga i fred 1, i krig 2 d. s. m.	Af dräng med 60, piga med 30 d. k. m. lön i fred $\frac{1}{10}$, i krig $\frac{1}{5}$ af lönen. Af dräng med mindre lön i fred 2, i krig 4 d. s. Af piga med mindre lön i fred 1, i krig 2 d. s. Af handtverksgesäll i fred 2, i krig 4 d. s.	Af dräng i fred 1, i krig $\frac{1}{2}$ d. s. m. Af piga i fred $\frac{1}{2}$, i krig $\frac{1}{4}$ d. s. m. Dock skola bondens barn ej räknas för tjenstefolk. — Bönderna bedja, att inhyses och tjenstlösa må beskattas.

Summa Summarum 1,600,000 d. s. m.
enligt andra 8 T:r guld.

Riksdagen 1686.

	Adeln.	Presteståndet.	Borgerskapet.	Bondeståndet.
Utskrifning	Indelningsverk		Båtsmanshåll i fred enkelt, i krig dubbelt	Indelningsverk.
Bevillning af jord m. m.	Af hvar hel gård 5 d. s. m. Af förpantade kronoräntor $\frac{1}{4}$. Af husbyror $\frac{1}{4}$	Af hvar hel gård 5 d. s. m. Af husbyror $\frac{1}{4}$.	Bevillning enligt serskild lista, i krig fördubblad.	Af hvar hel gård 2 d. s. m.
rörelse och näring	Af fruktbara kapitaler $\frac{1}{4}$ af räntan. I accisen och lilla tullen $\frac{1}{4}$ förhöjning. I bränvins-accisen fördubbling. Af frälsehamrar likasom 1683.	Lika med adeln. Lika med adeln. Lika med adeln	Lika med adeln. Lika med adeln. Lika med adeln.	Lika med adeln.
Bevillning af löner	Verklig löntagande tjensteman $\frac{1}{10}$ af lön; äfven knektar, underofficerare etc.	Biskopar, superintendenter, kyrkoherdar i städer $\frac{1}{10}$ af kronotionde och lön. — Landtkyrkoherdar 15 d. s. m. för hvart 64:de mantal. Professorer, skolstat, kaplaner, klockare likasom 1683.	Stadens tjenstemän $\frac{1}{10}$ af lön.	
Bevillning för tjenstehjon	Drängar och pigor likasom 1683	Drängar och pigor lika med adeln	Drängar och pigor lika med adeln	För dräng 1, för piga $\frac{1}{2}$ d. s. m.; äfven barn räknas som tjenstefolk.
Lösdrifvare	För oskattlagd torpare och husman 1 d. s. m. Ber, att lösdrifvare beskattas med 6 d. s. m.	Torpare under prestgård d. s. m.	Gesäller 2 d. s. m. Ber, att löst folk må beskattas med 6 d. s. m.	-
Charta Sigillata	Beviljad	Beviljad	Beviljad	Beviljad; dock att allmogen är i flesta fall derifrån befriad.
Summa	?	?	150,000 d. s. (Se Riddarh.-ark. secr. utsk. $^{21}/_{10}$ 1686).	?

Bevillningarna vid riksdagen 1689 voro i det närmaste lika dem vid 1686.

Öfversigt af åtskilliga statens inkomster och utgifter under nedanstående år.

Summorna äro daler silfvermynt. En riksdaler i silfver var 1632 ungefär = $1\frac{3}{5}$; från och med 1633—1664 = $1\frac{1}{2}$; 1664—1680 = $1\frac{8}{13}$; 1681—1697 = 2 d. s. m.

	1632.	1644.	1653.	1660.	1662.	1669.	1672.	1674.	1677.	1680.	1682.	1686.	1689.	1693.	1697.
Ordinarie Räntan i sin helhet	2,482,354 (1)	2,106,742 (1. 9)	2,235,472 (1)	....	2,015,262 (1)	2,661,778 (1. 20)	....	2,560,812 (1)	2,102,572 (1. 25)						
Ordinarie Räntan i behåll . .	1,404,959 (2)	1,209,059 (2)	880,986 (2)	818,875 (2) 945,482 (15)	....	....	797,558 (2)	....	....	671,110 (28. 29)	873,577 (28)	951,252 (28)	1,175,602 (28)	986,700 (41) 1,327,019 (28)	1,529,880 (28)
Stora Sjötullen	416,510 (2. 3)	388,082 (1) 357,109 (2)	534,655 (1) 482,742 (2)	1,101,103 (2) 1,059,940 (15)	1,094,805 (1)	985,525 (1)	851,900 (2)	1,297,077 (1)	858,000 (1)	650,500 (28. 29a)	659,028 (28)	....	566,658 (28)	698,174 (41. 44) 562,514 (28)	510,719 (28)
Lilla Tullen och Accisen . . .	125,000 (2)	166,648 (1) 137,379 (2)	190,421 (1) 160,506 (2)	217,909 (2) 260,511 (15)	292,754 (1)	288,735 (1. 21)	212,927 (2)	425,990 (1. 21)	261,289 (1)	210,500 (28)	255,487 (28)	211,456 (28)	244,107 (28)	240,000 (41. 45) 269,287 (28)	265,149 (28)
Summa Inkomster	3,188,967 (2. 4)	5,645,525 (1)	6,493,804 (1)	....	7,041,967 (1) 7,191,966 (18)	6,851,762 (1)	....	6,660,292 (1)	7,580,250 (1)	....	....	4,736,505 (37)	....	5,245,415 (43)	6,886,124 (56a.37)
Hofstaten	337,529 (2)	247,986 (2)	886,044 (1) 772,763 (2) 845,051 (14)	484,120 (2)	273,510 (1. 19)	455,962 (1)	451,676 (2)	567,251 (1)	736,659 (1)	720,755 (28. 29b)	654,191 (28)	641,151 (28)	677,846 (28. 40)	641,141 (41) 659,779 (28. 50)	655,311 (28. 51)
Landthären	677,791 (2. 5)	3,345,588 (1) 1,004,607 (2)	1,112,356 (1) 961,066 (2)	982,315 (2)	1,088,053 (1)	1,075,952 (1)	854,310 (2) 1,180,875 (26)	2,011,534 (1. 23)	1,005,547 (1. 27)	....	..... (35)	....	....	2,452,015 (41)	1,724,159 (28) 5,925,781 (49)
Flottan	489,377 (2. 6)	454,907 (1) 440,975 (2)	206,552 (1) 297,590 (2)	583,275 (2)	250,305 (1)	255,968 (1)	295,000 (2. 26)	425,858 (1)	766,515 (1)	400,000 (28)	320,502 (28)	....	....	406,921 (41) 534,647 (42)	404,591 (28) 400,171 (49) 666,295 (42)
Afkortningar	....	831,559 (1)	2,064,171 (1) 1,227,845 (14)	....	2,266,920 (1)	2,076,720 (1)	....	1,900,576 (1)	2,317,727 (1)	....	....	945,949 (28)			
Anordningen	....	5,297,225 (1)	4,265,158 (1)	....	3,835,511 (1)	4,242,989 (1)	....	5,650,152 (1)							
Skuld	1,485,318 (7)	973,625 (1) 979,625 (11. 12)	3,654,575 (1. 11)	10,680,109 (16) 16,050,965 (17)	6,915,582 (1)	9,934,869 (1)	8,050,251 (22) 20,576,785 (17)	.... (24)	....	50,000,000 (30) 35,022,707 (31) 42,000,000 (32) 10,000,000 (33) 12,000,000 (34)	9,600,000 (36)	40,000,000 (39)	....	15,262,052 (47) 12,700,000 (46)	11,465,286 (47. 54) ingen skuld (53)
Summa Utgift	.... (8)	6,818,596 (1. 13)	6,329,321 (1)	....	6,100,424 (1)	6,711,557 (1)	....	7,550,728 (1)	8,355,882 (1)	....	....	4,389,193 (37)	....	4,987.560 (41)	6,556,539 (56a.37)

Anmärkningar.

1) *Riks-hufvudböckerna i kammar-kollegium. Summan inkömster upptager ofta extra bevillningar.*
2) Kort Extract öfver . . . Ordinarie och Extra-Ordinarie Medel, som kronan . . . af Sverge, Finnland och tillvunne provincier haft efter all afkortning att tillgå . . . och hvad Ordinarie Staten requirerat efter riks-hufvudböckerna sammandraget, etc. Finnes i riks-arkivet och är troligen utarbetad 1674. Se Rådsprot. d. 3 Mars 1674, d. 31 Maj 1673. Jfr Loenb. Hist. Märkv. **4.** 83. NB. Utgifterna enligt denna källa upptaga blott ordinarie staten; och inkomsterna blott hvad, som var i behåll, sedan afkortning skett.
3) I adels-skriften 1673 uppgifves denna inkomst till 443,902.
4) I denna summa ingår ej hvad, som är afkortadt.
5) Riks-hufvudboken för 1632 upptager för denna punkt

Ordinarie Krigsstat	585,155.
Extra Ordinarie d:o . . .	613,488.
Artilleristat	523,999.
	S:a 1,722,642 d. s.

6) Samma riks-hufvudbok upptager för amiralitetet 497,564.
7) Rikshufvudboken.
8) Kapital-räkningen i 1632 års hufvudbok är till en del förstörd af mögel; derföre äro dessa punkter okända. — Af källan (2) tyckes, som ordinarie utgiften gått till 2,233,180.
9) Måhända bör härtill läggas 382,857 extra ordin. ränta, som här i riks-hufvudboken nämnes.
10) Häruti ingår blott hvad, som är uppfördt på ordin. staten.
11) Fryxells Berättelser **10.** 165, 2:a upplagan.
12) Året förut var skulden blott 520,554. Om ej danska kriget 1644 kommit, hade riket måhända varit skuldfritt vid Kristinas anträde till regeringen.
13) Om extra-ordin. utgift. för båda krigen, 2,340,981 fråndrages, blir utgifts-summan 4,476,415.
14) Enligt Hr B. Rosenblads uppgift i Svea **10.** 125, 114. Delsummorna, å första stället uträknade i nu gällande mynt, stiga för drottning Kristina till 903,360, för enkedrottn. Maria Eleonora till 133,378, för kronprinsen Karl Gustaf till 397,984, för dess bror Adolf Johan till 64,000; eller summa 1,498,722 riksdaler banko.
15) Enligt adels-skriften 1673 i Rålambs Deduktion.
16) Se Fryxells Berättelser **12.** 206. **14.** 207.
17) Se Loenboms Handl. **10.** 9, och Schwerins författn. om bankoverket. 477. Denna stora summa upptager måhända borgenärernas anspråk utan afdrag af kronans fordringar.
18) Hr Rosenblads uppgift i Svea **10.** 113. Summans ökade storlek kommer deraf, att fransyska subsidier blifvit inräknade.
19) Anslaget åt drottn. Kristina, 155,000, är ej inräknadt.
20) Nämligen i Sverge och Finnland 1,958,914, i Skåne, Halland, Bleking och Bohuslän 446,880, och i Ingermanland 255,934. Troligen är det dessa inräknade provinser, som öka summan.
21) Bakugns-penningarna inräknade.
22) Fryxells Berättelser **14.** 208.
23) Nämligen ordinarie stat. Dessutom är uppfördt 442,900 för hären i Pommern, och för värfningar 162,546.
24) Riks-hufvudboken uppgifver ej bestämdt skuld och behållning. Enligt balancen skulle rikets skuld endast stiga till 2,192,091; hvilket är alldeles för litet.
25) Deruti ingår ordin. räntan för Ingermanland 251,053.
26) Enligt staterna i stats-kontorets arkiv.
27) Nämligen ordin. stat. Dessutom är för fält-staterna uppfördt 1,793,935.
28) Enligt Staterna i Stats-kontorets arkiv. I summorna för hofstaten åren 1680—1697 enligt denna källa ingingo icke följande ungefärliga utgifter: för stallstaten 14,000; för slottsbyggnader 21,000; för läns- och slottsstater 170,000.
29) Troligen är detta för åren 1680—1697 blott den behållna räntan.
29 *a*) Utom koppartull och vågskatt, som gå till 105,000.
29 *b*) Eller 741,073.
30) Enligt Gyllenborgs yttrande, se Riddarhus-prot. d. 10 Nov. 1693. Summan lär vara för stor. Antingen äro kronans fordringar ej afdragna; eller har Gyllenborg ökat skulden för att öka betalarens, Karl den elftes förtjenst; eller har Gyllenborg upptagit alla de orimliga anspråk, som fordringsägare gjort; eller ock värdet af oinlösta köpe- och pantegods.
31) Enligt regeringens propos. till Sekreta Utskottet 1697. — Skulden är för d. 1 Jan. 1681 och enligt fordringsägarnes anspråk.
32) Enl. Liqvidat.-Kommiss. berättelse 1697, var detta skulden d. 1 Jan. 1681 med derå till 1694 upplupen ränta.
33) Enl. Rådsprot. d. 15 Okt. 1680, dock är myntsorten ej utsatt och skulden blott för åren 1645—1680.
34) I sekreta utsk. prot. d. 17 Sept. 1686 sades: »1680 uppgafs skulden till 12 t:r guld; men befanns sedan vara större».
35) Enl. staten i stats-kontoret blott 577,146; men häri torde flere utgifter i provinserna icke vara inräknade.
36) Se Duræi dagbok utgifven af Lidén s. 29. Uppgiften är officielt till ständerna af regeringen gjord; men nämner egentligen 96 t:r guld. Räknade i daler, så som vanligt skedde, är det 9,600,000 d. s.; men räknade i riksdaler, så som någon gång fast sällan sker, vore det 19,200,000 d. s.
36 *a*) Skandia. **4.** 289.
37) Stats-kontorets berättelse 1697. Se Loenb. Handl. **5.** 13—15.
38) I utgifterna för hofvet under Karls tid tyckes icke alltid vara inräknadt, hvad Adolf Johan uppbar. Äfven slottsstaterna m. m., stigande stundom öfver 20,000, äro serskildt uppförda.
39) Lindskiölds ord i sekreta utsk. prot. d. 22 Sept. 1686. Egentliga uttrycket var 400 t:r guld.
40) I denna summa äro inräknade 16,566 åt Adolf Johans barn. Men dessutom behöll Karl stats-öfverskottet, som steg till 141,688.
41 Fryxells handlingar **3.** 330—340. Summan för ordin. räntan gäller blott för gamla Sverge och Finnland.
42) Günthers öfversigt öfver Karl den elftes åtgerder för flottans upphjelpande; s. 220 i krigsvetensk. akad. handl. 1842.
43) Fryxells handl. **3.** 340. Sverge med provinser.
44) Källan är utförligare än de förra och angifver Stora sjötullen icke blott för Sverge och Finnland 698,174; utan ock för de eröfrade landskapen, hvilken serskildt och dessutom gör ungefär 474,726, samt koppartull och slagskatt 77,088; Saltlicent 83,075; tolag 54,668.
45) Samma förhållande som ofvan. Lilla tullen i de eröfrade länderna stiger till vid pass 57,741.
46) Gyllenborgs uppgift. i riddarhus-prot. d. 10 Nov. 1693. Orden lyda: »27 Tunnor guld riktig gäld och 100 Tunnor guld oliqviderad gäld»
47) Enligt Liqvid.-Kommiss. berättelse 1697 i riksark.
48) Enl. stats-kontorets berättelse 1697. Se Loenbom **5.** 15.
49) Enl. ett i riksark. befintligt ounderskrifvet general-slut öfver Sverges intrader och utgifter. I summan för landthären torde ingå värdet af all den jord och alla de natura-prestationer, som till hären användes.
50) Dessutom tog Karl till egen disposition 631,865. Se staten i Stats-kontoret.
51) Dessutom tog Karl till egen disposition 529,586. S. st.
52) Är kanske för 1696.
53) Schwerins författningar rörande Bankoverket, s. 477.
54) Enligt regeringens proposition till sekreta utskottet 1697. — Också af statskontorets berättelse 1697 (Loenb. Handl. **5.** 41) synes, att kronan då ännu haft skuld. — I redukt.-kansliets handl. omtalas ofta, huru kronan 1697 hade i reduktionsverket stora både fordringar och skulder; men förhållandet dermed har aldrig blifvit utredt. Skuldsummans bestämmande försvåras derigenom, att ifrån 1680 finnas inga riks-hufvudböcker, inga kapital-räkningar; åtminstone har författaren icke lyckats finna några sådana. Läsaren har också i ofvanstående tabell sett de sinsemellan högst *stridiga uppgifterna om statsskulden. Några gissningar,* några försök till deras sammanjemnkning kunna måhända vågas. Största svårigheten gäller att förklara skuldens skenbart brådstörta tillväxt från 1672 till 1680. Möjligtvis skulle man kunna antaga, att skulderna före 1672 voro mycket större, än räkenskaperna visade (se noten 34); men att detta stora belopp har under de oordentliga förvaltningarna 1645—1679 icke blifvit riktigt utredt, och således icke kommit riktigt i dagen förr än efter 1680. — Måhända komma de stora skuldsummorna deraf, att man icke afdragit, hvarken statens fordringar eller kontanta tillgångar, hvilka sednare t. ex. 1697 utgjorde 3,621,332 d. s. Måhända äro de stora skuldsummor, som uppgifvas, 1680 af Gyllenborg till 50, och 1686 af Lindskiöld till 40 millioner, m. m. följder deraf, att man kanske har från 1680 börjat, som riksskuld räkna köpeskillingen och panteskillingen för kronans sålda och bortpantade gods, hvilka alla Karl ville inlösa; men hvilkas afsaknad förut troligtvis icke upptogs som statsskuld. — Kommande noggrannare forskare och forskningar skola föra ämnet ur detta gissningarnas dunkel, in i den *historiska* sanningens dag.

